

AYLIK TARİH

Yıl: 3 Sayı : 29 Temmuz 2025

Kabotaj Bayramı
Harrington'un Gizli Raporu
Matbaa'nın Mucidi Gutenberg
Osmanlı'da Din ve Devlet Teşkilatı
Sanat ve Yaşam
Taçsız İmparator Hitler
Ülkeyi Haraca Kesen Rüşvetçiler
Aşçı Ustası ve Sebilde
İstanbul'un Aynası (Mir'at-ı İstanbul)
Eski İstanbul Abideleri ve Binaları

İçindekiler

Kabotaj Bayramı	3
Harrington'un Gizli Raporu	4
Matbaanın Mucidi Gutenberg	10
Osmanlı'da Din ve Devlet Teşkilatı	14
Sanat ve Yaşam	20
Taçsız İmparator Hitler	22
Ülkeyi Haraca Kesen Rüşvetçiler	28
Aşçı Ustası ve Sebilci	32
İstanbul'un Aynası (Mir'at-ı İstanbul)	34
Eski İstanbul Abideleri ve Binaları	41

Kabotaj Bayramı

1 Temmuz Denizcilik ve Kabotaj Bayramı

H.Veyssel Güleriyüz

Denizcilik ve Kabotaj Bayramı, ülkemizde her yıl 1 Temmuz tarihinde kutlanan bir millî bayramdır. Kutlanan bu bayram milli denizcilik faaliyetlerinin bağımsızlığını sembolize etmektedir.

Kabotaj, bir ülkenin kendi karasularında ve kendi limanları arasında gemi işletme ve her türlü liman hizmetlerini kendi kontrolünde bulundurma hakkıdır. Büyük Türkçe Sözlük kabotajın kelime anlamını "Bir ülkenin iskele veya limanları arasında gemi işletme işi" olarak vermektedir.

Osmanlı İmparatorluğu döneminde imparatorluğun kabotaj hakkı yoktu. Çünkü Batılı ülkelere verilmiş olan kapitülasyon hakları sebebiyle Osmanlı İmparatorluğu kıyılarında genellikle yabancı bandıralı tekneler hizmet görürlerdi. Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde, kapitülasyonlar nedeniyle denizcilik sektöründe yabancı devletlerin hakimiyeti vardı. Türk limanlarında ve iç sularda gemi işletmeciliği, yük ve yolcu taşımacılığı büyük ölçüde yabancı şirketler tarafından gerçekleştiriliyordu. Bu durum Türk denizciliğinin gelişimini engelliyor ve milli ekonomiye büyük zarar veriyordu.

Ancak 24 Temmuz 1923 tarihinde imzalanan Lozan Antlaşması uyarınca kapitülasyonlar lağvedildi. Bu antlaşma, denizcilik sektörünün de yerli ve milli politikalarla yönetilmesine kapı araladı. Ancak bu bağımsızlığın tam anlamıyla sağlanabilmesi adına daha somut adımlar atılması gerekiyordu. Bu kanunla birlikte, Türkiye'nin limanlarında ve kara

sularında gemi işletmeciliği ve deniz taşımacılığı tamamen Türk vatandaşlarına ve Türk bayraklı gemilere bırakıldı. Böylece, milli egemenlik denizlerde de tam anlamıyla sağlanmış oldu. Böylece Türkiye kabotaj hakkına kavuştu. Kabotaj Kanunu'nun yürürlüğe girdiği tarih olan 1 Temmuz, her yıl "Denizcilik ve Kabotaj Bayramı" olarak büyük bir coşkuyla kutlanmaktadır. Bu özel gün, Türk denizciliğinin bağımsızlık sembolü olarak, denizciliğe ve denizciliğin ülke ekonomisindeki yerine dikkat çekmek amacıyla düzenlenmektedir. Türkiye'nin büyük ölçüde bir yarımada ülkesi oluşu ve kıyı uzunluğunun 8333 kilometre olduğu dikkate alınırsa bu Türk denizciliğine büyük bir olanak sağlıyordu. Gerekli düzenlemeler yapıldıktan sonra 19 Nisan 1926 tarihinde çıkarılan 815 sayılı yasaya göre Türkiye limanları arasında sadece Türk teknelerinin hizmet görmesi zorunluluğu getirildi. Yasa aynı yıl 1 Temmuz'da yürürlüğe girdi. Bu tarih 1935 yılından itibaren Kabotaj Bayramı olarak kutlanmaya başlandı. 2007 tarihinde kabotaj kelimesine denizcilik

kelimesi de eklenerek bayramın adı Denizcilik ve Kabotaj Bayramı olmuştur. Bu bayramda genel tatil yoktur.

1 Temmuz Kabotaj Bayramı deniz yarışları ile kutlanırdı. 11 Ağustos 1927 tarihli Servet-i Fünûn dergisinin kapağı. Fotoğrafın altındaki yazı: Gazi Paşa hazretleri Ertuğrul yatında Moda kayık yarışlarını seyredirken: Sağında oturan Meclis Reisi Kazım Paşa, solunda ayakta duran Hariciye Vekili Tevfik Rüşdü Bey.

İtilaf
Devletleri
Komutanı
Harrington'un
Gizli
Raporu

Kurtuluş

Savaşı'nın sonunda ikinci bir Çanakkale Savaşı çıkmasına ramak kalmıştı.

İhsan Ilgar

Hayat Tarih Mecmuası. Nisan 1970. Sayı: 3

Birinci Dünya Savaşı sonunda Mondros'ta yaptığımız antlaşma ile İstanbul'a giren İtilâf Devletleri, 16 Mart 1920'deki Şehzâdebaşı karakolu baskını ile iyice yerleşmişler, şehirde bir dehşet havası estirmeye başlamışlardı.

Babîâli sinmişti. Savaş galibi devletler karşısında aciz içindeydi. Dâmâd Ferid Paşa, sadrazamlığı zamanında da İtilâf devletlerinin emrini yerine getiren bir âlet olmuştu.

Ferid Paşa'yı izleyen Ali Rıza Paşa ve Salih Paşa kabineleri, Anadolu'ya karşı anlayış gösterdiğinden itilâf devletlerinin işine gelmediği için kolayca düşürülerek yerine, Tevfik Paşa getirilmişti.

Mustafa Kemal orduları, 30 Ağustos 1922'de Dumlupınar'da kazandığı başarı ve 9 Eylül'de İzmir'i kurtarması ay sonuna varmadan bütün Anadolu'da Yunanlılığı yoketmisti.

İtilâf devletleri bu telâş içinde, Boğazlar'daki tarafsız bölgenin çiğnenmemesini istemekteydi. Bu tarafsız bölgenin sınırları kendileri tarafından çizilmişti. Belki İstanbul hükümetinin bundan haberi vardı ama, elbette Ankara bunu kabul edemezdi. Aşağıda, itilâf Devletleri Başkomutanı General Harrington'un İngiltere Harbiye Nezâreti'ne verdiği rapor, bütün bu olayların iç yüzünü vermektedir.

Harrington, Kocaeli'nden Birinci Ordunun ilerlemesi karşısında duyduğu endişeleri belirtmektedir. Aslında Birinci Ordu Komutanı Nureddin Paşa, Garp (Batı) cephesini sürekli olarak sıkıştırarak, bir saldırı için emir almaya uğraşmaktaydı. O zaman, Garp Cephesi Komutanlığı'na vekâlet eden Mareşal Fevzi Çakmak ise, kendisine soğukkanlı olmasını tavsiye etmekteydi. Gerçekten, yapılacak bir hücum İstanbul'dan İtilâf donanmasını ilk kademede Çanakkale'ye kaçtıracaktı ama, ondan sonra siyasî havanın nasıl bir gelişme göstereceği pek bilinemezdi. Ordu yorulmuş, cephe bitmiş, hazine para kalmamıştı.

Rahmetli Asım Gündüz Paşa'nın söylediği gibi, Mustafa Kemal Paşa: «Dimyata pirince giderken, evdeki bulgurdan olmalıyım! Haklarımızı almada sert, millî misak sınırları içindeki yurt parçasını kurtarmada uyuşmacı olacağız!» demişti. Eğer bu görüşümüz, Mudanya ve Lozan'da kabul edilmezse, Kurtuluş Savaşımızın ikinci kısmı başlayacaktı.

Birinci Lozan Konferansı'nın başarısızlığa uğraması belirtisi karşısında da 22 Ocak 1922'de Mareşal, imzasıyla yayınladığı emirde şöyle demektedir:

«Lozan Konferansı'nın bir kesintiye uğraması yakın görünmektedir. Garp Cephesi ordularının hızla harekete geçirilmesi ve ilk hedef olarak şunlar yapılacaktır:»

«Kuzeyden Birinci Ordu, Üçüncü ve Dördüncü Kolordumuz ve bağımsız tümenleriyle İstanbul Boğazı'na ve Altıncı Kolordu Çanakkale Boğazı'na hızla ilerleyecek İngiliz kuvvetlerini esir ve imha edecektir. Boğazlar'a tamamen hâkim olarak düşman gemilerinin geçişini önleyecektir. Trakya'daki kuvvetler de İstanbul üzerine ilerleyecektir. Musul cephesinde de taarruz hareketi yapılacaktır.»

Harrington, haber alma kanallarıyla bu bilgiyi almış olmalı ki, telâşa düşmüş, Fransız ve İtalyan komutanlarıyla görüşerek, boşaltma planını hazırlamıştı.

Dikkat edilecek olursa, Atatürk'ün İstiklâl Savaşı boyunca Başkomutan olarak verdiği emir çok azdır. Azdır ama, her emri o vermiş, o planlamış, o hazırlamış, sonra da rahmetli Garp Cephesi eski kurmaybaşkanı olan Orgeneral Âsim Gündüz'ün anlattığı, sayın Falih Rifki Atay'ın «Çankaya» kitabında belirttikleri gibi:

— Şimdi Âsim'ciğim götür İsmet'e imzalat, şimdi götür Mareşal'e imzalat!... demiş, daima sorumluluğu üstüne, başarıyı, emrindekilere bırakmayı bilmiştir.

BİR DİREKTİF

Milletinin, Trablusgarb, Balkan, Birinci Dünya, Kurtuluş Savaşları ile,

1911'den 1922'ye kadar on bir yıldır çeşitli cephelerde savaşarak halsiz, parasız, evlâtsiz, kocasız kaldığını biliyor, harap olmuş yurdu bir barış güneşiyle ısıtmak, diriltmek istiyordu. Komutanlarına:

— Millî Misak sınırlarını ele geçirmeye kadar, yerine göre sert, yerine göre uyuşmacı olacağız!... demiş, onun için de Çanakkale'de birliklerin bir çatışmaya katılmadan, İngilizler'in yanlarından dolaşarak ilerlemelerini emretmişti.

Refet Paşa'nın İstanbul'a girişi, İstanbul Valisi olarak görev yapmak isteyişi, İtilâf devletlerinin yetkilerini kaldırtmak ve uğurlama olayından söz edişi de ilgi çekicidir.

Mustafa Kemal, Refet Paşa'yı İstanbul'a gönderirken, aynı direktifleri vermişti. Gülnihal vapurunda kendisini karşılamaya gelen Tevfik Paşa'nın selâmlarını ulaştıran yaverine şöyle demişti:

— Ben, İstanbul'da bir sadrazam tanımıyorum, Türk milletinin yegâne temsilcisi olan Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetinin başvekili vardır. Yalnız eski devlet büyüklerinden Tevfik Paşa'ya saygılarımı söyleyebilirsiniz!...

Aşağıda verdiğimiz, İtilaf Devletleri Komutanı Charles Harrington'un raporu, o zaman Garp Cephesi baber alma başkanlığını yapan, emekli Korgeneral Nuri Berköz'ün kurduğu teşkilât tarafından, kopya kâğıtlarından ele geçirilmişti.

HARBIYE NEZÂRETİ MÜSTEŞARLIĞINA LONDRA

1 — 2 Kasım 1920'den, İtilâf kuvvetleri işgalinin sonu olan Ekim 1922'ye kadar Türkiye'de bulunan İngiliz kuvvetlerinin çalışmasına ait aşağıdaki raporu sunmakla şeref duyarım.

Bu devre, Yakındoğu meselesinin türlü ve dikkate değer seyirlerini içine almaktadır. Bu devreler içinde bazen çok kötü durumlar ortaya çıkmıştır: Öyle ki, bir savaştan kaçınmak son derece güçleşmişti. Fakat İngiliz birliklerinin bu

devreleri başarıyla atlattıklarını itiraf etmek mecburiyetindeyim.

2 — 1920 Kasım'ının karanlık bir haftasında ortaya çıkan durumu kısaca anlatacağım:

a) Varangel ordusunun yenilmesi ve bunun İstanbul'a üzücü bir şekilde getirilmiş olması,

b) Kars'ın düşmesi,

c) Venizelos'un iktidardan uzaklaşması.

Bu olayların her biri, durum üzerinde büyük etkiler yapmıştır, İstanbul'a çok miktarda Ruslar'ın gelmesi, bunların beslenmesi meselesini çok güçleştirmiştir. Bunun sorumluluğu gerçekte Fransızlar'a ait olmakla beraber, bunlara elden gelen yardımı yapmak insanlık göreviydi, İngiliz kara ve deniz erlerinin bu sıralarda Ruslar'a yaptıkları yardım, İngilizler'in sıkışık durumda olanlara göstermeleri âdet olan büyüklüğe en büyük şahittir.

3 — Bu sırada itilâf kuvvetleri arasında meydana gelen anlaşma sonucu olarak, İngiliz kuvvetleri bir alay süvari, bir sahra topçu tugayı, iki İngiliz ve dört Hintli taburuna indirilmiştir. Aynı zamanda emrim altında ve İzmit yarımadasında ikinci Yunan tümeniyle, ikinci Akdeniz taburu vardı. Fransız kuvvetleri altı ve italyan kuvvetleri bir taburdan ibaret idiler.

4 — Askerî durum şöyleydi:

General Paraskevupolos Küçük

Asya'da başarılı bir askerî harekât idare ediyordu. Bu harekât, Yunan ordusunun Bursa'yı ve Doğu Trakya'yı ele geçirmesiyle sonuçlandı. Kemalist ordu o vakit kuruluş devresinde idi. Bu ordu başlıca azimli ve vatansever şeflerin elinde savaşçı birliklerden kuruluydu. Bu kuvvetler hiç bir zaman önemli bir askerî güç olarak kabul edilemezdi. Şunu da söylemek gerekir ki, bu devrede Sovyetler'in etkisi, gerek Ankara'da gerekse İstanbul'da kendini göstermeye başladı. Böylece itilâf kuvvetlerinin İstanbul'da kurduğu düzeni bozacak harekette bulunan bazı kimseleri tutuklamak mecburiyetinde kaldım. Tutuklananlar içinde birçok Bolşevik ajanı da bulunmaktaydı. Bunlar, Rusya'ya gönderildiler.

5 — Biz, İstanbul'daki bu duruma 1920 kışında ve 1921 ilkbaharında bir son verebilirdik. Fakat, Kemalist ordu gereik kuvvet gerekse kuruluşça büyüyor ve Ankara'da Yunanlılar'ı Anadolu'dan atacak ve itilâfcılar'a İstanbul'u boşalttıracak bir ordu hazırladığı anlaşılıyordu. Yunan ordusuna pek güvenim yoktu. Bunun üzerine durumu gerektiği gibi anlatabilmek için

Londra'ya çağrılmamı istedim. Bu durumu imparatorluk genelkurmay başkanı Mareşal Wilson'a ve o zamanki hükümete anlattım.

25 -Mayıs 1920'de numaralı bir bildiri verdim. Bu bildiri ile İstanbul'da bulunan İngiliz kuvvetlerinin müsbet bir amaca hizmet etmediklerini anladım. Benim düşüncem, elimdeki birlikler bizim kararımızı kabul ettiremeyecek kadar az ve temsil yönünden pek fazla idi. Olaylar bu husustaki fikrimi hiç bir şekilde yalanlamadı. Bu raporda başlıca askerî esasları anlatarak İngiliz askerinin İstanbul'dan alınmasını istiyordum.

6 — Venizelos hükümetinin düşürülmesinden sonra, Yunan ordusunda meydana gelen değişmeler bana bunların hiç bir önemli askerî hareket yapacak güçte olmadıkları kanaatini vermişti. Bence ilk hazırlıklar iyi idi. Fakat Yunan Başkomutanı ile kurmayı —bunlar arasında çok tecrübesiz subaylar vardı— hiç bir vakit önemli bir hareketi başarıya götürecek güçte değildiler.

1921 yılında meydana gelen durum, düşüncemin doğruluğunu gösterdi.

Eskişehir'in ele geçmesiyle sönen bu başarıdan sonra, Yunanlılar gerek Eskişehir'in ve gerek Afyonkarahisar'ın ele geçirilmesini öngören askerî harekâta giriştiler. Bu harekâtın planı iyi yapılmıştı. Fakat bunu uygulayacak bir komutan ile kurmaylara ihtiyaç vardı. Yunan ordusu şimdilik başarılıydı. Fakat sonuç olarak bu ordunun Ankara'yı ele geçirmeye kalkması büyük bir hatâ idi. Çünkü, Ankara ele geçirilse bile Kemalist ordu ortadan kaldırılmış olmazdı. Hattâ o vakit kendi üslerinden çok uzaklaşmış bulunacaklar, ikmal güçleşecekti. Bunların düzenlenmesi için 'kuvvetli bir kurmay heyetine ihtiyaç vardı. Önce de söylediğim gibi, plan iyi idi, fakat Yunan ordusu Sakarya'nın doğusunda duraklayınca, Türkler bunun gerçek kuvvetini kavrayıverdiler. Sonunda ordu harekete başladığı yere dönmek zorunda kaldı. Buna karşılık Kemalistler'in Afyon'u ele geçirmelerini enleyebildiler.

7 — Bunu bir duraklama devresi izledi. Simdi iki taraf arasında bir denge kurulmuş oluyordu. Her iki taraf da kesin bir sonuca gidemiyordu, İki tarafın moral durumu büyük bir rol oynamaktaydı. Yunan ordusu yenildiği için, büyük bir moral düşüklüğüne uğramıştı. Halbuki Kemalist ordu, düzenini ilerletmek suretiyle, Yunanlılar'ı yenebileceği kanaatindeydi. Böylece ordulardan birinin amacı vardı, öteki ise, hedef ve amacını kaybetmişti.

8 — Bu devrede Kemalistler, ordula-

rı için gerekli hazırlıkları yapmaktaydılar. Birçok yönden gizli olarak kendilerine büyük ölçüde silâh, top, cephane verildiğine şüphe yoktu. İngilizler ise bu duruma bitaraf kalmışlardı. Savaşanlardan ne birine, ne de diğerine hiç bir surette yardım etmediler. Ben, herhangi bir tarafı tutmuş ithamında kalmamak için askerî harekâtın başlamasından evvel Yunan komutanından, ikinci tümen ile iki Adalar taburunu geri göndermesini istedim, bu isteğim kabul edildi.

9 — 1921 Temmuz'unda bana itilâf devletleri kuvvetlerinin komutanlığı verilmişti. Fransız birliklerinin mevcudu hemen hemen bizimkine denkti. İtalyanlar'ın ise kuvvetleri çok azdı.

10 — İtiraf etmeliyim ki, her geçen zaman Türkler için daha başarılı oluyordu. Yunan maliyesi kötüye gitmekteydi. Ordu, moral çöküntü göstermekteydi. Yunanistan'da parti değiştikçe, ordu kademesinde de paralel olarak değişiklikler oluyordu.

11 — 1922 ilkbaharında Yunanlılar büyük güçlüklerle karşılaştılar. 1922 Mart'ında bir anlaşma sağlanması için itilâf devletlerine baş vurmuşlardı. Aynı yılın Mart'ında Paris'te yapılan konferansın iyi bir sonuç vermesi bekleniyordu. Oysa Türkler, hattâ itilâf devletlerinin kontrolü altında Anadolu'nun Yunanlılar tarafından boşaltılmasına dair kendilerine yapılan teklifi reddettiler. Şunu da eklemeliyim ki itilâf devletlerinin Anadolu'yu boşalttırmaması ve Kuzey Anadolu'da Türk idaresinin kurulması büyük bir hatâ olmuştur. Bu, beni üzen başlıca olay oldu. Eğer bu boşaltma uygulansaydı, kuzey Anadolu ve İzmir, bugün bu üzücü olayla karşılaşmazdı.

12 — Yunanlılar o zaman başkomutan olarak General Hacı Anesti'yi tayin ettiler. Bilindiği gibi bu general önce ordusunu denetledi, ordunun bir müddet sonra İzmir üzerine ve daha dar bir cepheye çekilmesini gerekli gördü. General, aynı zamanda bir baskınla İstanbul'u ele geçirmek düşüncesine kapılarak, birliklerin bir kısmını Trakya'ya geçirdi. Fikrimce bu hareket, hiç bir zaman başarıya ulaşamayacak olan kötü bir plandı, İstanbul'a tecavüz fikrinin kesinlikle belli olması karşısında bir bildiri yayınlayarak, Yunanlılar'a, 1921 Mayıs'ında itilâf komiserlerinin kabul ettiği tarafsız bölgeye saldırı halinde, itilâf birliklerinin silâhlarıyla karşılaşacaklarını bildirdim. Aynı zamanda, Kocaeli yarımadasında bulunan İngiliz birliklerinin önemli bir kısmını Çatalca hattına geçirerek Fransız generalinin emrine verdim. Fransızlar

da, üç piyade taburu ile, bir süvari alayından kurulu yardımcı kuvvet aldılar. Bu tedbirlerin etkisi görüldü ve Yunanlılar hücumu cesaret edemediler.

13 — Türkler, Yunan birliklerinin bu götürülüşünden faydalanarak saldırıya geçtiler. Planları iyi hazırlanmıştı. Saldırıları Afyonkarahisar bölgesinde kolaylıkla gelişti; kesin sonucu almak karandıydılar. Fakat savaşın sonunu getirebileceklerinden şüpheliydim. Yunan ordusunun güney grubu (bilindiği gibi) yanlış hareket etti. Güçlü bir savunma yapmadı. Tarihin yazdığı büyük yenilgilerinden birine benzeyen başarısızlığa uğradı.

14 — Bu başarı dolayısıyla morali daha yükselmiş olan Türkler, dikkat nazarlannı şimdi de Anadolu'da bulunan itilâf kuvvetlerine çevirdiler. Bu birlikler, İngiliz kıtalarıydı. Çanakkale'de Royal alayında bir, Kocaeli yanmadasında iki tabur vardı. İtilâf hükümetlerinin aralanndaki bağlantının kuvvetini göstermek amacıyla Fransız ve İtalyan komiserlerinden Çanakkale'ye veya Kocaeli yanmadasına birer birlik göndermelerini istedim. Bu isteğimi kabul ettiler. Bunun üzerine 12. madde de belirttiğim bildiri şeklinde bir bildiri yayınladım. Fakat Fransız ve İtalyan hükümetleri bu kararı kabul etmediler. Ve Anadolu'da bulunan askerlerinin geri çağırılmasını emrettiler, İzmir yönünde meydana gelecek her türlü ilerleyişe karşı İstanbul'u savunabilmek için, Maltepe - Dudullu hattını tutmak gerekiyordu. Bu hat, Boğaziçi'nin güneyinde 16 km.'lik bir hattı ve savunulabilecek bir hale getirilmişti, İtalyan ve Fransız hükümetlerinin Asya yönünde kendi birliklerinin kullanılmasını kabul etmeyişleri beni zor duruma soktu. Türk birliklerinin bu bölgeye yığılmasıyla gerek Kocaeli yarımadasında ve gerek Çanakkale'de yapılacak bir saldırıya karşı elimde çok az İngiliz birliği vardı. Çanakkale'yi İstanbul'daki kuvvetlerimle takviye ettim. Çanakkale hattındaki bütün birliklerimi geri çektim, İngiliz birlikleri zor durumda kaldılar. Bundan önceki iki yıl içinde tasarruf dolayısıyla kadroları azaltmaya girişmiştik. Bu tehlikeli durum meydana çıktığı dakikalarda birliklerim kımıldayacak bir durumda değildi. Yardım kuvvetleri gelinceye kadar büyük gayretler karşılığında, elimdekilerle durumu idare etmek zorunda kaldım. 15 Eylül 1922'de Albay Satel Gourt'a, Çanakkale'nin savunması görevini verdim. Durum gittikçe kızışmaktaydı. Onun emri altında bir tabur,

bir bölük süvari ve bir de sahra bataryası vardı. Malta'dan da kendisine iki tabur gönderildi. Güçlü ve azimli kumandanların emri altında, çok az olan bu birliklerin görevini yapışı her türlü takdirin üstündedir.

15 — Bu arada, donanmanın karaya çıkardığı deniz piyadeleri de siper kazıp, tel örgü yaparak yardımda bulunmuşlardır. Ben de elimde bulunan bütün kuvvetleri Çanakkale'ye gönderdim.

28'inci tümeni korumak ve gelmekte olan topçu ve piyade kuvvetlerini karşılamak göreviyle 26 Eylül 1922'de General Marden'i Çanakkale'ye gönderdim. Gelen kuvvetler içinde ikinci kraliyet piyade taburu, Raykl tugayından ikinci tabur ve hava kuvvetleri birlikleri vardı. General Marden, elimizdeki arazi parçasını, kuvvetlerini yaymak suretiyle genişletti. Genişleme kuzeye kadar uzanarak Nara burnunu da içine almaktaydı. Bu bölgenin elde tutulması sonradan bize büyük menfaatler sağladı.

16 — 23 Eylül 1922'de İtilâf devletlerinin notası verildi ve Mudanya konferansının yakın olduğu anlaşıldı. Bununla beraber ben, her türlü çatışmadan çekinilmesini istediğimden bu yolda emirler verdim. Fakat Türkler'in durumu az kalsın bir çatışmayla sonuçlanacaktı. Onların amacı, İngilizleri bulundukları bölgede bağlamaktı. Önceden süvarilerden kurulu birlikleri bir çatışmaya gönüllü görünmüyorlardı. Sonradan bunların yerini alan piyadeler, bir çatışma yaratmak için emir almış gibi hareket etmeye başladılar. Durum çok kritikti, İngiliz subay ve erleri Mudanya konferansının yapılmasına kadar bir olay çıkartılmaması yönündeki kararına ellerinden geldiği kadar yardım ediyorlardı. Emirlerimi kelimesi kelimesine yerine getiren General Marden, bana iki defa telgraf göndererek bir çatışmayı önleyemeyeceğini bildirmişti. Kendisinin sözlerinden askerin de sabrının tükendiğini, güvenliklerinin tehlikeye düşmüş olduğunu bildiriyordu. Ben de kendisine iki defa telgrafla bütün sorumluluğu üzerime aldığımı bildirdim.

17 — Bu durum karşısında olayları size bildirmek zorunluluğunda kaldım. Hükümet de -gereken yardımı yaptıktan çekinmedi. Bunun üzerine birliklerimin kötü durumdan kurtarılması için Kemalist komutana, birliklerinin 1921 Mayıs'ında İtilâf komiserlerinin kabul etmiş oldukları hattın öte yönüne çekilmeleri lâzım geldiğini bildirmelerini ve bu çekilme belirli bir zaman içinde yapılmadığı halde ateş açılacağımı bildir-

dim. Bu ultimatomu verebilmek için bütün tedbirleri almıştım. Fakat Allah'a şükürler ki, ultimatomu vermeye lüzum kalmadı. Mudanya konferansının açılmasından pek az zaman önce gerçek durumu öğrenmek sayesinde, ultimatomu vermeyişimde hükümetimin isteklerine uyacak ve barışı koruyacak bir surette hareket ettiğime inanıyordum...

18 — 3 Ekim 1922'de Mudanya konferansı başladı. Konferansın devam ettiği müddetçe her gün topçu ve piyade yardım kuvvetleri gelmekteydi. Donanmamız hiss olunur derecede kuvvetlenmişti. Önemli sayıda uçak da uçuşa hazır bir durumdaydı. Bu konferansın yapılışı hakkında çok söz söylemeyeceğim. Anladığıma göre bu konferans, itilâf generalleriyle, İsmet Paşa arasında Türkiye'de bir hat seçimi için yapılan askerî bir konferanstı; Yunan ordusu bu hattın öte yanına çekilecekti. Fakat Mudanya'ya gelir gelmez, İsmet Paşa'nın yanında bulunan siyasî kişilerin itilâf generallerinin yetkileri dışında siyasî çekişmeler yaratmak isteğinde olduklarını hissettim. Ben, bu teşebbüse şiddetle karşı koydum. Uzun ve çetin tartışmalardan sonra, elimizde bulunan yetkiler gereğince ulaşabileceğimiz son haddi belirten bir uzlaşma projesi sundum, İsmet Paşa, hükümetiyle görüşmek için, ertesi günü akşamına kadar bir zaman istedi. Ben de konuşmalar geri kalmadığı takdirde uygulayacağım projeleri hazırlamak üzere İstanbul'a döndüm. Esasen konuşmaların son bulmayacağını anlamıştım. Ertesi gün tekrar Mudanya'ya gittim. Arkadaşlarım bana konferansın havasının değiştiğini ve barış kokularının gelmekte olduğunu müjdelediler. Nihayet bir anlaşma meydana geldi ve 11 Ekim 1922 sabahı imza edildi. General Mazaraki'nin başkanlığında bulunan Yunan heyetinin Mudanya'da uğradıkları çetin durumları hatırlamaktan kendimi alamıyorum, İtilâf generalleri, Yunan kurulunun bu kötü durum karşısında takındıkları tavırdan kendilerini alamamışlardı.

19 — 20 Ekim'de başlayacağını sandığım Lozan Konferansı'nın açılmasına kadar, her şeyin sakin bir durumda gideceğini kabul ederek Mudanya'dan döndüm. Bununla beraber bir hayal kırıklığına uğradım. Refet Paşa, Büyük Millet Meclisi'nin temsilcisi olarak ve Doğu Trakya Genel Valisi adıyla İstanbul'a geldi, itilâf generalleriyle, Doğu Trakya'nın boşaltılması için birçok görüşmeler yaptı. Bu konuşmalarda pâdişâh hükümetinin bugünden itibaren düşmüş bulunduğunu ve kendisinin Büyük Millet

Meclisi'nin emriyle İstanbul Valiliği'ni de üzerine aldığını bildirdi.

Refet Paşa'nın İstanbul'a tayiniyle birçok zorluklar çıktı. İtilâf generalleri Refet Paşa ile temasa geçerek bu zorlukları çözmek için talimat aldılar. Bunlar çözümlenmediği takdirde, sıkı yönetimin ilânına karar verilmişti. İtilâf hükümetleri de bu kararı uygun buldular. Bununla beraber İtilâf generalleri bazı konularda Refet Paşa'yı inandırmayı başardılar.

20 — Bence sıkı yönetimin ilânından önce her çareye başvurmak gerekirdi. Çünkü herhangi bir aksilik anında Türkler'e karşı koymak İngilizler'e düşecekti. İstanbul'da tarafımızdan sıkı tedbirler alınması da Çanakkale ve Kocaeli yarımadasında Kemalistlerin bize saldırısı için bir neden olacaktı. Bunun üzerine İtilâf komiserlerine, sıkı yönetimin ilânının çok güç durumlar yaratabileceğini ve benim elimde olup İstanbul ve Kocaeli yarımadasında bulunan birliklerin, bana verilmiş ve esas amacını oluşturan Boğazlar'ın savunmasına ayrılmış olduklarını anlattım.

İstanbul'da yaratılacak güçlükleri ve Hristiyanları bizim korumamız gerektiğini göz önünde tutmak gerekiyordu. Sıkı yönetimi ilân etmek, şehrin yönetimini bütünüyle almak demektir. Bunu yapmak için ise gerektiği kadar elemana sahip değildik. İngiliz komiseriyle, yalnız bir kereye özgü olmak üzere, aynı düşünüşte olmadığımı üzeldim. Önce de olduğu gibi Refet Paşa ile anlaşmaya girişmekle yaptığım hareketin doğruluğu kendini göstermekte gecikmedi.

21 — Bu aralık Yunan ordusu, İtilâf heyetleri ve birliklerinin yardımıyla Doğu Trakya'yı tamamıyla boşalttılar. 30 Kasım 1922'den itibaren Kemalist idaresi ve jandarması olaysız olarak buralara yerleşti. Bu yönden de İtilâf birliklerinin hareketleri takdire değer.

Türkler, birkaç kez Yunanlılar'ın birkaç köyü tahrip ettiklerine ve daha birçok tahribat yaptıklarına dair protestoda bulundular. Bunun üzerine İngiliz komiseri İtilâf devletleri askerlerinin, Yunanlılar'ın tahribini önlemek üzere Mudanya konferansından önce Tekirdağ, Edirne ve Kuleli Burgaz'a gönderdiklerini söylediler. Böylece bizim mandamızı uygulamak için her tedbire başvurmuş olduğumuz ve kendilerinin suçlamasının asılsız bulunduğunu isbat ettik.

22 — Bu sırada padişahın himayesi ortaya çıkıyor ve İtilâf komiserleri bu görevi bana veriyorlardı. Padişahın hayat ve emniyeti için oldukça telâşa düştüm. 16 Kasım 1922'de ken-

disi. İngiltere'nin himayesini talep etti. İki gün sonra Malaya savaş gemisiyle ve gizlice Malta'ya nakledildi. Bu görevi yapanların hepsi, böyle bir nazik durumda görevlerini hakkıyla başardılar. Padişah, yaptığımız fedakârlıktan dolayı bize teşekkür etti.

TÜRK KUVVETLERİNİN MEVCUDU

23 — Lozan konferansının ilk -günlerinde karşılaştığımız zor durum yavaş yavaş kaybolmaya ve Kemalist devlet adamlarıyla anlaşma ortaya çıkmaya başladı. İstanbul'a fazlaca Kemalist askerlerin gelmesi ve bunların gerek İstanbul'da ve gerek Doğu Trakya'da teşkilât kurmaları, konferans başarısızlığa uğradığı durumda buralarda İtilâf hükümetlerine karşı harekete geçmek niyetinde olduklarını gösteriyordu. Haber alma servisimin iyi işlemesi dolayısıyla bütün bu hazırlıklardan vaktinde haber alabiliyordum.

24 — Aynı zamanda şunu da belirtmeliyim ki, Kemalist birlikler Mudanya konferansında kararlaştırılan tarafsız bölgeyi hiç bir zaman geçmediler. Bu hat, yerinde iki tarafın subayları tarafından çizilmişti. O vakit saldırıya geçebilecek olan Kemalist kuvvet Çanakkale'de 40.000, Kocaeli yarımadasında 50.000, İstanbul'da 20.000, Doğu Trakya'da 20.000 ve yedek olarak da içerde 20.000 idi.

25-26 — Benim projelerim şu esaslara göre tertiplenmişti:

- a) Gelibolu'yu her türlü fedakârlıklarla korumak,
- b) Birliklerin güvenliğini sağlamak koşuluyla Çanakkale'yi elde tutmak,
- c) Ciddî bir saldırı karşısında Kocaeli yarımadasını boşaltmak,
- d) İstanbul'u ancak zorunlu olduğu zaman bırakmak.

Bu esasları deniz ve hava birliklerinin kumandanlarıyla müştereken yaptım. İstanbul'u boşaltmamız gerektiğinde bizim için en önemli konuyu donanma oluşturacaktı.

Ben, İstanbul'u donanmamız uzaklaşmaya mecbur edilmeden boşaltınlıydım. Bütün planlarımı da bu esas üzerine hazırlamıştım. Şunu açıklamalıyım ki, diğer İtilâf komutanlarıyla daima askerî problemlerde aynı düşüncededik. Bazı hususlar hakkında hükümetlerinden aldıkları talimatla benimki arasında ayrılıklar vardı. Onların görüşü de İstanbul'u korumaktı. Bu hükümetler de İstanbul'da fazlaca kolonileri olduğunu biliyorlardı. Oysa benim için asıl amaç Boğazlar'ın korunmasıydı.

27 — İstanbul'da yaklaşık olarak 6.000 Fransız, 15.000 İtalyan, 3.000 kadar sivil İngiliz bulunmaktaydı. Benim en büyük isteğim, birliklerimle, çeşitli cepheleri (Çanakkale, İzmit ve Gelibolu yarımadası) elde tutmak ve İstanbul üzerinde İngiliz bayrağının dalgalandığını görmek suretiyle barışın imzası gününe kadar durumu korumaktı. Bu amacın gerçekleşmesi birkaç defa sarıntı geçirmişse de, sonuç pozitif olduğundan, kendimi mutlu sayarım. Yoksa konuşmaların kesintiye uğraması halinde, Türkler saldırıya geçeceklerdi. Onların amacı bizi Anadolu'dan atmak, İstanbul'u ele geçirmektir.

YUNANLILAR'IN NİYETLERİ

28 — Şubat ayı içinde Lozan'da bir anlaşmaya ulaşılmaması şüphesiz ki canımı sıktı. İsmet Paşa'yı İstanbul'da Lozan'dan dönüşte gördüm. Bu konuşmam sırasında barışçı bir anlaşmaya ulaşmak istediğini anladım. Lozan'da barış anlaşmasına pek çok yaklaşılmış olması amaca tehlikesizce ulaşabileceğimiz ümidini verdi. Nisan'da ikinci Lozan konferansının başladığını gördük. Ancak başladıktan bir hafta sonra, tamiyat hakkında Türkler ve Yunanlılar arasında önemli zorluklar çıktı. Her iki taraf da görüşlerini karşısındakine kabul ettirmekte direniyordu.

Yunan ordusu ise ciddî surette hazırlanmakta ve Meriç'i geçerek Doğu Trakya'yı tekrar elde etmeye çalışmaktaydı. Türkler'in de bir taarruza karşı savunabilmek için gizli gizli çalıştıklarını öğreniyorduk. Bundan başka İstanbul'da işgal kuvvetlerine karşı harekete geçecek gizli teşkilâtın da bulunuşundan haberdar idik. Bununla beraber Türkler'in orduyu silâh altında tutmak hususunda güç durumda kaldıklarını ve bazı tertipleri terhis ettiklerini de biliyorduk. Bu buhranlı devre de 26 Mayıs'ta son buldu. Türkler'le Yunanlılar uyuşarak, tamiyat yönünden bir anlaşmaya vardılar. Ben bu devreyi, geçirmiş olduğumuz önemli devrelerin en güçlü sayarım. Eğer Yunanlılar, İstanbul üzerine bir yürüyüş yapsaydılar, İstanbul'daki İtilâf kuvvetlerinin durumu çok güç olacaktı. Böyle bir zamanda İstanbul'da düzeni koruma işinin bana verilmesini hiç bir zaman arzu edemezdim.

29 — Yunanlılar'la Türkler'in bu anlaşmaları bizlere barışa doğru artık birkaç engeller kalmadığı hissini vermişti. Halbuki yine hayal kırıklığına uğradık. Konuşmalar daha birkaç hafta sürdü. Bu görüşmeler o zamana kadar so-

nuçlanmamış olan kuponlar konusu, çeşitli şirketlerin imtiyazları ve boşaltma koşulları üzerindeydi. Ankara hükümeti istekler konusunda çok inatçı davranıldığı sıralarda, Türk ordusu da zayıflık belirtileri göstermekteydi. Ordunun kuvveti azaltılmıştı. Asker yorulmuş terhis istiyordu. Terhisin başlamış olmasına rağmen memnuniyetsizlik artmaktaydı. 1923 Haziran'ı başında Türk ordusunun altı ay önceki kuvvetinin yarıya indiği kanaati hasıl olmuştu. Bunun üzerine İngiltere hükümeti, itilâf hükümetlerinin Türkler'e başka imtiyaz vermeme ve kararlarından kesin olarak dönmeleri gerektiğini bildirdi, itilâf kuvvetleri hükümetlerinin kararlaştırdıkları hükümleri Türkler'e kabul ettirebilecek duruma gelebileceklerdi. Ben de Türkler'in işi pek ileriye varamıyacakları kanaatindeydim. Nitekim onların hareket tarzını belirtecek bir olay meydana geldi. Öteden beri Yunanlılar'ın Doğu Trakya'da bir ilerlemelerine karşı Türkler'in bir ordu hazırladıklarını ve bunun için de Anadolu'dan Trakya'ya er, top, makineli tüfek, araç ve gereç gönderdiklerini biliyordum. Bu doğrudan doğruya Mudanya mütarekesinin hükümlerine aykırı idi. Konferansta Trakya için 8.000 jandarmanın bulundurulmasına izin verilmişti. Yunan tehdidi ortadan kalkar kalkmaz. Türkler'in Anadolu'ya er, hayvan, top götürdüklerini haber aldım.

30 — Haziran'da bu bilgiyi uçak keşfi ile kesinleştirdikten sonra, donanma kumandanına Silivri'den Anadolu'ya top götüren Ümit vapurunun tutuklanmasını bildirdim. Bu gemiyi tutuklayan Splendid harp gemisiydi. Ümit vapurunda 500 er, 300 at, 4 sahra topu ve 14 dağ topu vardı. Tutuklama sırasında vapurun yüklü olduğu sahra toplarından ikisi alınmış ve ikisinin de kamaları sökülmüştü. 14 dağ topuna gelince, bunlar da vapurdan çıkarılarak Ümit vapuru serbest bırakılmıştı. Bu durum sırasında Türkler hiç bir mukavemet göstermemişlerdi.

İSTANBUL'U BOŞALTMA ÇABALARI

31 — Bundan sonra geçen dokuz ay içinde İtilâf birliklerinin durumu pek de sakin geçmedi. Çünkü Ankara hükümeti işkalemizi onaylamaktan kaçınıyor, yalnız varlığımızı kabul ediyordu.

Nihayet bütün olaylar Lozan'da anlaşmanın olduğu ve barışın 8 Temmuz'da imza olunacağını ve barışın Ankara hükümetince onaylanmasından altı hafta sonra işkal birliklerinin

İstanbul'u boşaltacaklarını sevinçle öğrendim.

32 — 24 Temmuz'da imza edilecek barışın öncesinde birliklere bir bildiri yayınladım. O güne kadar korudukları soğukkanlılık ve disiplini devam ettirmelerini istedim. İstanbul Komutanı Salâhaddin Adil Paşa'yı resmî olarak ziyaretle, kendisinden öteden beri İngiliz ve Türk orduları arasındaki tarihî ilişkilerin iadesi ile işbirliği yapmamızı istedim. Böylece her türlü olaydan çekinilecek ve her iki taraf birlikleri gerek dostlukları ve gerek düşmanlıkları zamanında birbirlerine karşı göstermiş oldukları karşılıklı saygının zedelenmeden İstanbul'dan çıkabilmemizi istiyordum. Aynı zamanda Türk toprağında görevleri uğrunda hayatını kaybetmiş binlerce askerimizin kemiklerini bıraktığımızı ve bunların mezarlarının korunacağını umduğumuzu söylemişim. Biz itilâf generalleri. Türk ordusuna, diğer ordulara yapılan selâm resminin yapılmasını kararlaştırdık. General Salâhaddin görüşümüzü kabul ederek birliklerine emir verdi. Sevinçle şunu belirtmeliyim ki İstanbul'da barışın imzası dolayısıyla yapılan şenlikler sırasında itilâf birliği aleyhinde hiç bir olay meydana gelmedi.

33 — Tahlilini sunduğum bu devreler sırasında, milliyetçiler konusundan ayrıca söz konusu etmek gerekir. 1920 Kasım'ının başlarında Varan gel ordusunun bozulmasından sonra İstanbul'a 140.000 Rus mültecisi geldi ve bunları 70.000 Türk mültecisi izledi. Bunlara Ermeniler'i ve diğer milletleri, Anadolu'dan gelen 100.000 Rum göçmenini de eklersek, mülteci meselesinin çok kritik bir durum aldığını görürüz. Yardım konusunda İngiliz kolonisinin ve İngiliz hükümetinin gösterdiği büyüklüğü anlatmaya söz bulamıyorum. Sıhhi teşkilâtın bu duruma gösterdiği ilgi, sağlık yönünden övünülecek bir haldi. Amerika Kızılhaç'ı Yakınoğlu Yardım Cemiyeti ve Milletler Cemiyeti'nin bu konudaki işbirliğine muvafaklanm.

NİHAYET ÇEKİLİYORUZ

34 — İngiliz birliklerini her denetlememde morallerinin pek yüksek olduğunu gördüm. Fazla malzememizin büyük kısmı Kızılây'a satılmış ve düzenli şekilde teslim edilmiştir. Korunması bize bırakılan Türk savaş malzemesi, Lozan antlaşması gereğince iade edildi. Tarafımızdan kullanılan binalar da böylece Türkler'e devredilmiş oldu. İşkal, anılmaya değer bir törenle son bulmuştur. Gerek İtilâf hükümetleri ve gerek Türk-

ler, bu tören için yüzer kişilik birer birlik ayırmışlardı. Bu birlikler İtilâf generallerine selâm resmini yaptılar. İngiliz, Fransız, İtalyan sancakları da bilikler önüne götürülmüş ve İtilâf generalleri tarafından selâmlanmıştır. Bu sırada bando, devletlerin millî marşlarını çalmaktaydı. Türk sancağı da aynı anda getirilmiş ve selâmlanmıştı. Aslında bu törenin amacı da buydu. İtilâf sancakları törenle indirilmiş, Türk sancağı direğe çekilmişti. Bunun üzerine, İtilâf birliklerinin sancakları, generallerin önünden geçerek vapurlara götürüldü. Komiserler, sefirler heyetleri, çeşitli şirketlerin temsilcileri ve İstanbul Komutanı Salâhaddin Âdil Paşa ile vedalaştıktan sonra İtilâf generalleri de kendi vapurlarına bindiler. İtilâf generallerinin bindikleri vapurlar, İtilâf donanmasının önünden geçerken selâmlanmış, donanma da vapurları izlemek suretiyle İstanbul'dan ayrılmışlardır. İstanbul'un işkale böylece sonuçlanmıştı. Hareketimizden önce Haydarpaşa mezarlığında ve Kırım Savaşı'nda, işkal sırasında ölen arkadaşlarımızın ruhları için bir anma töreni de yapılmıştır. Saros körfezinde de, Gelibolu savaşında ölen erlerimizin mezarları aynı şekilde selâmlandı. İstanbul'da, Kırım Savaşı hâtırası olarak yapılmış olan kilisede de hareketimizden önceki pazar günü bir dinî tören yapılmıştı. İstanbul'da başkumandanlık karargâhı üzerine çekilmiş olan İngiliz bayrağını bu kiliseye hediye ettik.

35 — Arkadaşlarım korgeneral Montbelli ile general Charpi'nin bana karşı gösterdikleri yardımı belirtmeliyim. 1921 Temmuz'unda kurulmuş olan işkal birliği komutanlığına bu iki general ve kurmayları benimle arkadaşça ve içten bir işbirliği yapmışlardır. Bunlarla pek güç bir devrede her gün beraber çalıştık. Gayet samimî dost olduk. Bizim için beraber çalışmak adeta bir zevk olmuştu. İtilâf devletleri kumandanlığının başına geçirilişim benim her zaman hatırlayacağım şerefli bir görevdi.

(.....) No.lu telle olağanüstü hallerde hizmeti görülen subayların listesini sunuyorum. Bunlarla pek güç devrelerden geçtik. Ve bu devrelerden bazıları, bir savaşın eşiğine götürecekti nitelikte idi. Ancak sükûn ve soğukkanlılıkla idare olunabilecek birçok konuşmaları bu subayların yardımı ile yapabildim. Amaca ulaşabilmek için yönettiğimiz hareketlerde İtilâf komutanlarının ve kurmaylarının daima yardımlarını gördüm.

General Charles H. Harrington
Türkiye'de İngiliz ve İtilâf
Birlikleri Başkumandanı

**Matbaanın Mucidi
Gutenberg**

Matbaayı icad eden Johannes Gutenberg'in ölümünün üzerinden yaklaşık 107 yıl geçti. Almanya'nın Mainz şehrinde hayata gözlerini yuman bu büyük adamın adı yıllarca unutulup gitmişti. Ancak 1741'de bir kütüphaneci olan Johann David Köhler'in «Gutenberg'in İntikamı» adlı eseri yayımlandıktan sonra, ona karşı bir ilgi başladı. Hakkında 3 binden fazla kitap ve inceleme yayınlandı. Ama, gene de, bu büyük dahînin hayatı tam anlamıyla aydınlanmış sayılamaz.

Gutenberg'in yaşadığı devirlerde, baskı sanatı nedense hiç ilgi çekmiyordu; yüzyıllardır alışlagelmiş el ile yazma yöntemleri bir gelenek haline gelmişti. Baskı, yapay bir yazma yolu olarak görülüyordu. Zaten 15. yüzyılda yaşayan birçok yazar, sanatkâr meçhul kalmıştır. Hayatları hakkında bize kadar uzanan bilgiler oldukça karanlıktır. Ancak o devirlerde yaşamış hükümdarlarla, kilisenin ileri gelen kişilerine dair bilgiler elde etmek mümkün olabiliyor.

Bazı sanat eserlerinin yazarlarını bilemedikten sonra, o zamana göre, basit bir yazı çoğaltma işini bulan Gutenberg hakkında bir kaynağa raslamak elbetteki mümkün olamaz. Ama gene de yorulmak bilmeden yapılan araştırmalar bize Gutenberg'in hayatındaki birçok karanlık yanları aydınlatmıştır.

Hayatı

Tahminen 1398 yılında, soylu bir ailenin çocuğu olarak Kutsal Roma İmparatorluğu'nda bulunan Mainz Elektörlüğü'nün Mainz şehrinde, Friele Gensfleisch zur Laden ve Else Wirich çiftinin oğlu olarak dünyaya geldi. Doğum tarihi kesin olarak bilinmemekle beraber, 1394 ve 1404 yılları arasında bir tarihte doğduğu tahmin edilmektedir. Mainz'da 1900 yılında Gutenberg'in beş yüzüncü doğum günü kutlanmış ve 1400 yılı sembolik olarak Gutenberg'in doğum yılı olarak seçilmiştir. Tıpkı hayatının ilk yılları gibi, eğitimi hakkında da oldukça az sayıda bilgi vardır. O dönem bireylerin soyadı olarak, yaşadıkları evlerin isimlerini kullanması, kesin bilgilere ulaşmayı zorlaştırmaktadır.

1411 yılında, Mainz şehrinde esnaf- ların, aristokrat sınıfının şehirden ayrılmaya zorlamasıyla, ailesiyle birlikte Eltville şehrine yerleştiler. Bu dönemde Gutenberg'in, Johannes Altavilla ismi ile Erfurt Üniversitesi'nde kuyumculuk eğitimi aldığı iddia edilmektedir. Ailesiyle birlikte Strassburg'a (günümüzde Fransa'daki Strazburg şehrinde) taşındıktan sonra, burada ayna yapımı, metaller ve değerli taşlar konularında sanatkârlık yaptı ve basım teknikleriyle de ilgilenmeye başladı.

O dönemde kitaplar ya doğrudan elle yazılır, ya da her sayfa için ayrı ayrı elle oyularak hazırlanan tahta bloklar kullanılarak kitaplar basılırdı. Gutenberg her harf için ayrı ayrı kalıplar hazırladı. Bu kalıplara sıcak metal sıvı dolduruyor ve harflerin metal örnekleri çıkarılıyordu. Basımcı, metal harfleri istediği gibi dizabiliyor, basımdan sonra saklayarak yeniden kullanabiliyordu. Aynı dönemde ortaklarıyla aralarında çıkan bir anlaşmazlık yüzünden açılan bir davada Gutenberg'in tipo basım yapabilen bir baskı makinesi yarattığı duyuldu. Ne var ki, tipo basım makinesi örneği o dönemden günümüze ulaşmamıştır.

Yaptığı çalışmalar ve basım deneyleri için para bulmak zorunda olan Gutenberg 1450'de, Mainz'li bir zengin olan Johannes Fust ile ortaklık kurdu. 1455'te bastıkları ilk kitap Kutsal Kitap'ın Latince Vulgata versiyonuydu. Bu kitap, Gutenberg Kutsal Kitabı, 42 satırlı Kutsal Kitap veya Mazarin Kutsal Ki-

tabı olarak bilinmektedir.

Makineler hakkında bilgi sahibi olan genç Gutenberg, bir baskı makinesi yapma fikrini aklına koymuştu. Çalışmalarına Mainz'de de devam etti. Gerekli malî yardımı bir, iki dostundan sağlıyordu. Ama asıl onu destekleyen, şehrin ileri gelen zenginlerinden Johann Fust'du.

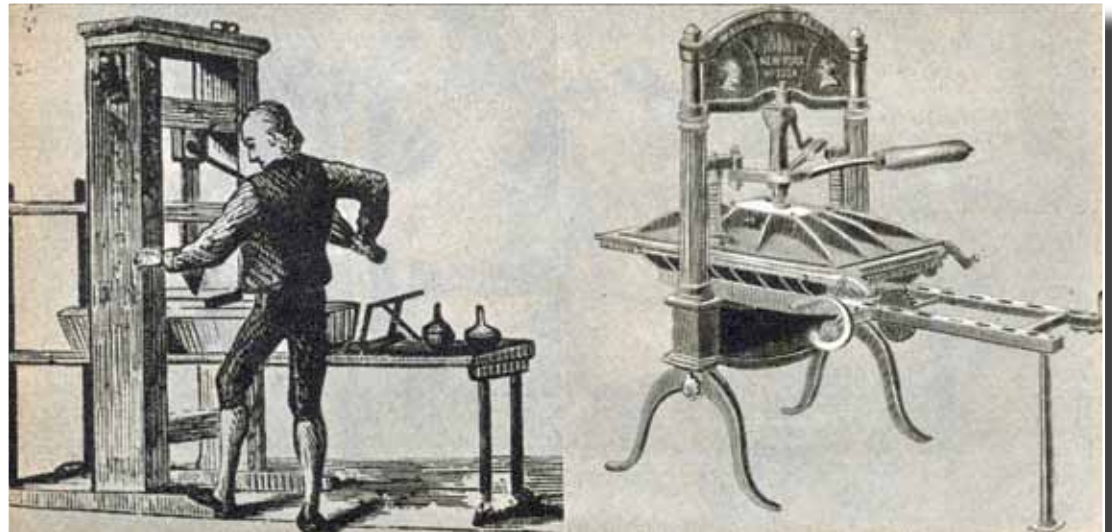
Malî bir destek bulduktan sonra Gutenberg de daha verimli çalışmaya koyuldu.

1452 yılında ilk kitabını basmaya başladı. Bu, İncil'di. Tam üç yıl sürdü bu çalışması; 1455'te İncil'in basımını tamamladı.

İşte bu sırada, Fust, ondan parasını geri istedi; Gutenberg İncil'i basmıştı ama daha satışa çıkarmamıştı. Parayı ödemesine imkân yoktu. İş mahkemeye düştü. Fust, açtığı dâvayı kazandı; böylece Gutenberg yıllarca çalışıp tam meyasını alacağı zaman yediği bu darbeye yıkılmış oldu.

1457'de Gutenberg borcunu ödeyemediği için Fust'la olan ortaklıkları bozuldu. Fust bütün araç ve gereçlerine el koydu. Daha sonra Konrad Humery adlı bir Alman memurun sağladığı para yardımıyla yeni bir baskı makinesi yapan Gutenberg, bir dilbilgisi kitabı, bir sözlük ve başka bazı kitaplar bastı. Başarıyla yürüttüğü bu çalışmalarını sırasında büyük zorluklara katlandı ve hiçbir zaman çok fazla para kazanamadı.

Bu olaydan iki yıl sonra 1457'de Gutenberg'in bastığı İncil piyasaya çık-

Çeyitli baskı makineleri

Gutenberg'in bastığı İncil'den bir sayfa.

ti. Kitapta Fust ve Schöffer'in adları yayınlayıcı olarak görünüyordu ama, Gutenberg'in ismi bile geçmiyordu.

O sıralarda Gutenberg 60 yaşlarında idi, ama içindeki ateş sönmemişti henüz. Ortaya çıkardığı yeni tekniği geliştirmek azmindeydi. Gutenberg'in çalışma şevkini gören bir dostu, Dr. Konrad Humery, ona paraca yardım etti. Gutenberg de küçük bir atelye kurdu. Fust'la birlikte işlettiği atelye kadar büyük değildi ama, Gutenberg tekrar çalışma imkânına kavuşmuştu ya, bahtiyardı artık, makineyi geliştirebilirdi.

Hızla çalışmaya koyuldu, 1460'da, Catholicon adlı, büyük bir ansiklopediyi tamamladı. Eserde yine basanın adı yoktu ama bir başarıydı bu onun için,

Gutenberg'in son yıllan sakın geçmiştir. Baskı işleriyle pek uğraşmıyor-

du. Bazı belgelere göre, gözleri zayıflamış, bu yüzden de işlerini bırakmak zorunda kalmıştı. Üstelik, gerekli usta işçiyi bulamıyordu. Schöffer firması onun en büyük rakibiydi ve şehrin en iyi işçilerini topluyordu.

Mainz Başpiskoposu olan Adolf von Nassau-Wiesbaden, son yıllarda gözleri giderek bozulan ve yoksulluğa düşen Gutenberg'i sarayına aldı ve geçimini üstlendi.

Gutenberg'in tecrübelerinden ve bilgisinden yararlanmaya çalıştı. Bu, Gutenberg için büyük bir şerefti. Artık ölünceye kadar da onlarla beraber çalıştı

Gutenberg 3 Şubat 1468'de, Mainz'da hayatını kaybetti. Gutenberg, Franciscaine Kilisesi mezarlığına defnedildi. Kilise ve mezarlık İkinci Dünya

Savaşı sırasında yok edildi, dolayısıyla Gutenberg'in mezarı da bu yıkım sonucu kaybolmuştur.

İşte tarihte çığır açacak bir icadın sahibi olan insanın kısa hayat hikâyesi. Yeni baskı sanatı bir çığ gibi yayıldı; 1500 yıllarında, Avrupa'nın çeşitli yerlerinde 40 bin kitap basılmıştı ve bunların toplam tirajı 10 milyon civarındaydı. Baskı makineleri artık birçok şehir ve kasabalara girmişti, o kadar ki 1500 yılında Venedik şehrinde 151'e yakın baskı atelyesi kurulmuştu.

GUTENBERG MATBAASI

1439 senesinde Almanya'da İmparator Charlemagne'ye ait antikaların meraklısına sunulmak üzere düzenlenecek olan sergiye yoğun bir katılım bekleniyordu. Gutenberg sergide satmak üzere çok sayıda cilalı metal ayna (o dönem aynaların dinî kalıntılardan kutsal ışığı toplayabildiğine dair yaygın bir inanç vardı) yaptı. Sergi, yaşanan şiddetli sel felaketinden ötürü bir yıl ertelendi. Yatırımcılar Gutenberg'ten ödedikleri sermayeyi iade etmesini istediler. Ancak Gutenberg aldığı tüm parayı aynaları yaparken harcamıştı. Çalışma hayatında kuyumculukta metal alaşımların yapımı ve dökümü üzerinde uzmanlaşan Gutenberg, metal alaşımı konusundaki ustalığı sayesinde, 1450 yılında kolay kolay yıpranmayan ve birbirleriyle çok iyi uyum sağlayan ayrı metal harfler dökme başardı. Bu harflerle hazırlanan baskı kalıbı dönemine göre çok kaliteli ve temiz kitap baskılarının yapılmasını sağladı.

1444'e kadar Strazburg'da yaşayan Gutenberg'in, 1440 yılında gizemli bir şekilde "Aventur und Kunst" (Girişim ve Sanat) adlı araştırmaya dayanarak tipo baskının sırrını geliştirip mükemmelleştirildiği söylenmektedir. Yaptığı çalışmaların ne olduğu kesin olarak bilinmiyor. Ancak modern matbaanın erken dönem çalışmalarını yaptığı söylenmektedir. Hareketli parçalarla yazı baskısı yapabilen modern matbaayı icat ettiği bilinmektedir. 1448 yılında Mainz'e dönerek kayınbiraderi Arnold Gelthus'tan çalışmalarını ilerletmek için borç almıştır. O dönem "tiefdruck" adı verilen, matbaacılıkta temel basım tekniği olan çukur baskı tekniğini kullanarak "Master of Play Card" olarak tanınan sanatçının baskı gravürleri üzerinde çalışmıştır.

1450 yılında Gutenberg'in icadıyla "tipo" tipi matbaa tekniği geliştirilerek baskı makinesi faaliyete geçti ve ilk Alman şiiri basıldı. Bu dönem Gutenberg, basımevini kurarak matbaa dev-

Gutenberg'in bastığı bazı sayfalarda John Fust görülüyor.

rimini başlatmak adına yatırımcı Johann Fust'u krediye ikna etmeye çalıştı. Fust'un damadı olan Peter Schöffer de girişime katıldı. Schöffer Paris'te kâtip olarak çalıştı. Bununla birlikte ilk yazı tiplerinden bazılarını tasarladığı söylenmektedir.

Gutenberg'in çalışma atölyesi Humberchthof'ta, uzaktan bir akrabasına ait bir mülkte kuruldu. 1452 yılında Fust'tan bir kez daha ödünç maddi destek alarak icat ettiği "Gutenberg Matbaası" ile basılan ilk kitap olan Kutsal Kitap'ı basma çalışmalarına başladı. Kutsal Kitap'ın haricinde Latince dil bilgisi kitapları da basmaya başladı. Biri Kutsal Kitap'ı, diğeri ise eğitim kitaplarını basmak üzere temelde iki farklı baskı makinesi yapıldığına dair söylentiler vardır. Yeni matbaa ile 1454-1455 yılları arasında kilisede belgelenen binlerce kitap basılmıştır.

Gutenberg 1455 yılında "Gutenberg Kutsal Kitabı" olarak bilinen Kırk İki Satırlık Kutsal Kitap'ın basımını tamamladı. Çoğu kağıt üzerine, bazıları da parşömen üzerine olmak üzere toplamda yüz seksen kopya yazdırıldı.

KARŞILAŞILAN GÜÇLÜKLER

Gutenberg, İncil'i basarken çeşitli hurufat kullanmıştır. Elle yazma İncil'lerden farkı, bunların daha düzgün, satır aralıklarının muntazam olmasıdır. Bu İncil, Batı dünyasında hurufat yardımıyla basılan ilk kitap olarak kabul edilmiştir. 300 nüsha basılmıştır. Bugün ancak 45 tanesi mevcuttur. Gutenberg, İncil gibi başka dinî eserler de basmıştır; bunlar arasında takvimler, papalık emirleri, duaları sayabiliriz.

Bazı kimseler de şöyle der: Baskı makinesi er geç icad edilecekti, kısmet Gutenberg'inmiş.

Belki bu doğrudur ama, Gutenberg

tam 25 yılını vermiştir bu işe, bütün eziyetlere, bütün güçlüklerle katlanmış, çalışmaktan usanmamıştır. Çeşitli para sıkıntılarına rağmen bıkmadan uğraşmak Gutenberg'in yılmak bilmeyen iradesini göstermektedir.

Gutenberg, baskı makinesinde kullandığı hurufatı, hatta mürekkebi bile kendis imal etmek zorundaydı.

Matbaanın öncüsü, Mainz şehrindey-

ken oranın nüfusu 6 bin kadardı. Böyle bir iş giriştiği de tabii ki gizli kalamazdı. Hemen herkes onu tanıyor, neler yapma istediğini biliyordu. Bu arada kitap yazma işleriyle uğraşanlar ona cephe alıyorlardı. Çünkü böyle bir makinanın icadı onlar için âdeta bir ölümdü. Sonra Gutenberg icadını kiliseden de saklamak zorundaydı, yazma sanatının yanı sıra makineyle İncil basılması belki kilişeyi kızdırabilirdi.

Büyük başarısına rağmen Gutenberg uzun yıllar unutuldu. Matbaada basılan ilk kitapları da icad eden Fust'tur deniyordu Hatta birçok ülke de bu şerefi kendisin mal etmek çabasına girişti. Holanda da matbaayı bulanın Coster olduğu ortaya atıldı.

Bugün bile Coster, Holanda'da Gutenberg kadar tanınmıştır.

Gutenberg'in ünü 1640'dan itibaren yayılmaya başladı. 1747 ve 1840 yıllarında şerefine festivaller düzenlendi.

Yine XIX. yüzyılda Mainz'de ilk büstü dikildi.

Alman Posta İdaresi onun için bir pul bastırdı.

Alman Posta İdaresi'nin Gutenberg'in ölüm yıldönümü için bastığı pul.

Osmanlı'da

Din ve

Devlet

Teşkilatı

Osmanlılar, İslam dinine sapıh olup, bu dinde Hanefî, Şafîî, Hanbelî, Mâlikî adlarıyla dört mezhep vardır. Bu mezhepler arasında devrin gereksinmelerine uygun ve en çok kabul edilen Hanefî mezhebidir. Osmanlılar'ın padişahı ve İstanbul ile hâkimiyeti altında bulunan yerler bu mezhebi kabul etmişlerdir. Osmanlılar'da, bu mezhepleri kabul etmeyenler de çıkmıştır. Hicretin 1066 yılında Köprülü Mehmed Paşa'nın vezirliği sırasında oluşan Kadızâdeli mezhebi bu arada en tanınmışıdır. Bu kişi, Balıkesirli Doğanîzâde Mustafa Efendi denilen bir kadının oğlu Mehmed tarafından oluşturulmuş olup, aynı tarihte Sivas efendisi Abdülmecid isminde ve Halvetî tarikatından bir derviş tarafından kurulmuş, ikinci bir mezhep de söylenebilir. Bunların her ikisi de İstanbul'da tanınmış olup, birçok konularda birbirleriyle tartışılırdı. Bu konuların başlıcaları şunlardır: 1 — Hazret-i Enoş'un hayatta olup olmadığı, 2 — Nağme ile kıraatin meşru olup olmadığı, 3 — Dervişlerin dönmesi, 4 — Tütün ve kahve gibi yeni çıkan şeylerin kullanılması, 5 — Büyüklüklerin el, ayak ve eteklerinin öpülmesi ve birinden selâm alırken eğilmenin doğru olup olmadığı.

Bunların ölümünden sonra, öğrencileri, çekişmekte daha ileri gittiler. O kadar ki, Hazret-i Peygamber'den sonra bid'at (*) türünden olarak kabul edilen her şeyi kaldırmak isteyen Kadızâdeler, Sultan Mehmed camisinde silâhlı olarak toplanıp dervişlerin dergâhlarını tahrip etmek ve onları kendi bildiklerine ikna etmek, ikna olmayanları da öldürmek ve sonra padişaha başvurarak bid'at konusundan olan her şeyin yasak edilmesi ile büyük camilerde yalnız bir minare bırakarak fazla minarelerin yıkılmasını istemek hayalinde iken, Köprülü onları başı olan üç kişiyi tutuklayıp, Kıbrıs adasına sürerek kavgaları yatıştırdı.

(*) Bid'at: Dinin aslında olmadığı hâlde, din namına sonradan çıkmış olan adetler.

Müslümanlar'ın dua etmek için toplandıkları yerlere küçük ise mescit, büyük ise cami denir. Özellikle cuma namazı kılınan büyük camilere mescit cami adı verilir. Padişahlar tarafından inşa edilen camilere Selâtin Camii denildiği gibi Mek-ke-i Mükerrreme'de bulunan cami veya Kabe ile Medine-i Münevvere'deki camiye ayrı ayrı harem ve ikisine birden Haremeyniş Şerîfeyn

denir. Camilerde hizmet edenler beş sınıftır: 1 — İmam, 2 — Hatip, 3 — Kayyum, 4 — Ferraş, 5 — Müezzin. Bunlara verilen maaşa vazife ve camilerin emlakine vakıf derler. Selâtin camilerin bitişiğinde genellikle halkın kullanımına ayrılmış ve özellikle dinî müesseseler bulunur. Vezirler tarafından yapılmış olan camiler de böyledir. Bu arada medreseleri de söylemek gerekir ki, padişahlar tarafından kurulmuş ise Dahil Medrese ve vezirler tarafından kurulmuş ise Hariç Medrese denir. Dârü'ttâlim, Dârü'lhadis, Darüşşifa, Dârüzzıyafe, İmarret gibi müesseseler de vardır.

Camiye, okullara, imaretlere ve çeşmelere ait emlak ve iratların yönetimiyle mütevellî görevlidir. Padişah bir camiye gittiğinde o caminin mütevellisi elinde buhurdan bulunduğu halde ve mütevellî vekili de elinde gülâbdan ile padişahı karşılar. Ancak vezir veya şeyhülislâm mütevellî bulundukları takdirde bu merasimi bizzat icra etmeyip taraflarından başkalarını memur ederler. Cami ve imaretlere ait emlakın dava yeri müfettiş efendi olup, bunlar vezîr-i âzam veyahut şeyhülislâm'ın maiyetinde bulunurlar. Bazı camilerin de hamamı bulunur, çünkü islâm'da temizlik dinin gereklerindendir.

Hamamlar genellikle kadın ve erkeğe özgü olmak üzere iki kısımdan oluşur.

Ruhanî memurlara ulemâ denilip, bu isim eğitim ve yazarlıkla meşgul olanlara da verilmektedir. Ulemâ dış ve iç olmak üzere iki sınıfa ayrılır. Züm olarak bunlara faziletli deniliyor.

Harici Ulema: Ulemalık sıfatı erkek çocuğa geçer. Bu sınıfı ilk kez almak isteyenler, önce eğitmen olup eğitmenlik görevinin önemi, medresenin büyük veya küçüklüğüne göre değişir. Eğitmenlere ve bazı ulemâ çocuklarına verilen ücret ödenir ve ayda 40 kuruştan, 100 kuruşa kadar olabilir.

Ulemâ rütbelerini sıra ile geçerek terfi edilir ve bu rütbelerin derecesi değiştirilemez. Her bir derecede görev süresi bir yıl olup, ertesi yıl hemen daha yüksek olan bir dereceye geçilmez ve bunun için belirli bir süre beklemek gerekir. Bu bekleme süresine mazuliyet derler. Bunlara verilen maaşa arpalık denilir ki, atlarına verilen arpa bedeli ve miktarı da, görev yaparken bulundukları dereceye oranındadır. Öyle ki, ulemâdan her birinin durumu belirlidir. Bu sa-

bit derecelere mülkiye memuriyetlerinde rastlanmaz. Hukuk ve Osmanlı kanunları İslâm şeriatından alınmış ve şeriata, yani dinî hükümlere ancak ulemâ sahip olduğundan, herhangi bir sınıfa bağlı kişilere ait davanın görülmesi ve çekişmelerinin çözümü ulemâyaya ait olup, uygulaması ise mülkiye memurlarının görevidir. Böylece mahkemede ulemâdan başka memurlar da bulunduğu gibi, vezir divânında ve Divân-ı Hümayûn'da da ulemâdan kişiler bulunur. Bilimsel derecelerini yukarıdan başlayarak sayalım:

Müftü: Fetva veren dernektir. Asıl müftü İstanbul'da oturup, Şeyhülislâm denir. İstanbul dışındakilere Kenar müftüsü denir. Şeyhülislâm, ulemânın en büyüğüdür, hatta padişahın hocası, asilzadelardan değilse, mevkii, padişahın hocasından ve bütün mülkî erkân ve vezirlerden daha yüksektir. Sadrâzam ile eşit sayılır. Hatta bütün kanunlar onun elinde olduğu için sıralamada bazen sadrâzamdaki önce gelir. Bu nedenle huzura kabul olduğunda padişah birkaç adım ileri gelmek suretiyle onu karşılar. Bayram tebrikinde padişahın göğsünü, padişah da onun kavuğunu öper.

Müftülük görevi, ölünceye kadar süren tek memuriyettir. Eğer bir kusurundan dolayı padişah tarafından azledilirse, İstanbul'dan dışarıya sürülür, yahut evinde papis kalır; hatta şeyhülislâm bile bunlarla görüşemez. Müftüler, din, hukuk ve ahlâk işlerinde fetva verip, herhangi bir kimsenin sorunu olursa, Şeyhülislâm Kapısı'nın dış tarafında sağ ve sol taraflarda oturan serketerlere yazdırdıktan sonra kapı içerisinde bulunan baş sekretere temize çektilir ve sonra fetva eminine gider. Fetva emini inceledikten sonra, şeriat gereğini yazar ve şeyhülislâma arz eder. Şeyhülislâm da görüp kabul eder, yahut olmaz diye yazar ve mukabeleci gördükten sonra sahibine verilir. Haftada iki kez dağıtım memuru tarafından iş sahiplerine fetvalar dağıtılır. Her fetva için 7 akça verilmesi âdet olup, bunun 5 akçası kâtiplere, 2'si de fetva eminine aittir.

Mollalık görevini almak ve muamelelerini düzenlemek ve iç ve dış medreselerin ağıtmenlerini tayin ve değiştirmek ile padişaha teklif etmek şeyhülislâma aittir. Bu iş önceden vezîr-i azama aitken, bazı cahil kimselerin sadâret makamına geçmeleri ve liyakatli olanları ayırmaktan âciz olmaları yüzünden bu işler şeyhülislâmın görevlerine eklenmiştir.

Mütevellisi, şeyhülislâm kethüdası olan

Bir kazasker gravürü.

Sultan Bâyezid camisi kiralık yerlerinin ve vakıflarının nezareti, şehüslâma ait olduğu gibi, Tophane'de bulunan Kılıçalipaşa camisi gibi diğer bazı camilerin vakıfları da onun nezaretine bırakılmıştır. Şeyhüslâmların arpalığı dört kese olup, hazine-i hümayûndan da 5 kese kadar alır. Bir kese eskiden 24.980 akça, yani 208 kuruş idi. Nezareti altında bulunan cami vakıflarının gelirleri de hesaba dahil edilirse, Toplam olarak geliri 130 keseye ve kesin olmayan iratları da eklenirse, 400 keseye ulaşır.

İstanbul'un fethinden önce Osmanlılar'da ulemadan biri müftü tayin olunurdu. Ancak Fâtih Sultan Mehmed devrinde, önce Molla Hızır Çelebi ve sonra diğer mollalar ayrı ayrı müftü olarak İstanbul'da görev yapmaya başladılar. Zaman geçtikçe üç büyük şehirde yani İstanbul, Edirne ve Bursa'da birer müftü bulunduruldu. Sultan II. Bâyezid, şeyhüslâmı kendi adıyla inşa ettirdiği cami medresesine eğitimci tayin edip I. Sultan Süleyman zamanında padişaha kanun tefsirine dair bir ki-

tap verdiğinden dolayı Ebüssuud Efendi adı verilen şeyhüslâmın maaşına 100 akça eklendiği gibi, kış, yaz samur kürk giymesi sağlandı. III. Sultan Murad devrinde müftü olan Bostanzâde'ye ilk kez olarak arpalık tahsis edilip, ondan sonra gelenlerden bazıları arpalığı kabul, bazıları reddettiler.

Rumeli Kazaskeri: Arapça'da kadı, hâkim ve asker «cemaat» anlamına geldiğinden, kazasker «cemaate hükmeden» demektir. Daha önceleri bir kazasker bulunup, ilk kez vezir olan Çandarlı Kara Halil'dir ki, sonra Sultan I. Murad zamanında Hayreddin Paşa ismiyle vezir oldu. Bunun arkasından tek başına görev yapan 21 kazasker gelmiştir. Fâtih Sultan Mehmed devrinde Molla Muslihüddin Kastelânî kazaskerliğe tayin olundu. Muhalifi bulunan vezir-i âzam Karamanlı Mehmed Paşa, kubbe vezirlerin adedi çok (yani dört) olduğundan söz ederek, kazaskerin de birden çok olmasının iygin olacağını ve böylece bir kazaskere düşen ağır vazifenin dağıtılmış olacağını söylemesi üzerine,

Hacı Hasanzâde, Anadolu kazaskeri tayin olundu. Böylece biri Anadolu, diğeri Rumeli kazaskeri olmak üzere iki kazasker bulunmakta ise de, İstanbul'un kendi memuriyet dairesi içinde olması nedeniyle Rumeli kazaskerinin şerefi daha büyüktür ve Sadr-ı Rûm adı verilmiş olup, diğer ulemâ gibi faziletli unvanını haizdir.

Rumeli kazaskeri, gerek dîvânda, gerek dîvân dışında olduğu takdirde kendi konağında şikâyetçileri dinler; alacaklı ile borçlu arasında, varisler ve Rumeli askerleri arasında çıkan davaları çözümler; Rumeli ve Akdeniz adalarında kadılık görevini yapar ve bunlar arasında çıkan büyük davalara bakar, kadılığa namzet olanları stajyer olarak alırdı. Bu stajyerlik kaydı I. Sultan Süleyman zamanında başlamıştır. Rumeli hududu içindeki medreselere maaşları 40 akçaya kadar olan eğitimcileri tayin eder. Maiyetinde vekaayî kâtibi denilen ve bütün kanunlarla âdetleri bilen bir kişi bulunup, davaları önce dinler ve kanunî gereği ile beraber kazaskere arz eder. Yani bir tür yardımcıdır. Kazaskerin maiyetinde bulunan diğer memurlar aşağıdadır:

Kassam: Bunlar Galata ve İstanbul bedesteninde oturup, veraset bölme gibi işlerle meşgul olurlar. Tezkereci: Hâkimlerin denetlenmesine memur olup, izlenimlerini kazaskere bildirir. Mektupcu: Kadılık rütbesini alanlardan müjde denilen ve eskiden 100 akçadan ibaret olan bir vergi alır. Kâtipler: Kadı ve eğitimcilerin beratlarını yazmakla mükelleftirler. Kazaskerlik — Hacı Hasan-zâde ve Muhiddin Efendi'de olduğu gibi — bazen on sene kadar aynı kişide bırakılmıştır. Kazaskerin gündeliği eski kurallara göre 573 akça olup her ay ruzname kaleminden verilir. Bununla beraber diğer gelirleri sonraları pek çok arttığından, senelik iradı 300 keseye ve ölümlerle veraset davaları çoğahrsa 500 keseye kadar yükselmektedir. Azledildiği takdirde aydan aya 4 kese arpalık alır. Dîvâna gittiğinde eski âdet üzere kethüdası başında perişanî ve muh-zirbaşı başında kapıcı keçesi bulunduğu halde ve at üstünde önden ve yardımcıları ise resmi kavukları ile ve yaya olarak giderler. Divân-ı Hümayûn'da kazasker, vezirin solunda oturur. Çünkü vezirin sağında kapdanpaşa vardır. Halbuki Paşakapısı'nda vezirin sağında yer alması âdettir.

Anadolu Kazaskeri: Anadolu'da bulunan bütün kadıların ve Anadolu medreselerinin 20 ilâ 40 akça maaşlı olan eğitimcilerinin mansıplarını kapsar ve ger-

çek vârisler arasında veraset bölme işlerine bakar. Maiyetinde çeşitli memurlar vardır. Dîvân-ı Hümâyûn'da Rumeli kazaskerinin yanında, Paşakapısı'nda da vezirin sol tarafında yer alır. Memuriyet bölgesi içindeki yerlere ait davalara bakmak üzere konağında da dîvân kurar.

Rumeli kazaskeri gibi, stajyer tayin etmek salâhiyetine sahip olmayıp, savaş nedeniyle eskiden olduğu gibi padişahın Anadolu tarafına geçmesi gerek olursa, padişahın bulunduğu yer, kendi memuriyet bölgesi içinde olduğu için Anadolu kazaskeri üstün olur ve böylece Rumeli kazaskerinin imtiyazları ve itibarı kendisine geçer. Anadolu kazaskerine tahsis edilen yevmiye 563 akça olup azledildiğinde Rumeli kazaskeri kadar arpalık alır.

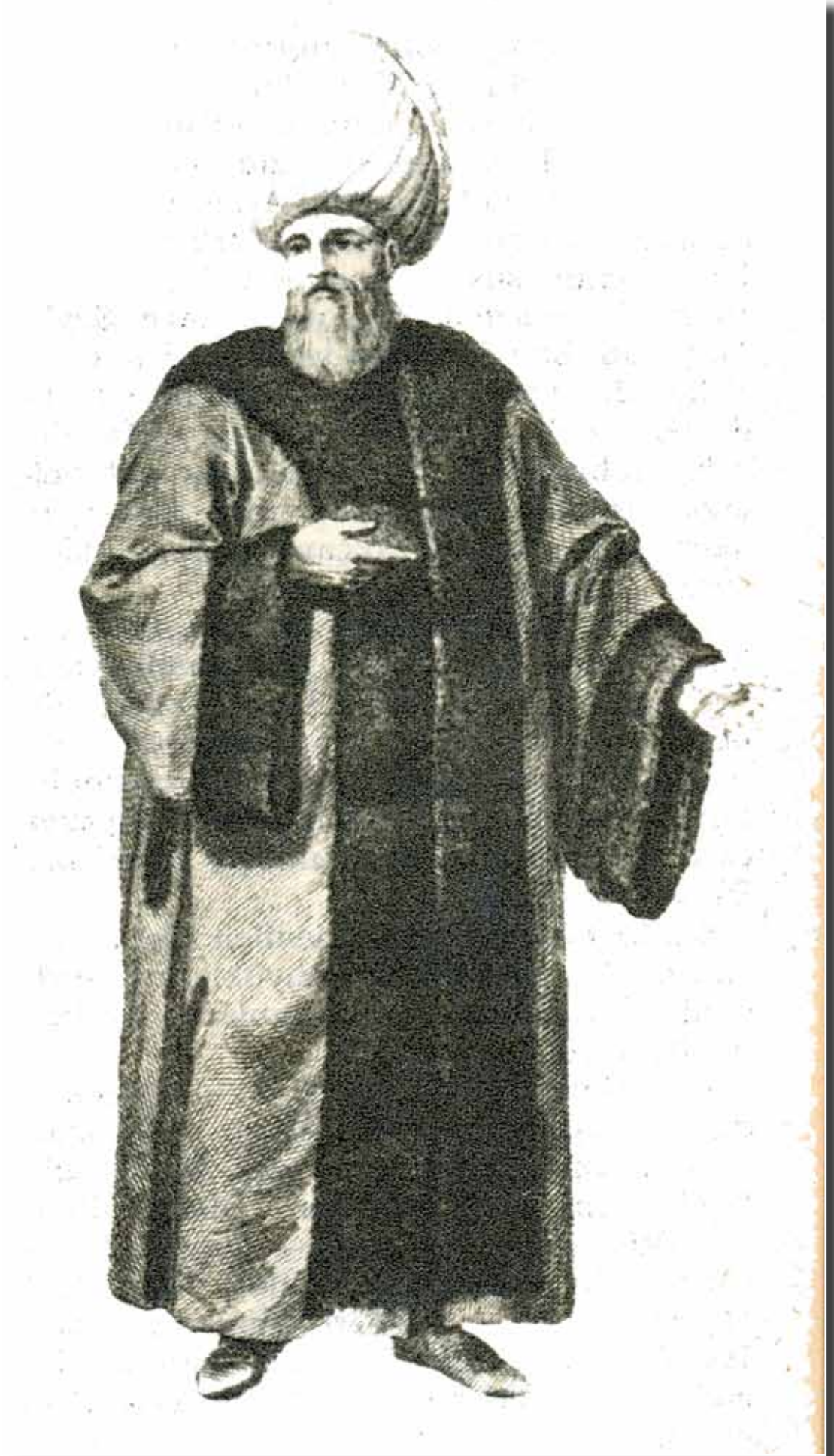
İstanbul Efendisi, yahut Kadısı: İstanbul'un şehremini olup, yiyeceğe ait eşyanın fiyatlarına ve bütün esnafı kontrol etmekle görevlidir ve şehir içinde salâhiyeti gayet geniştir. Bu nedenle mollalardan daha büyük olup, maiyetinde Naip Efendi adı verilen memurları vardır. Bunlardan birincisine bâb naibi denir ve kapıda bulunup diğer dört nâib (vekil) de Şehrin dört çeşitli mahkemesinde bulunur. Bir de Ayak naibi efendi olup, alışverişte hile edenleri cezalandırmakla görevlidir. Çardak naibi efendi her tür malın tartısını ve fiyatını belirler. Keşif naibi efendi gizli olan şeyleri, örneğin yolda birdenbire ölenlerin ölüm nedenini ortaya çıkarmak veya biri yaralanır ve öldürülürse, incelemesini yaparak bilgi vermekle mükelleftir. Tezkiye naibi efendi, şahitlerin komşu ve akrabasına baş vurarak onların ahlâk durumlarını öğrenir. Avarız naibi efendi, yalnız savaş zamanında ve ordu için tayin olunur. Kassam naibi efendi yahut beledi kassamı İstanbul şehirlipleri arasında miras bölünmesiyle meşgul olur. Bunlardan başka mum, yağ, pastırma, buğday ve un üzerine nezaret etmek için ayrı naipler bulunup, örneğin Unkapanı naibi gibi naibler de vardır. Bir de muhasebeci vardır ki, vakıfların sayısını hesap eder.

5 — Molla yahut Mevlânâ: Osmanlılar'da, öteden beri ulemâya molla denilmektedir. Eskiden halk dilinde bunlara çelebi denirdi, iki yüz seneden beri ulemâya, efendi unvanı verilmektedir. Efendi Rumca'dan alınmış olup, şehzadelere de efendi denir. Kadılara da molla denir. Büyük şehirlerde bulunan kadılar, dört derece üzerindedir. Şöyle ki: İstanbul efendisinden sonra en muteber olanlar, Mekke ve Me-

dine mollalarıdır ve bunlar birinci sınıfı oluştururlar. Edirne, Bursa, Mora ve Şam mollaları ikinci; Yenişehir, Selanik, İzmir, Halep, Kudüs, Üsküdar, Galata ve Eyüp mollaları üçüncü sınıftırlar. Bu mollalara beş yüz akçalı denir. Çünkü eski düzene göre günde 500 akça maaş alırlar. Filibe, Sofya, Bosna, Belgrad, Kütahya, Kayseri, Aynıtep, Diyarbakır, Konya, Maraş, Erzu-

rum ve Kıbrıs mollaları da dördüncü sınıfı oluştururlar ve üç yüz akçalıdır. Yani gündelik 300 akça maaş alırlar.

Kadı: Hâkim demektir. Yukarıda sayılan mollalara da kadı denilir. Şu kadar ki, bunları diğer kadılardan ayırmak için kadı-i belde ve genellikle molla adıyla anarlar. Halbuki önemleri ikinci derecede olan ve âdeta mollaların vekilleri sa-

İstanbul kadısı.

yılabilen hâkimlere, kadı yahut kenar kadıları denir. Bunlar memur edildikleri kaza ve kasabalarda halk arasında çıkan davaları görürler.

Naip: Arapça olup, vekil anlamına gelir. Molla yahut kadılar tarafından memuriyetleri alanı içindeki kasabalara gönderilen kimselere denir.

Böylece ulemâ yedi dereceye ayrılır: 1 — Şeyhülislâm, 2 — İki kazasker, 3 — İstanbul kadısı, 4 — Medine ve Mekteke mollaları, 5 — Dört şehrin mollaları, 6 — Sekiz şehrin mollaları, 7 — On iki şehrin mollaları.

Dış ulemâyâ özgü diğer iki rütbe de var ki, bunlar da aşağıdadır:

1 — Muallim-i Sultani yahut Hünkâr Hocası: Teşrifatta, nakîb, kazaskerler ve vezirlerden öndedir, fakat müftüden ve vezîr-i âzam'dan sonra gelir: Bu memuriyet nüftuluk gibi devamlı değildir. Bazı istisnalar olabilir. Nettekîm III. Sultan Murad, henüz tahta çıkmadan Manisa'da vali iken, hocası bulunan Hasan Can oğlu Hoca Sadeddin Efendi'yi, tahta çıktıktan sonra da yerinde bıraktı. Hâce-i Sultanî tayini ve hatta hükümet işlerine müdahale etmesine de izin verdi. Sadeddin Efendi'ye Koca Hoca Efendi unvanı verilmiştir. Muallim-i sultani'lerin arpalık ve diğer maaşları padişah tarafından belirlenir.

2 — Nakîbüleşraf: Emir denilen şeriflerin başıdır ve Reîsülkavm da denir. Osmanlı memleketlerinde bulunan ve bütün emirlerin (*) âmiri olup genel kahyalıklara uygun olanları o tayin eder. Seferde Hazret-i Peygamber'e ait olduğu rivayet olunan Sancak-ı Şerif de ona verilir. Eskiden, yani Yıldırım Sultan Bâyezid'in saltanat devrine kadar emirlerin başı bulunmayıp bu devirde Bursa'ya gelen Seyyid Ali (Âşık Çelebi'nin büyük babası) emîr sınıfına reis tayin edildi ve II. Sultan Murad'ın saltanat devrinde oğlu Zeynelâbidin kendisinin yerine geçti. II. Sultan Bâyezid zamanında Seyyid Mahmud Efendi, Arap ve Acem ülkelerinde seyahat ederken kendilerine emîr süsü veren birçok kimseler türedi. Bu nedenle, Sultan I. Selim devrinde, Seyyid Mahmud Efendi'nin gelişiyile, onu emirlerin başı tayin ettiler. O da فرمانlarında ilk kez olarak Arabistan'da işitmiş olduğu nakfbül-eşraf ismini kul-

landı. Önce maaşı 25 akça iken sonra 70 akçaya çıktı ve daha sonra daha da arttı.

(*)Emirlere çelebi de denir. Çelebi kelimesi, Türkçe Çalap=Allah kelimesinden alınmıştır. Eskiden bütün ulemâyâ çelebi denirdi. Ancak efendi unvanı konulduktan sonra, çelebi ismi emirlere özgü olarak kaldı.

Sahib-i Fen denilen bazı kimseler de, dış ulemâ arasında sayılır. Sahib-i fen'den amaç hâkimler ve başhekimler, müneccim denilen bilim grubu âlimleri, müneccimbaşları, Hind rakamı yani Hindistan'dan alınan hesap şekilleri ve

slyakat denilen bir tür yazıyı kullanan Hâcegân-ı Dîvân'dır.

Dahili Ulemâ: Derviş deillen ulemâ, bu sınıftandır. Dervişlerin büyüklerine şeyh denir. Cem'î meşayihdir. Bunlarda başlıca on üç tarikat vardır:

1 — Halveti, 2 — Şemsî, 3 — Nakşbendî, 4 — Uşşakî, 5 — Mevlevî, 6 — Gülşenî, 7 — Kadiri (bunların başı Abdülkadir Geylânî'dir ve Bağdad'da gömülüdür), 8 — Rûfâî, 9 — Sadî, 10 — Celvetî, 11 — Bedevi, 12 — Bektaşî

(başları Hacı Bektaş'tır) ve 13 — Sünbülî. Bunların, gerek İstanbul'da, gerek Osmanlı memleketlerinin diğer yerlerinde tekke ve zaviyeleri vardır.

OSMANLI ÜLKESİNDE BÖLÜMLENME

Üç kıta üzerinde, yani Avrupa, Asya ve Afrika'da bulunan Memalik-i Osmaniye, başlıca İKİ kısma ayrılmış olup, Avrupa kıtasındakine Rumeli ve Asya tarafındakine Anadolu denir. Her iki kısım, birer beylerbeyi tarafından idare olunur. Gerek Anadolu ve gerekse Rumeli, çeşitli eyaletlere ayrılmış olup, her birinde

üç tuğlu vezirlerden biri hüküm sürer. Ancak her üç tuğlu vezirin yönetimine verilen yerler, eyalet değildir. Eyaletler de livalara, yani sancaklara bölünüp, sancaklar da da iki tuğlu paşa bulunur. Paşa'nın bulunduğu sancağa da paşa sancağı derler. Livalar da kadılıklara, yani kazalara ayrılır ve her bir kazada bir kadı bulunur. Kazalar, nahiyelere ayrılmıştır. Osmanlılarda mülkî bölümlenme bu olmakla beraber aşağıda görüleceği gibi, birtakım bölümlenmelere de bağlıdır. Şöyle ki:

Hükümet: Belirli bir kavmin arazisine denir ki, bu arazinin sahibi beylerdir ve yönetim çocuktan çacuğa geçer. Bu gibi beylere Almanya'da ve Avrupa'da ve Avrupa'nın diğer ülkelerinde de de rastlanır. Özellikle Anadolu'da Kürtler içinde, Diyarbekir Paşalığında, Van, Bağdad taraflarında böyle beyler çok vardır. Bunlar ara sıra paşalara karşı isyan ederler.

Derebeylik: Bir kabileye veraset yolu ile intikal eden memleketlerdir. Sahiplerine derebeyi denir. Anadolu'da bu gibi yerler vardır, bazıları devlete karşıdır.

Has: Padişahın ailesine mensup kadınlara, yani padişahın harem, hemşire, valide ve kızlarına ve bir vezîr-i âzam'a tahsis edilen arazidir. Valide Sultan'ın ölümünde hasları, saray mensuplarından ayırmaksızın herkese satılır. Ancak bir padişahın tahta geçişinde validesi hayatta ise, haslar asıl sahisinden alınarak bedelsiz padişah ihsanı olarak Vâlide-Sultan'a verilir. Diğer sultanlara ait haslar, onların ölümünde padişah ihsanı olarak diğerlerine verilir. Ancak vezirin hasları kendine değil,

makamına bağlıdır. Her bir has hazine-i hümayûna senelik bir vergi verir.

Haremeyn: Mekke-i mükerre ve Medine-i münevvere camilerine özgü emlâke denir. Osmanlı ülkelerinin birçok yerlerinde bu gibi emlâk bulunur.

Ocaklık: Hudut köyünde bulunan şehirleri korumaya memur askerlere maaş olarak tahsis edilen yerlerdir.

Fermanlı: Diğer köy ve kasabaların vermekle mükellef olduğu vergileri vermeyen köy ve kasabalara bu ayrıcalığı para karşılığında ve bir fermanla karşıladığından, fermanlı denir.

Tımar, zeamet ve malikâne konuları yukarıda anlatılmıştır.

OSMANLI RUMELİSİ

Dîvan-ı Hümayûn kayıtlarına göre Osmanlı Rumelisi Anadolu'dan sonra gelmekle beraber, payitaht olan İstanbul'u içine alması ve Avrupa kıtasında bulunması nedeniyle önce bundan söz edeceğiz. Rumeli, Roma memleketi demektir. Yani Rum Ellenikos yahut Rum Elen olarak bazılarınca yapılan anlatım doğru değildir. Osmanlılar genellikle Avrupa'ya da — kendi memleketlerine hudut komşusu olduğundan — Rumeli derler.

Rumeli deyimi bu bölgenin Osmanlılar tarafından Rumlar veyahut Romalılar'dan zaptedildiği anlamını verirse de, İstanbul'un fethinden önce, şehrin Avrupa tarafı Romanya ve Asya tarafı da Anadolu diye isimlendirilirdi. Rumlarda bu Romanya isminin ne zamandan beri kullanıldığı bilinmemektedir. Çünkü eski Rum yazarlar, bu konuda hiç bir bilgi vermemişler. Ancak Ortilyus adındaki yazara bakılırsa Milâdın altıncı yüzyılında yaşamış olan Yornando, yedinci yüzyılda Pavli adındaki diyakoslar, Romanya ismini veriyorlar ise de bu diyakoslardan her ikisi de Rum olmayıp İtalya'da yaşamışlardır. Romanya denilen memleketin sınırı da belirsiz olup, Ortilyus bu iki diyakosa atfederek Trakya'nın sonradan Romanya ismiyle anıldığını söylediği gibi, Odiks'in yeri hakkında fikir yürütürken, Selt adındaki yazar, eskiden Rum imparatorlarının hâkimiyeti altında bulunan Avrupa, Asya ve Afrika ülkelerine Romanya denildiğini söylüyor. Zamanımız coğrafyacılanca Romanya genellikle Trakya yerme kullanılır. Ancak Osmanlı Rumelisi'nin içine aldığı memleketleri Romanya ismiyle veren Martinye adındaki yazar, bu Romanya'nın önce Osmanlı devletinin hâkimiyetinde bulunan Avrupa kıtasını, sonra özellikle Trakya, Bulgaristan, Makedonya, Tesalya, Yu-

nanistan gibilerini içine aldığını söyler. Yani bu nedenle Rumeli Beylerbeyi'nin sınırlarına işaret etmektedir.

Rumeli kıtası üç taraftan su ile çevrilmiş ve bir taraftan da karaya bağlıdır. Yani sınırı, doğusunda Karadeniz ve Akdeniz, güneyinde Akdeniz, batısında Adriyatik Denizi olduğu gibi kara tarafından da batısında Dubrovnik, Dalmaçya, Hırvatistan ve kuzeyinde İslav ili, Macaristan, Transilvanya ve Lehistan ve Lehistan kısımlarından ibarettir. Doğuda bu sınır Azak denizine kadar uzamış iken III. Sultan Mustafa devrinde Dinyeper nehri ile bugün Dinyester, yani Turla nehrine kadardır ve bu cihetten Ruslar ile sınır komşusu bulunur.

Kırım da hesaba katılırsa Beşink isimli yazara göre Rumeli kıtasının yüzölçümü 10544 mil karedir. Nüfusu Türk, Ermeni, Rum, Yahudi, Bulgar, Sırp, Boşnak, Arnavut, Manyah, Tatar ve Ulahlar gibi çeşitli ırklardan oluşur. Her ırkın kendine özgü dili var ise de, genel dil Türkçe'dir. Bugünkü sınırı içinde Karadeniz'e dökülen iki büyük nehir bulunup, bunlar da Tuna ve Turla'dır. Gene Osmanlı sınırları içinde olan bu iki nehrin birçok kolları vardır. Akdeniz'e dökülen nehirlerle gelince, bunlar ikinci derecede önemli nehirlerdendirler. Havası genellikle iyi olup, birçok eyaletlerin halkı çevik ve azimkardırlar. Kıyı yerler özellikle Akdeniz adaları kıyıların iklimi ılımandır; kuzey tarafının bazı yerleri, bu arada Buğdan çok soğuktur. Asya kıtasında olduğu gibi, bu kıta-da da veba salgınları sık sık görülür ve Anadolu'dan daha çoktur. Hükümetin başında bulunanların kötü idareleri ve eşkıyanın saldırıları gibi bazı engeller olmayıp da ekincilik ve ziraat burada ileri bulunsaydı, bu kıtanın ürünü ve malları çok olacaktı. Bununla beraber kuzey taraflarında buğday ve diğer hububat, vahşi ve ehli hayvanlar, bu arada sığır, iyi cinsten at ve davar bol olduğu gibi, tereyağı, peynir, içyağı ürünü, otlak ve ormanlar çoktur. Güney taraflarında şarap, zeytinyağı ve çeşitli, lezzetli meyvalar bulunur; sırası geldikçe bunlardan ayrı söz edilecektir.

Avrupa coğrafyacıları, Rumeli'yi birtakım eyaletlere bölmektedirler. Bugün bu bölümlere, Osmanlılar'ca geçerli değildir. Bu arada Beşink adındaki yazara göre, Rumeli kıtası ikiye ayrılarak, biri Osmanlılar'ın doğrudan doğruya hâkimiyetinde, diğeri de onlara yalnız vergi vermek durumunda bulunan memleketlerdir. Bu iki kısımdan birincisi Osmanlı Lorikyası'dır ki, buna Hırvatistan'ın ve Dalmaçya'nın birer kısımları, Bosna ve Sırbistan dahildir, ikin-

cisi: Bulgaristan, üçüncüsü: Romanya, dördüncüsü: Arnavutluk, beşincisi: Tesalya, yahut Yanya, altıncısı: Livadya, yedincisi: Mora'dır. İkinci kısımdan birincisi: Eflâk, ikincisi: Boğdan ve üçüncüsü Tatarlar'la meskûn olan Kırım gibi yerleri içine alır. Böylece Rumeli on eyalete bölünmektedir. Halbuki dikkatli bir bakış, bu bölümlerde birtakım hatalar bulabilir.

Giyyom Sanson'a göre, Bofye ve Langle adındaki yazarlar Rumeli'ni kuzey ve güney olmak üzere ikiye ayırırlar. Bofye Kuzey Rumeli'ni 1. Romanya, 2. Küçük Tataristan, 3. Boğdan, 4. Eflâk, 5. Bulgaristan, 6. Sırbistan, 7. Bosna, 8. Hırvatistan, 9. Dalmaçya'nın bir kısmı olmak üzere ve Yunanistan bile dediği Güney Rumeli'ni de 1. Makedonya, 2. Arnavutluk, 3. Epir, 4. Tesalya, 5. Akaiye (şimdi Livadya deniyor), 6. Nekroponte, yahut Eğriboz adası (Akdeniz adalarıyla beraber) ve 7. Mora'dan ibaret olarak bölümler. Böylece eyaletlerin sayısı on altıya çıkmış olmaktadır.

Langle de bölümlemesini buna yakın bir şekilde yapmıştır. Kuzey kısmının bölümlemesini, Besarabya'yı Küçük Tatarlar'dan ayrı hesap etmek ve bazılarınca Hırvatistan'ın bir kısmı demek olan Morlak'ı da ayrı bir eyalet saymakla on bire çıkarıyor. Martine adındaki yazar da Yunanistan'ı şimdiki gibi yedi eyalete bölüp Boşinik ve Bofye ve Langle tarafından Yunanistan'dan farklı sayılan Romanya'yı buraya sokmaktadır. Martine, Epir'i Arnavutluk, Tesalya'yı Makedonya kısımlarından saydığı gibi, Yunanistan'ın altıncı eyaletini Girit adası olarak gösterir. Diğer yazarlar da buna yakın çeşitli bölümler yaparlar ki, bu farklar onların Osmanlı memleketleri hakkındaki bilgilerinin eksik olduğunu gösterir. Dîvan-ı Hümayûn kayıtlarına göre Osmanlı Rumelisi yedi eyalete bölünür: Sofya, Bosna, Özi, Kefe, Mora, Girit ve Kapdanpaşa'nın salâhiyet dairesi olan memleketler. Bunlar arasında Kefe, yani Kırım yarımadası. Kefe'ye karşın Eflâk ve Boğdan beylerinden söz olunmaktadır. Bu memleketler, Hristiyan beylerinin yönetiminde olup, doğrudan Osmanlılar'a bağlı değil ve ancak onlara belirli bir vergi vermekle mükelleftirler. İstanbul, civarıyla birlikte, Dîvân-ı Hümayûn kayıtlarında farklı bir eyalet olmak üzere söylenmemekle beraber, diğer eyaletlerin başı olduğu için biz ayrı bir eyalet saymaktayız. Sonuç olarak Rumeli eyaletleri aşağıdadır:

İstanbul ve 1) Sofya, 2) Bosna, 3) Özi, 4) Eflâk ve Boğdan, 5) Mora, 6) Girit, 7) Kapdanpaşa'nın deniz kısmı.

Sanat ve Yaşam

Diego Velazquez,
Nedimeler 1656

Sanat ve Yaşam Arasındaki Bariyerleri Yıkma

Kafa Dergisi

Sanattaki her büyük akım için erken dönem öncüler bulunabilir. Giotto (1267-1337) bir proto-rönesans sanatçısı, Brueghel (1525-1569) bir proto-realist. El Greco (1541-1614) bir proto-ekspresyonist ve Caravaggio (1571-1610) bir proto-barok sanatçı olmuştur. Liste uzayıp gider. Gerçekten de sanat tarihinde yenilikçi kavramları keşfeden ve geliştiren, böylece sanatın ilerlemesine katkıda bulunan birçok avangart sanatçı vardır; bu sanatçılar kamuoyunun ve sanatçı elitinin zihniyetinden çok önce gerçekleştirmiştir bunları.

Diego Velázquez de bunlardan biri. Bilhassa bugün Madrid'deki Museo del Prado'nun parçası olan ünlü eseri "Nedimeler", (1656) tuval üzerinde tasvir edilen sahneyle izleyicinin içinde bulunduğu mekân arasındaki bariyeri kıran sanat eserlerinin en erken örneklerinden olarak görülebilir. Bu nedenle izleyiciyi de kapsayan modern bir yapıya sahiptir.

Kesin doğum tarihi bilinmemekle birlikte, Diego Velázquez'in 1599'da İspanya'nın Sevilla kentinde vaftiz edildiğini biliyoruz. Çıraklığına 1610 yılında Manierist ressam Francisco Pacheco'nun (1564-1644) yanında başladı ve altı yıl boyunca onun yanında çalıştı. Velázquez kariyerinin başında, teknik becerilerini kanıtlayan tür resimleri yarattı. Sanatçı henüz genç yaşta, tarih resimlerine ve tür resimlerine yüksek bir gerçekçilik duygusu katarak geleneksel temsil tarzının ötesine geçti. Diego Velázquez, 1624 yılında kraliyet ailesinin saray ressamı olduktan sonra Madrid'e taşındı. 1660'taki ölümüne kadar İspanya'nın önde gelen ressamı olarak müreffeh ve son derece verimli bir hayat yaşadı. Defnedildiği San Juan Bautista Kilisesi 1809'daki Fransız İşgali sırasında yıkıldığı için mezarı artık bilinmemektedir.

"Nedimeler" 1656 yılında, tecrübeli sanatçının kariyerinin zirvesinde olduğu bir dönemde yaratıldı. Büyük boyutlu bu tablo, sarayın içindeki bir sahneyi tasvir eder. Tablonun sağ ön tarafında, İspanya Kralı IV. Philip'in, yeğeni Avusturya Arşidüresi Mariana'yla ikinci evliliğinden olan ilk çocuğu genç Margaret Theresa'nın giyinmek üzere olduğu an gösterilir. Daha sonra I. Leopold'la evlenerek Kutsal Roma İmparatoriçesi, Alman Kraliçesi, Avustur-

ya Arşidüresi ve Macaristan ile Bohemya Kraliçesi olan prenses; nedimleri, bir cüce, bir köpek ve sanatçının kendisi tarafından çevrelenmiştir. Figürlerin çoğu ileriye doğru bakmakta ve bu nedenle doğrudan izleyicinin bakışını karşılamaktadır; diğerleriyse birbirleriyle etkileşim içindedir. Resmin gerçekçi görünümünü destekleyen anlık bir fotoğraf karesi gibi, Margaret Theresa elbisesini bize göstermektedir; sanki övgü ve onay bekliyormuş gibi. Etrafındaki bazı hizmetkârlar da gözlerimize bakarak bizden bir tepki bekliyormuş gibi görünür. Sol tarafta, büyük bir tuvalin arkasında Velázquez'in kendisi durmaktadır. Sarayın simgelerini taşıyan şık kıyafetler giymiş, fırça ve paleti elinde tutarak doğrudan izleyiciye bakmaktadır. Sanki resmettiği konuyu dikkatle gözlemlemek için boyama işlemini durdurmuş gibidir. Ancak konu hem resmin kompozisyonunun hem de tuvalin gerçek çerçevesinin dışında kalır. İlk bakışta görünmezdir. Figürlerin mekânsal ortamını dikkatlice gözlemlediğimizde, Velázquez'in resmettiği konunun ne olduğu ortaya çıkar.

Temsil edilen oda tablolarla doludur. Tablolar, 17. yüzyılın geleneksel saray üslubuna göre asılmıştır. "Nedimeler"ın yoğun chiaroscuro'su, özenle uygulanan boya ve ustaca kullanılan perspektif, figüratif temsil ve mekânsal derinlik açısından dikkate değer bir gerçekçilik yaratmaktadır. Arka duvarın tam ortasındaki çerçevelenmiş öge, epey karanlık ve zorlukla görülebilen diğer resimlerden farklıdır. Ortadaki küçük dikdörtgen, sanki yapay bir resim sergilemek yerine bir görüntüyü yansıtıyormuş gibi açık renklerle boyanmış Aslında bu, 17. yüzyılın klasik portre tan rastladığımız iki kişinin üst bedenini ve yüzlerini gösteren aynadır. Aynada bula bir şekilde tasvir edilmiş bir erkek ve bir görürüz. Yine de sahnenin mimari ortam mevcut kahramanlar ve Velázquez'in sa ressamı olması nedeniyle, çiftin İspanya ve kraliçesi olduğunu varsayabiliriz. Res daha yakından bakan izleyici, aynadaki kraliyet liderleriyle olan benzerliğini far

Sanatçı, IV. Philip ve ailesi için çok sayıda portre yapmıştır, dolayısıyla bu resmin ressamın kraliyet üyelerinin çifte portresini yaptığı bir anı temsil ettiği sonucuna

varmak mantıklıdır. Yan Velázquez seyirciye değil, aslın resmin dışında duracak olan krt ve kraliçeye bakmaktadır. Kral VE kraliçenin mevcudiyeti, yalnızca aynada belli belirsiz yansımada ima edilmekte Tablonun içindeki ve dışındaki mekânla yapılan bu karmaşık oyun, aynı zamanda resim yapma sürecinin kendisinin de açığa çıkarılması, esere normalde ait olacağı portre ya da tür resmi kategorilerinin ötesine geçen olağanüstü bir kavramsal boyut kazandırır. Velázquez, bu kapsayıcı yaklaşımıyla, sanatta gerçeklik ve illüzyon kavramları hakkında sorular ortaya atar. Resim, gerçek izleyiciyi sahnenin içine dâhil ederek izleyiciyle sanat eseri arasındaki ilişkiyi de gündeme getirir. Kral IV. Philip ve eşi, tablo çerçevesinin dışında, neredeyse bizim yanımda duruyor gibidir.

"Nedimeler", sanatçının rolü ve sanatın varlığı üzerine radikal bir tartışmayı beraberinde getiren cüretkâr bir resimdir. İspanya'nın en güçlü çifti ancak arka planda bulanık bir yansıma olarak görülebilirken kendisini kompozisyonun ana figürü olarak sunması Velázquez'in kendine olan güvenini kanıtlar, bir sanatçı olarak rolünü ortaya koyar ve kendisinin ve sanatının İspanya sarayındaki önemini altını çizer.

Resim aynı zamanda bir sanat eserinin nasıl yapıldığını da gösterir. Dolayısıyla hem yaratım sürecini hem de ontolojik varlığını ortaya koyar. Resim çerçevesinin içinde sergilenen figürler, çerçevesinin dışındaki gerçek insanlara, onları kendileriyle etkileşime davet edercesine bakmaktadır. Çeşitli yapay ve gerçeklik katmanları, sanatın gerçekliği ile dünyamızın gerçekliği arasındaki ilişki hakkında sorular ortaya atar. Bu nedenle "Nedimeler" sadece bir portre ya da tür resmi değil, gerçeklik ve temsili arasındaki bağlantıyı ortaya çıkarmak için sanatsal illüzyonun deneysel kullanıldığı, sanatın varlığına dair bir tartışmadır.

Taçsız İmparator

Hitler

Yirminci yüzyılın en büyük hatibi olan Hitler'in yükseliş hikayesi - 2

Alan Bullock
Çevirmen: Öz Dokuman

Hitler başbakanlığa geldikten sonra Nazi propagandası bu olayın kaçınılmaz olduğu fikrini işlemiştir. Hitler'in iktidara gelişi, yeniden doğmakta olan büyük bir milletin ayaklanmasıydı. Hitler, serbest seçimlerle hiç bir zaman % 37'den fazla oy alamamış, hattâ 1932 Kasım'ında yapılan seçimlerde 2 milyona yakın oy kaybetmiştir. Geri kalan % 67 oy dağılmasa ve muhalefet tek cephede toplansaydı, Hitler, serbest seçimle iktidara gelemezdi. Zaten olaylar, Hitler'in kulis entrikalarıyla başbakanlığa getirildiğini göstermiştir.

Bazı Nazi ilerigelenlerinin iddia ettiği gibi Hitler'i başbakanlığa getiren Hindenburg da değildir. Cumhurbaşkanı telkinler yapılarak, bundan sonra Hitler ve partisinin çoğunlukla iktidara geleceği fikri üzerine Hindenburg onu başbakan tayin etmiştir. Hitler'in 247 milletvekilliğine Merkez Partisi'nin 70 sandalyesi de katılınca rahatça çalışan bir koalisyon sağlanabiliyordu.

İlk kurulan Hitler hükümetinin belli başlı bakanları şunlardı: Dışişleri Bakanı; Muhafazakâr von Neurath, Millî Savunma Bakanı; General von Blomberg, Çalışma Bakanı; Seldte, bunun dışında İçişleri Bakanı; Frick ve Devlet Bakanı; Göring Nazi Partisi'ndendi.

Hitler, 30 Ocak pazartesi günü, saat beşte büyük bir tantanayla ilk kabine toplantısını yaptı. Ortam her iki partinin anlaşması için uygun değildi. Toplantı çok tartışmalı geçti. Hitler, Merkez Partisi'ne bir hayli sert çıkış yapıp istediği kanunların çıkmaması hâlinde, yeni

seçimlere gideceğini imâ etti. Ertesi gün, Merkez Partisi başkanı Monsenyör Kaas ile konuşup durumu ona da anlattı.

Monsenyör Kaas, hükümet ve meclisin çalışabileceği kanaatindeydi, «Kanunlara riayet edildiği takdirde, hükümetin görevini yapacağına inanıyorum» dedi. Oysa Hitler, kararını çoktan vermişti bile, meclisi fesheden kararnameyi Hindenburg'a imzalattı. Hindenburg daha sonra Von Papen'e «Meclisin oluşumundan, hiç bir iş çıkmayacağı meydandaydı» demiştir.

Seçimlerin yenilenmesi kararına en

çok Merkez Partisi itiraz etti. Bir, iki sokak çatışması olduysa da, sonuç değişmedi. Partiler, bir yıl içinde beşinci kez seçim mücadelesine koyuldular. Goebels, daha sonra anılarında şöyle yazmıştır: «Artık, yanılmıyacağız. Sonuç az çok bellidir. Devletin bütün araçları ve güçleri elimizdedir. Radyo, basın bize hizmet edecekler. Propaganda sanatının bütün araçlarına sahibiz. Hem bu kez paramız da var.»

NAZİLER ÇOĞUNLUĞU SAĞLIYOR

Hitler, zamanın geldiğini çok iyi bili-

1935 yılındaki Reichstag yangını.

Hitler arabayla berlin sokaklarında.

yordu. Göring'in aracılığıyla düzenlenen bir toplantıda Krupp von Bohlen, Voegler, Schnitzler, Basen, Walter Funk ve Dr. Sdhacht gibi ilerigelen sanayici ve maliyecilere hitap ederek, «Şimdi son kez seçimlere gidiyoruz. Sonuç ne olursa olsun, bundan dönmeyeceğiz. Şöyle yahut böyle, seçimler kesin bir şekilde sonuçlanmazsa, başka araçların kullanılması mümkündür» dedi. Hitler'in konuşması, Alman iş çevreleri üzerinde olumlu bir etki yapmıştı, hemen Nazi Partisi'nin seçim masrafları için 3 milyon mark toplayıp partiye verdiler.

Hitler ve Goebbels'in seçim propagandası için hangi yöntemlerin kullan-

dığını uzun uzun anlatmak yersiz olur. 100 bine yaklaşan SS ve SA teşkilâtıyla, devletin her türlü aracını kullandılar. Eskiden beri kullandıkları yolları uyguladılar. İyi planlanmış bir seçim kampanyası böylece başlamış oldu.

Göring 22 Şubat günü, 50 bin kişilik bir yardımcı polis gücünün kurulması için karar yayınladı. Bu 50 bin kişilik polis kuvvetine 25 bin SA ve 15 bin SS alındı. Yani kahverengi gömlekliler kollarına birer beyaz pazubent takıp devletin güvenlik güçlerini temsil etmiş oldular.

Bundan sonraki olaylar çok ilgi çekicidir. Hitler'in başbakanlığa gelişinin ertesini günü, Goebbels, günlüğüne şöy-

le bir not düşmüştür: «Liderle konuşup, komünistlere karşı alınacak önlemleri görüştük. Yalnız bugün için doğru hareketi geçemeyiz. Zamanı gelince vuracağız». Bundan bir ay kadar sonra olaylar başladı. 24 Şubat günü polis, Berlin'de, Kari Liebknecht, Haus'taki komünist partisi merkezini bastı ve komünistlerin darbe hazırlığı içinde bulunduğunu bildirdi, ama ele geçirdiği belgeleri açıklamadı. Bu arada gizli polisin, darbe hazırlayanları şiddetle izlediği ifade edildi. Tam o günlerdeydi, 27 Şubat gecesi, Reichstag binası esrarengiz bir şekilde yandı.

Polis, daha yangının külleri bile soğumadan, geniş tutuklama hareketine girişerek, Holandalı komünist Van der Lubbe, Dimitroff ve diğer liderleri yakaladı. Yargılama Leipzig'de yapıldı. Ne var ki, savcının iddianamesi çok zayıf ve sağlam hukukî dayanaklardan mahrumdu. Duruşma komünist liderlerin beraati ve Van der Lubbe'nin ölüm cezasına çarptırılmasıyla sonuçlandı. Van der Lubbe idam edildi.

Bu olaydan birkaç gün sonraydı. Hitler, cumhurbaşkanına «Halk ve devletin korunmasına özgü önlemler» adı altında bir kararname imzalatarak bazı suçların cezalarını ağırlaştırdı. Bu arada da seçim kampanyası bütün hızıyla devam ediyordu.

Hitler, 4 Mart cumartesi günü, Königsberg'de bir konuşma yaparak şöyle dedi: «Bizim programımızı açıklamamızı istiyorlar. Onlara şunu soyliye-yim: Siz yalanla işe başladınız, bizse doğruyla işe başlıyoruz. Alman milleti kendi gücü, kendi sanayisi, kendi cesaretiyle geleceğini kuracağına inanmaktadır. Bir daha haykırılım: Alman milleti, başını dik tut ve iftiharla hür olacağına inan».

Seçimlerden alman sonuç şuydu: Hitler, 39.343.300 oydan 17.277.200 oy (% 43.9) aldı. Merkez Partisi, 4.424.900, Sosyal Demokratlar 7.181.600, Komünistler 4.848.100 sağladı.

SEÇİM SONRASI

Hitler, 647 kişilik mecliste çoğunluğu elde etmişti, hükümetin başıydı ve SA ile SS teşkilâtlan gibi büyük bir güce sahipti. «Bir hedefe yönelmiş millet» programıyla, kamu idare ve müesseselerini ve federe meclisleri Nazi Partisi'nin hâkimiyeti altına almak için gerekli olanaklar elindeydi. 31 Mart 1933'te bir kanunla federe meclisler feshedildi. Bu kanuna göre yeni müesseseler, seçimle değil de, son seçimde alman oy oranında oluşacaktı.

Bundan bir hafta sonra Hitler, geniş

yetkileri olan valiler tayin etti. Valilerin hepsi de Nazi Partisi'ndendi ve işe başlar başlamaz, idare hiyerarşisindeki bütün memurları değiştirip, yerlerine kendi adamlarını tayin ettiler.

Hitler'in iktidara gelişinin yıldönümünde, 30 Ocak 1934'te durum şöyleydi: Federe devlet meclisleri feshedilmiş, eyaletler merkezi hükümete sıkı sıkıya bağlanmış, devletin teşkilâtının yeniden düzenlenmesini öngören 30 Ocak 1934 tarihli kanun çıkartılarak, Weimar anayasası —ki federal bir anayasadır— işlemez hâle getirilmişti. Merkez hükümetinin otoritesini güçlendirdikten sonra, el atılacak ikinci büyük teşkilât sendikalarıydı. Hitler, sendikaları da dize getirmek için, Nisan ve Mayıs aylarında harekete geçti.

Alman sendikaları Sosyal Demokrat Parti'nin en büyük dayanağıydı. Şimdiye kadar hiç bir Alman hükümeti sendikalara el atmak cesaretini göstermemişti. SA ve SS'lerden teşkilâta bir fırtına hızıyla çeşitli merkezlerdeki sendika merkezlerine baskın yaparak, ne buldularsa yağmaladılar, yöneticileri dövdüler. Yalnız bu hareketler büyük tepki yarattığından, Naziler durumu örtmek için 1 Mayıs, millî bir tatil günü olarak kabul ettiler ve işçilerin Berlin'de yaptığı geçit resminde Hitler konuştu. Ertesi gün de bütün sendika merkezleri SS'ler tarafından işgal ediliverdi. Bu olay üzerine Goebbels'in anlamlarına düştüğü not ilgi çekicidir: «Sendikaları ele geçirdikten sonra, öbür parti ve teşekküller elimizde sayılır artık... Bir yıl geçmeden de, bütün Almanya'ya hâkim olacağız.»

Öbür parti ve teşekküller dediği Sosyal Demokrat Partisi ile Komünist Partisi idi. Çok geçmeden bunlar da ele geçirildi. 10 Mayıs'ta Sosyal Demokrat Parti'nin menkul ve gayrimenkul mallarına el konuldu, partinin çıkardığı gazete kapatıldı. Liderlerden Otto Wels, Prag'a kaçtı, orada bir teşkilât kurdu, Kari Severing ise kayıplara karıştı. Her ne kadar 19 Haziran'da Berlin'de 4 kişilik bir komite seçtiyse de, bunun hiç bir hareket gücü yoktu, zaten İçişleri Bakanı Frick 3 yıl sonra partiyi, «devlete ve millete düşman» gerekçesiyle kapattı.

Komünist Partisi de bu operasyondan kurtulamadı. O da Reichstag yangınından sonra hareket edemez hâle gelmiş, ancak bazı nedenlerle seçimlere katılmasına göz yumulmuştu. 26 Mayıs'ta Hitler ve Frick bir kararname yayınlayarak partinin mallarını müsadere ettiler.

Diğer partilerin susturulmasıysa o kadar kolay olmadı. Bavyera Halk Partisi'nin yöneticileri tutuklandı, şube-

leri işgal edildi. Parti 4 Temmuz'da feshedildi. Bir gün sonra 5 Temmuz'da da Merkez Partisi feshedildi. Demokratlarla Halk Partisi ise Nazilerin gölgesinden başka bir varlık gösteremiyorlardı.

14 Temmuz tarihli resmî gazetede şunları okudular:

Hükümet aşağıdaki kanunu kabul etmiştir:

Madde 1 — Bugünden itibaren Nasional Sosyalist Alman İşçi Partisi, memleketin tek siyasî partisidir.

Madde 2 — Başka bir partiye girenler veya başka bir parti kuranlar 3 yıla kadar ağır hapis cezasına çarptırılacaktır.

Başbakan İçişleri Bakanı Adalet Bakanı A. Hitler Frick Dr. Gürtner

KANLI TEMİZLİK BAŞLIYOR

Hitler'in hareketlerini büyük dikkatle izleyenlerden biri de Röhm'dür. En az Hitler kadar ihtiraslı ve iktidar ateşiyle tutuşan Rohm, 3 milyona yakın eğitimli ve silâhlı SA teşkilâtının tek hâkimiydi. SA örgütünü de yeni Almanya'nın askerî kuvveti olarak görüyordu. Halbuki Hitler'in düşünceleri bambaşkadır, iktidara gelinceye kadar kullandığı SA ve SS teşkilâtına artık lüzum yoktur. Siyasî iktidar elindedir.

1934 yılının 11 Nisan'ında Hitler, Deutschland kruvazöründe komutanlarla bir görüşme yaptı. Görüşme, deniz manevraları vesilesiyle olmuştu. Savunma Bakanı von Blomberg, ordu komutanı General Freiherr von Frisch, ve deniz kuvvetleri komutanı Amiral Raeder katıldılar. Hitler onlara, SA teşkilâtında bir azaltma yapacağını vaadetti.

Haber, Röhm üzerinde bir bomba etkisi yaptı. Röhm'ün parti ve orduda birçok düşmanı vardı. Hindenburg'un generalliğe terfi ettirdiği Göring de bunlardan biriydi, 1 Nisan günü ansızın Bavyera polis şefi ve Kara Gömlekliler'in başı olan Himmler, Prusya gestapo şefliğine getirildi. Himmler, arkadaşı Reinhard Heydrich ile birlikte ülkede büyük bir polis teşkilâtı kurmuştu. Göring, perde arkasında, Himmler'e direktif veriyor, SA'larda dağıtma hazırlıkları yapıyordu.

Haziran başında bir gün, Hitler, Röhm'ü makamına çağırıp tam beş saat görüştü. Buna neden de, bir hafta kadar önce, Röhm'ün bir darbe yapacağı ihbarıydı. Röhm ile konuşup, bunun doğruluk derecesini anlamaya çalışacaktı.

Konuşmadan pek bir sonuç çıkmadı. Çünkü hemen Sonra Himmler gelip, gizli haber kaynaklarına göre, Röhm'ün darbe yapacağına dair elinde delil olduğunu söylemişti. Hitler'in bu delillere ne derece inandığı bilinemez ama, Haziran

ayında Berlin'de havanın çok gergin olduğu her an bir hareketin başlayacağı hissediliyordu.

Brüning ile von Schleicher'e dostları hayatlarının tehlikede olduğunu söyleyerek kaçmalarını tavsiye ettiler. Brüning bu tavsiyeye uyup hemen İsviçre'ye gitti, Schleicher ise kulak asmadı.

Yalnız şu bir gerçektir; Haziran'ın son haftasında Hitler'in kafasında nelerin dolaştığı pek anlaşılamamıştır. Görünüş, Göring ile Himmler'in rakiplerini tasfiye etmek için böyle bir kanlı harekete giriştikleridir. 25 Haziran'da, ordu komutanı bir emirle, birliklerde izinleri kaldırdı ve alarma getirdi. Haziran'ın 28'inde de Alman Subayları Birliği, Röhm'ü birlikten ihraç etti. Kaçınılmaz akıbet yaklaşıyordu artık. Bir gün sonra 29 Haziran'da da von Blomberg imzasıyla Völkischer Beobachter gazetesinde bir yazı çıktı. Bu yazıda, Alman ordusunun Hitler'in ardında olduğu ifade ediliyordu.

Hareket o gece başladı. Tepeden tırnağa silâhlı polis komandolarıyla SS'ler, hasta olan Röhm'ün dinlendiği evi, bir panter sessizliğiyle sardılar. Rohm, hafta sonunda yapılacak SA konferansına hazırlanıyordu. Plandan o kadar habersizdi ki, muhafızlarını yanına almamış, Münih'te bırakmıştı. Bu tedbirsizliğini de hayatiyle ödedi. Röhm ile yakın adamlarından Heins uyuyorlardı. Kahverengi gömlekliler, kapıyı kırıp odaya girdiler, uyku sersemliği içinde olan Röhm ile arkadaşını sürükleyerek götürdüler. Bir ihtimale göre, Heins, sokağa kadar sürüklenmiş ve orada tabanca kurşunlarıyla delik deşik edilmiştir.

O sıralarda Münih'teki Stadelheim hapishanesinde 800 kadar SS, müfreze si hazır bekliyordu. Ne tesadüftür ki burası başarısız Münih darbesinden sonra kısa bir süre Röhm'ün tutuklu kaldığı hapishanedir. Gene bir iddiaya göre, Hitler, Röhm'ün kapatıldığı hücreye bir tabanca bırakılmasını emretmiştir. Daha sonraki yıllarda yapılan Nurenberg duruşmasında bir görgü tanığı şöyle anlatmıştır: «İki SS subayı, Röhm'ün hücre sine girip tabancalarını çektiler ve hemen üzerine boşalttılar. Rohm bir şeyler söylemek istedi ama SS'ler sus diye bağırıldılar, ötürken yüzü kinle kızışmıştı».

Hareket iki gün sürdü. Berlin'de, Münih'te, daha küçük şehir ve kasabalarda otomobiller gidip gidip geldiler, idamların kütle halinde yapıldığı yer Lichtenfel'de Yedek Subay Okulu'ydü. Kilit noktaları tutan ne kadar SA subayı ve başı varsa yakalanıp hücreye kapatıldı ve oracıkta öldürüldü. Berlin'deki temizlik ise daha korkunçtu. Bir zamanla-

Hitler bir merasimde.

rın başbakanı von Schleicher evindeydi, kapı çalınca gidip açtı, iki SS tabancasını çekip von Schleicher'i vurdu. Aynı akıbet arkadaşı General von Bredow'un da başına geldi, evinin kapısında delik deşik edildi. Göring'in gadrına uğrayan von Papen, başbakan yardımcısı olduğu için hayatını güç kurtardı ama müşavirlerinden ikisi, Bose ve Edgar Jung vuruldu, diğer ikisi de tutuklandı. Bose o sırada makamında, iki sanayiciyle konuşuyordu. Dışarıya çağırıldığını söylediler, gitti, üç SS masanın yanında ayakta onu bekliyordu; dışarıdan birkaç el silâh sesi duydular. Odaya kostaklan zaman, Bose kanlar içinde yerde yatıyordu. Gregör Strasser de cumartesi gecesi tutuklananlar arasındaydı, hapishaneye getirilir getirilmez, bir, iki sorgudan sonra idam edildi. Öldürülen von Krausser, Schneidhuber, Hans Hayn, Peter von Haydebreck, Kari Ernest, SA teşkilâtının liderleriydi. Bu arada birçok Katolik papaz da temizlikten kurtulamadı.

İki gün içinde bir fırtına gibi esen kanlı temizlik, Rohm ve SA teşkilâtını susturmak amacını güdüyordu, bu arada eskiden birikmiş kin ve hınç da birçok kişinin öldürülmesine neden olmuştur. Hirschberg'de bir grup Yahudi katledildi; hiç birinin SA ile ilgisi yoktu, sonradan bunun bazı SS'lerin keyfi davranışları olduğu anlaşıldı. Münih'te ünlü sanat eleştirmeni Dr. Willi Schmidt, evinde viyolensel çalıyordu, çocukları da öbür odada oynuyordu. Birden kapı hızlı hızlı çalındı, sonra ansızın odaya giren 4 SS, açıklama bile yapmadan Schmidt'i alıp götürdüler. Schmidt o gece idam edildi. Sonradan konu anlaşıldı; SSler aynı adda başka birini arıyorlardı ve isim benzer-

liğinden, Dr. Willi Schmidt bu yanlışlığı hayatıyla ödemiş oldu.

HİTLER, DEVLET BAŞKANI OLUYOR

Kanlı temizlik hareketinin olduğu günün ertesinde Goebbels, gazetelerde intihar eden veya öldürülen kimselere ait haber ve ilân yayınlanmasını yasakladı. Buna rağmen, korkunç olayın kanlı bilançosu kulaktan kulağa kabara kabara yayılmaktaydı. Hitler'in meydanlarda görünmemesi de kuşkuyu artırıyordu.

13 Ağustos günü Hitler kanlı olaylardan bu yana ilk kez Reichtag'a geldi ve bir konuşma yaparak olayları az da olsa açıkladı. Hitler konuşmasında daha çok Nasyonal Sosyalizm'in başarılarını uzun uzun anlattı, 30 Haziran olaylarına gelince, bütün suçun Röhm ve yoldaşlarında olduğunu, birtakım gizli emellerle devleti ele geçirmek niyetinde bulunduklarını ifade etti ve «Onlar, kendi çıkarları için darbe yapmaktan çekinmeyen kimselerdi. Arzuları, ihtilâli ve kargaşalığı devamlı bir durum olarak yaratmaktı. Bizse darbeyi devamlı bir durum kabul etmiyoruz» diyerek sözlerini bitirdi.

Rohm ve SA ileri gelenlerinin tasfiyesi Göring ile Himmler'e yaramıştır. Uzun bir zamandır süregelen Hitler - Rohm çekişmesi, Hitler'in başansı ile bitince, Himmler, büyük bir ustalıkla SS ve Gestapo teşkilâtını ordunun da içine sokarak kuvvetini genişletmiştir.

13 Temmuz konuşmasından sonra Hitler'e birçok muhalifi şiddetle hücum etti. Hele Danzig liderlerinden Hermann Rauschning'in ithamı bir hayli sertti. Hitler, ona şöyle karşılık verdi: «Aşağı tabakadan geldiğim için beni küçümsedi-

niz; eğitimim olmadığı için beni beyinsiz sandınız... Ama ben, onların planlarını altüst ettim. Azizim Papen ve Hugenberg, sıra ikinci raunda gelmiştir».

Cumhurbaşkanı Hindenburg çok yaşlıydı, günleri hemen hemen sayılı görünüyordu. 2 Ağustos'ta ölünce Hitler hiç vakit kaybetmedi, ölüm haberinden bir saat sonra, cumhurbaşkanlığıyla başbakanlık makamlarının birleştirildiğini ilân etti. Hitler, devlet başkanı olarak Alman Silâhlı Kuvvetleri'nin Başkomutanı mevkiini de üzerine alıyordu.

Kanunu imzahyanlar arasında, von Papen, von Neurath, Graf Schwerin von Krosigk, General von Blomberg, Dr. Schacht da bulunuyordu. Aynı gün, Alman silâhlı kuvvetleri ve subayları Hitler'e bağlılık andını içtiler. 7 Ağustos günü Hindenburg'un cenaze töreni sırasında Hitler, tabutun ardından ağır ağır yürüyordu. Artık Nazi darbesi tamamlanmıştı, Almanya'nın tek hâkimiydi.

19 Ağustos'ta yapılan oylamada da 45 milyon Alman oyunu kullandı, % 89,93'ü «evet» diyerek Hitler'in diktatörlüğünü onayladılar.

«SAHTE BARIŞ» YILLARI

Hitler, içeride başlıca rakiplerini temizledikten sonra çalışmasını dış politikaya kaydırды. Sık sık seçimlerde söylediği «Almanya'nın sınırları düzeltilmelidir» sözünü tekrarlamaya başladı. Bunun için Versailles antlaşmasının düzeltilmesi gerektiğini şöyle savunuyordu: «Halkımızın beslenmesi için toprak istiyoruz. Hızla artan nüfusumuzu aç bırakamayız.»

Hitler, Versailles antlaşmasını Almanya lehinde değiştirebilmek için silâhlanmanın gerektiğini biliyordu. Oysa antlaşma hükümlerine göre Almanya, 100 bin kişiden fazla ordu ve ağır silâhlar bulunduramazdı. O yılın 22 Kasım'ında bir demeç vererek, «Saar meselesi çözüldükten sonra Fransa ile aramızda başkaca bir anlaşmazlık kalmıyacaktır,» dedi.

Komşu devletleri ürkütmemek için yapılacak ilk hareket onlarla saldırmazlık paktı imzalamaktı. Hitler ilkin Polonya ile saldırmazlık anlaşması imzaladı. Aslında Hitler'in Avrupası'nda bağımsız bir Polonya bulunmuyordu ama, diğer büyük devletlere de böyle bir jest yapmanın zorunluğunu duymuyor değildi.

Şimdi ilk hedef, «Büyük Almanya» devletine Avusturya'yı katmaktı. Nazi Partisi, Avusturya'da Alfred Eduard Frauenfeld tarafından yönetiliyordu. Frauenfeld, Viyana'da bir bankada çalışırken, banka iflâs etmiş, böylece o da bütün çalışmasını parti işlerine vermiş-

Hitler toplantıyı ter ediyor.

ti. Almanya'nın Avusturya ile ilişkileri iyi değildi. Fransa, Çekoslovakya ile, İtalya da, Avusturya'daki Başbakan Dollfuss'un faşist rejimi ve Macaristan'la ittifak yapmış ve anlaşma, Roma protokolü ile 17 Şubat'ta açıklanmıştı.

Bundan birkaç ay sonra 25 Temmuz'da, Avusturyalı Naziler, bir darbe girişimi ile Dollfuss'u vurup radyo istasyonunu ele geçirdiler ve Rintelen'i başbakanlığa getirdiklerini açıkladılar. O sırada Hitler, Bayreuth'da bulunuyordu. Dollfuss aldığı yaralardan öldü, ama darbeler kısa bir zamanda bastırıldılar. Asıl önemi, Mussolini, Avusturya'nın müttefiki sıfatıyla, Avusturya sınırına kuvvet yığarak, muhtemel bir Alman hücumuna karşı önlem almasıydı. Bunun üzerine Hitler, Dollfuss'un katillerini Avusturya hükümetine teslim etti, Alman elçisini geri çekip, yerine başbakan yardımcısı olan von Papen'i olağanüstü elçi olarak gönderdi.

AVUSTURYA'NIN ALMANYA'YA KATILIMI

1935 ile 1936 yılının ilk ayları bekle-

me ve hazırlık devridir. Hitler, bu sürede, Lokarno anlaşması gereğince askerden arınmış Ren bölgesini işgal etmeyi tasarlıyordu. 11 şubat 1936'da Fransız - Sovyet paktının Fransız meclisinde kabulü, Hitler'e Lokarno antlaşmasını rafa kaldırma olanağını sağladı. 2 Mart günü Hitler, Fransız elçisi François - Poncet ile görüştü, 7 Mart'ta da Alman birlikleri Ren'e girdiler. Halk coşkunca Almanlar'ı alkışlıyordu. Bu sırada da Alman Dışişleri Bakanı Neurath, İngiliz, Fransız ve İtalyan elçilerini kabul ederek, bundan böyle Lokarno antlaşmasını tanımayacaklarını ifade etti. Bundan sonraki aylar Avusturya ile Mussolini'yi ikna etme çalışmalarıyla geçmiştir. 11 Temmuz 1936 Alman - Avusturya antlaşması ve Eylül'de başlayan İngiliz-Alman görüşmeleri, Hitler'in Avrupa'da başlayan gerginliği dağıtma politikasıdır. Ribbentrop'un İngiltere Büyükelçiliği'ne tayini bunun eseridir.

1937 yılının sonlarında ordu yüksek kademesiyle, bazı bakanlıklarda değişiklik oldu. İktisat Bakanı Dr. Schacht görevinden istifa etti. Hitler bunu kabul etmek istemediyse de Schacht'ın direkt-

mesiyle yerine Walther Funk'u getirdi. Bu olaysız bir değişikliktir. Savunma, dışişleri ve ordu kumandanlığındaki değişiklikse kanlı oldu. Savunma Bakanı Blomberg, kara kumandanı General von Fritsch ve dışişleri bakanı Neurath görevlerinden alındılar, yerlerine General von Brauchitsch ve Ribbentrop getirildi. Savunma bakanlığını da Hitler üzerine aldı.

Bu değişiklik Hitler'in Avusturya ve Çekoslovakya'yı alma niyetlerini gölgelememişti. 1938 yılının ilk ayında Avusturya Başbakanı Kurt von Schuschnigg üzerinde Ribbentrop ve von Papen'in baskısı arttı. Hitler, Avusturya başbakanından tutuklanan Avusturyalı Naziler'in serbest bırakılmasını ve Seyss - Inquart'ın içişleri bakanlığına getirilmesini istiyordu. Başbakan Schuschnigg bir zaman buna direndiyse de 16 Şubat'ta, Naziler için genel bir af çıkartarak, Seyss - Inquart'ı içişleri bakanlığına getirdi. Yalnız bu kararının ardından 13 Mart'ta da bir halk oylaması yapılacağını açıkladı. Bu karar, Hitler'in hiç hoşuna gitmedi, General Jodl ile Keitel'i çağırıp en geç 12 Mart'ta Avusturya'yı işgal edecek biçimde planlar yapmasını emretti.

Ribbentrop'un Schuschnigg'e baskısı artıyordu. Sonunda cumhurbaşkanı Miklas halk oylamasını erteledi. Nazilerin Avusturya'daki kışkırtmaları ise bir hayli fazlalaşmıştı. Cumhurbaşkanı Miklas bu teklife de boyun eğdi ve 11 Mart'ta Seyss - Inquart'ı Avusturya başbakanlığına atadı.

KAPILAR ALINIYOR

Durum hazırdu artık. Seyss - Inquart 13 Mart günü acele bir hükümet toplantısı yapıp şu kararı açıkladı: «Avusturya, Almanya'nın bir eyaletidir». Haber Hitler'e bizzat götüren Seyss - Inquart sonradan anılarında şunları yazmıştır: «Hitler bunu duyunca gözyaşlarını tutamadı, yaştan ıslanmıştı, dönüp, «İşte iyi bir politika ülkeyi kanlı maceradan korudu» dedi». O gece tutuklamalar başlamış ve Seyss-Inquart'ın Nuremberg duruşmasında belirttiği gibi, yalnız Viyana'da 76 bin kişi hapse atılmıştır.

Ertesi gün pazardı; Hitler büyük bir ihtişamla Viyana'ya giriyordu. Çekoslovakya'nın alınması da aynı politik oyunlarla sağlanmıştı. O yılın Haziran, Temmuz ve Ağustos'unda Südetler'deki Naziler, gürültülü toplantılar yapıyorlardı. Zaten Hitler, Çekoslovakya'nın işgal planlarını yapmıştı bile.

Gelecek sayıda:

TAÇSIZ İMPARATORUN SONU

Ülkeyi Haraca Kesen *Rüşvetçiler*

Ragıp Şevki Yeşim

Hayat Tarih Mecmuası. Ağustos 1988. Sayı:7. S: 27-30

Rüşvet birçok çağlarda, çeşitli toplumlarda görülen bir mikroptur. Burada Osmanlı İmparatorluğu zamanındaki bazı ünlü rüşvetçilerin hikâyesini vermekteyiz.

Hüseyin Efendi, sade bir saatçi iken, Müneccimbaşı ve şehzade saatçisi Mehmed Çelebi'nin ölümüyle, Müneccimbaşılığa yükselmişti. Haris bir adamdı. Onun asıl yükseliş merdivenini kuranlar kuvveti ağalardı: Bektaş Ağa, Kara Murad Ağa, Sarı Kâtip, Kara Çavuş ve başkaları. Üzerine bu kadar düşülen Müneccimbaşı, para hırsıyla yanar tutuşurdu. Bu yüzden rüşvetsiz iş yapmaz olmuştur. Azillerde de, tâyinlerde de Müneccimbaşı'nın büyük bir rolü vardı. Çünkü sadrâzam kendisini yanından eksik etmez, ağalar onu her gün davet ederler, padişahın ise sık sık iltifatlarına nail olurdu.

Efendi, rüşvet sayesinde, birçok saraylar yaptı, haremni genişletti. «Lebleri nerkis, dîdeleri nazirsiz» cariyeleri ile «vaktin ne yolda geçtiğini» bilmez oldu.

Hüseyin Efendi, rüşvetle beraber, hediyeye de aynı düşkünlüğü gösterirdi, İstanbul'a gelen paşalardan, elçilere kadar, hepsinden hediye beklerdi. Bir seferinde payitahta Avusturya elçisi geldi ve eskiden âdet olan bir vazifeyi yerine getirdi: Paşalara hediyeler dağıttı.

Hüseyin Efendi birkaç gün bekledi, elçiden haber çıkmayınca, uygun bir dille kendi payını istedi. Elçinin tercümanı gelip Hüseyin Efendi'ye dedi ki:

— Elçi cevap verdiler: «Bizim hediyelerimizi devlet erkânı «mutad-ı kadim» üzre olan defter mucibince

vermişiz. Siz ne mertebe sahibisiz, bizim malûmumuz değildir,» diyorlar.

Hüseyin Efendi oturduğu yerden sıçradı:

— Elçinin cümle umuru, bizim reyimiz ile görülecektir. Bizim şan-ü makamımızı halktan duymadılar mı? diye bağırdı.

Elçi müşkül durumda kaldı. «Kralına bu vaziyeti bildireceğini» söyledi. Avusturya'dan gelen cevap ise, eğer Hüseyin Efendi'nin kızaracak yüzü olseydi, cidden yerlerin dibine geçirecek ağırlıkta idi. İmparator diyor ki:

«O kabil süfli işler görenlerin eliyle husule gelecek mesalihten vazgeçtik.»

MELEKİ KALFA İLE ŞABAN HALİFE

Her rüşvet alanın, her halk soyguncusunun bir gün ölümün pençesine düştüğü bilindiği halde, rüşvet almakta, halkı soymakta yine birkaç kişi birden ortada görülüyordu. IV. Mehmed devrinde bunlardan ikisi Melekî Kalfa ile kocası Şaban Halife idi.

Melekî Kalfa, Kösem Valide -Sultan'ın cariyesi idi. Turhan Sultan ile Kösem Sultan'ın mücadelesi sırasında büyük valideye ihanet etmiş, ölümünde yardım dokunmuş, böylece Turhan Sultan tarafından azad edilmişti.

Saraydan çıkıp, kahvecibaşı Şaban Halife ile evlendikten sonra, velinimetinden ayrılmamış, saraydan ayağını çekmemişti. Bu yüzden devlet kapısında bir işi olanlar hemen Eyüp'e, kalfanın evine koşarlardı, genellikle Melekî Kalfa, sarayda bulunduğu için, Şaban Halife'nin eteğini öperlerdi:

— Sultanımdan bir ricamız vardır! derler ve utanarak, sıkılarak, büzülerek, ağanın eline rüşveti sıkıştırırlar:

— Saadetlû kadın efendi hazretlerinin bizden ellerini öpün! derlerdi.

Bu nüfuz, bir gün, vezîr-i âzam olan Tarhuncu'nun müdahalesi ile sarsılır gibi oldu. Şaban Ağa, yüz otuz akça

ile emekli edildiği zaman vezîr-i âzam buna itiraz etti, söylendi. Şaban Halife bundan çok gocundu. Olmayacak bir parayla emekli olmak suretiyle devlet hazinesine el atan ağalar, hemen Melekî Kalfa'ya koştular, dert yandılar. Ertesi gün ise, Tarhuncu Ahmed Paşa'nın ötede beride şöyle söylendiği haberi Valide Sultan'ın kulağına kadar gitti:

— Biz, Valide'nin ve ağaların sıkletinden kurtulamazız.

Ve birkaç gün sonra bu yüzden Tarhuncu boğdurulmuş oldu.

ŞEKERPÂRE'NİN TOPLADIĞI SERVET

Topkapı sarayının gördüğü tipik, rüşvetçi kadınlardan biri de Şekerpere idi.

Sultan İbrahim'in gönlüne giren Şekerpere, aç bir tavuk gibi, derhal servete karşı bir hırs duydu. Saray dışında sebzezi Süleyman ve Dede isminde iki kişi buldu. Bunlar aracılığıyla bol bol rüşvet almaya, halkı soymaya, rütbelere satmaya başladı. Para ve mücevher toplama hırsı o kadar büyüdü ki, bir gün, yine saray kadınlarının kıskançlığı ile bir kayığa kondu, Sakız'a, oradan da Mısır'a sürgün edildi.

Malı mülkü müsadere olunca, 12 sandık içinde birçok mücevher, inci, elmas, yakut, altın, kürkler ve değerli kumaşlar ortaya çıktı. Sultan İbrahim bu büyük servet karşısında hem sevindi, hem de apışıp kaldı:

— Hay kâfir kızı! Bana, akşam ekmek alacak akşam yoktur, der idi, yemin eder idi. Bak neleri çıktı! Hep benim malımdır!

BAĞDAT SOYGUNCUSU

İstanbul'daki rüşvet, bir bulaşıcı hastalık halinde Anadolu'ya da bulaşıyordu. Nitekim Anadolu'ya giden her paşa, her kadı, her kethüda, her mütevellî, mutlaka halkı soyar, öyle dönerdi.

Osmanlı ülkesinde soygunculuğu ile korkunç bir şöhret yapmış olanlardan

biri de Murtaza Paşa idi.

Basra'yı soyup soğana çeviren Hüseyin Paşa, halkın şikâyeti ile yerinden edilince, bu memlekete bu adamın amcalarından biri, Ahmed Bey tayin edildi. Fakat Ahmed Bey, Hüseyin Paşa'dan korkuyordu. Bu yüzden bu emrin yerine getirilmesi için Bağdad valisi Gürcü Murtaza Paşa, Basra'ya geldi. Hemen kaçan Hüseyin Paşa'nın malını gasbetti. Bunlarla doymadı. Tüccara ait olan Kapanî hanında bulunan malların getirilmesini emretti.

— Elbette varun getirün, fermanıma imtisal edin. Yoğise siz bilürsüz! dedi.

Etraftan yapılan itirazlara, nasihatlere rağmen mallar handan çıkarıldı, Murtaza Paşa'nın gemilerine yüklenmeye başlandı. Tüccarlar dehşet içinde:

— Bre tüccara padişahlar bile taarruz etmezler. Biz vali dediğimiz yağmacı imiş! Bu ne olmaz iştir! diye bağırmaya başladılar.

Eşyalar yağma edildi; fakat:

— La'ne-kûmullah ya zâlimin!

Diye feriyat eden halk, Paşa'ya da, maiyetine de öyle bir hücum ettiler ki, Murtaza Paşa çırıl çıplak, perişan bir halde, kendisini Bağdad'a zor atabildi.

ZÂLİM VE İNSAFSIZ BİR NÂİB

Bir gün, 1639 yılının mübarek bir gününde, Gelibolu'ya yeni bir naip çıka

geldi. Yusuvarlak kara sakalı, akı karasından çok devrik gözleri, ikişer parmak kalınlığında, kabarık kaşları ile Ramazan Efendi... Halk endişe içinde Efendi'yi karşıladıkları zaman, naip:

— Baka ağalar, bu arpalık Ebu Said Efendi'nindir, zinhar ki evamirime karşı

yapmaya ahdedti, İstanbul'da bu naiplik için hayli para yedirmişti. Onun beş, on mislini çıkarmak lâzımdı.

(1) Avarız: Özellikle savaş zamanında alınan olağanüstü vergi.

Fakat halk daha ilk günlerde baskı-

yı hisseder etmez derhal Eşrefli köyünün imamı Yusuf Efendi'ye koş-tular. Yusuf Efendi «vekil-i kâinat», fâzıl ve mert bir adamdı. Hemen yola düzüldü, İstanbul'a koştu, dert yandı. «Avarız akçası ziyade alınmaya!» diye bir emir aldı, Gelibolu'ya geldi.

Naibin karşısına çıktığı zaman Ramazan Efendi kaşlarını çat-tı, boğuk bir sesle bağırdı:

— Bre koca, senin Astitâne'ye (2) varıp şikâyet emri ahzine koştuğun söylerler, doğru mudur?

(2) Asitane: İstanbul'un bir diğer adı.

— Beli, doğrudur, ol şikâyet emri de nezdimizdedir, buyurun!

Ramazan Efendi emri

kaptı, gözlerini devire devire okudu, sonra birdenbire emri koynuna soktu:

— Ya şu sakalından utanmaz mısın? Naibi, çok şikâyet sana mı düştü?

— Cumhurun derdidir, biz gibi fakirlerden imdat ederler, elbette ki can ve

Rüşvetin en yaygın olduğu Sultan İbrahim devridir.

koyasız, yoğise gayri olur! dedi.

Ramazan Efendi, geldiğinin ertesi gününden itibaren sağa sola adamlar saldı, avarız (1) toplamaya başladı. Gelibolu'nun avânz akçası 400 kuruştur. Ramazan Efendi ise bunu bin kuruş

baş ile sâyeyleyiz.

— Ya koca matuh (3), ol mertebe iş sana mı vazife?

(3) *Matuh: Bunak.*

Naip bu sözleri söyleyince yerinden fırladı ve hiddetle: «Bre bevval!» diye bağırdı. Kâtipler, hademeler koşuştular, Ramazan Efendi:

— Bre şol arlanmaza haddini bildirmek gerektir! dedi. Fakat kâtiplerin de, hademelerin de tereddüt ettiğini görünce, kudurmuş gibi Yusuf Efendi'nin üzerine saldırdı, birbiri ardına inen tokatlarla Eşrefli imamını dövmeye başladı.

Kapının önü, Yusuf Efendi'nin ardından gelen halkla doluydu. Koskoca saçlı sakallı, ağırbaşlı ve eli öpülecek adamın, Ramazan Efendi'nin silleleri altında çırpındığını görünce dayanamadılar:

— Bre medet, efendiyi öldürür, Müslüman olan koşsun!

Diye bağırdılar. Kalabalık, koca bir sel gibi naibin üzerine saldırdı:

— Bre ur, bre koman, el değmeye-nin avradı boş! diye haykırıyorlardı.

Ramazan Efendi, yıldırım çarpmış koca bir ağaç gibi sillelerin, tokatların, tekmelerin arasında sallanıyor, avazı çıktığı kadar haykırıyordu, öteden kâtipler, hizmetkârlar efendiye acıdılar, naibi kurtarmaya kalkıştılar. Fakat halk bir kere kızmıştı:

— Bre bunlara da gerek! diye kâtipleri de, hizmetkârları da araya aldılar, vur vuranın, kır kıranın arasında, cumhur sükûnet bulduğu zaman Ramazan Efendi ile hizmetkârları ve kâtipler, karaya vurmuş balıklar gibi yerlere serilmiş, yara, bere içinde yatıyorlardı.

GÖZÜ DÖNMÜŞ KAZASKER

Aynı yıl içinde İstanbul'da rüşvet ile ruhunu ve kesesini dolduran bir efendi hazretleri yaşıyordu: Anadolu kazaskeri Hoca Hüseyin Efendi... Efendi, sağdan, soldan ışılatılan altınlara hiç dayanamazdı. Bu yüzden birçok mansıpları altına tahvil eder, fakat zamanı gelmediği halde aynı yerleri başkasına satmak hırsıyla, evvelce parasını elinden aldıklarını çabucak azledirdi.

Bir gün Hoca'ya, Ankara'dan Kedürza-de'den 1.000 altınla küçük bir rica geldi: «Mübarek ellerinizden öperek Ankara naipliği teveccühün niyaz eyleriz, dahi ferman efendi hazretlerindendir,» diyordu.

Kedürzade çok zengindi, naipliğe tenezzül etmezdi. Fakat ölen kethüdası-

nın kısmetten muaf tutulmasını, naip Tavil Ahmed Hoca Efendi'den istediği halde, naip onun sözüne ehemmiyet vermemiş, yapacağını yapmıştı. Binaenaleyh cezasını vermek lâzım geliyordu.

Anadolu Kazaskeri, 1.000 sarı liralık yanında Kedürzade'nin ricasını pek küçük saydı, hemen Tavil Ahmed'i naiplikten azletti, yerine Kedürzade'yi tayin etti.

Bu, Ankara için bir olay oldu. Tavil Ahmed'in kardeşi Yûnus hemen İstanbul'a koştu. Bir cuma günü Hoca Hüseyin Efendi'yi Tersane'de yakaladı:

— Karındaşımdın dört bin kuruşunu alıp Ankara kazasını verdin, sonra da sebepsiz altı ayda azlettin! diye dert yatacak oldu. Hoca birdenbire köpürdü:

— Çık bre cahil diye bağırdı, sonra Tersane kethüdasına dönüp:

— Alıkon şunu! diye haykırdı. Kethüda usul ve erkânı biliyordu.

— Biz ol mertebe işlere karışmazız! dedi, özür diledi.

Efendi bu sefer etrafındaki muhzirlerle döndü:

— Bre tutun şol mel'unu! Koman, İstanbul'a götürüp hapseylen! dedi.

Muhzirler, Tavil Ahmed'in kardeşini sürükleye sürükleye götürdükten sonra, hoca da, Tersane'de fazla duramadı, hemen kendisi de İstanbul'a geçti, divanhanesine koştu. Tavil Ahmed'in kardeşini divanhane ortasında yere yıktı:

— Bre urun bîdebe! diye zavalı adamın tabanlarına otuz değnek vurdu. Başkalarının kendi yüzüne tükürmesine meydan vermeyecekmiş gibi acele acele zavallının yüzüne tükürdü, sonra da kapı dışarı etti.

KADI EFENDİ'NİN HALKTAN YEDİĞİ MÜTHİŞ DAYAK

Fakat bu olay Hoca Hüseyin Efendi'yi utandırmadı. Bütün İstanbul, Anadolu kazaskerinin rüşvetlerini sayıp dökerken, Tavil Ahmed'in kardeşi Yûnus da ötede beride efendiye bedualar ededururken, bir gün efendinin karşısına Kayseri Kadısı İsmail Efendi çıkageldi:

— Efendi hazretlerinin hâk-i payına yüz sürmeye geldik, bir yanlışlık olmuş, bizi azleylemişsiz, halbuki Kayseri kadılığına varalı iki ay oldu; dedi.

Hüseyin Efendi yüzüzce kaşlarını çattı, dik bir sesle:

— Yanlış yoktur, seni mansıptan azleyledik! dedi.

— Ya bizden 3.000 kuruş ahzeylerenediniz mı?

— Beli eyledik...

— Ya ol akça iki ay için mi verildi?

Hoca Hüseyin Efendi:

— Gayrı bizi söyletmen, varın ne hâliniz var ise onu görün, deyince, Kadı İsmail, zararın neresinden dönülse kârdır, diye düşünerek yine yumuşak bir sesle rica etti:

— Biz, bin kuruşu nâçar reddeyledik, lâkin iki bin kuruştan vazgeçmeziz! Verdik, zira murabahaları (4) dahi 800 kuruş olmuştur. İki ay zaptımı ol sekiz yüz kuruşa tutun! dedi.

(4) *Murabaha: Kanundan aşırı alınan faiz.*

Hoca Hüseyin Efendi, kapıya dik dik bakarken, birden bire oturduğu yerden barut gibi parladı:

— Bre izansız cahil, bre koca kodoş: Bre arlanmaz melun! Bre çık, defol bizden! diye bağırdı.

Kadı İsmail:

— Elbette ki 2.000 kuruşu verirsiniz, yoğise gayn olur! diye bağırırken Hüseyin Efendi hizmetkârlara döndü:

— Bre koman şunu! diye haykırdı.

Hizmetkârlar koşuştular, sille yumruk, kadıyı yere yıktılar, dövmeye başladılar. Fakat Kadı İsmail de kendini dayağa bırakmadı, o da sağa, sola indirmeye koyuldu. Dövüşürken bu arada bir eli kan ve yara içinde kaldı. Kendisini dışarı atınca doğru Şeyhulislâm'a koştu:

— Rüşvet verenin de, rüşvet alanın da hâli böyle olur! diye derdini anlattı.

Bu hâdise, Hoca Hüseyin Efendi için çok kötü sonuçlar doğurdu. Kadı İsmail'den aldığını zorla geri verdi, sonra şehirde adı çıktı, rüşvetçiliği saraya, padişaha kadar aksetti. Günün birinde altın yumurtlayan tavuğa benzettiği makamından atıldı. Ondan sonra bir daha da belini doğrultamadı.

Osmanlı' devrinde **Aşçı Ustası ve Sebilci**

Mahmud Şevket Paşa
Osmanlı Asker Teşkilatı ve Kıyfetleri
Harbokulu Matbaası 1325 (1907)
Sadeleştiren: H.Veysel Güler yüz

Aşçı Usta

Birinci ve otuz ikinci orta ustalarından ma'da ortaların aşçı ustaları yandaki resimde görüldüğü gibi başlarına tepesi kırmızı ve aşağısı beyaz bir tür «kalafat» ve arkalarına önü açık ve iki tarafı ikişer adet pirinc düğmelerle süslü bir haftan ve bunun altına nimtin ve bacaklarına mavi şalvar ve ayaklarına yemeni giyer ve bellerine madeni bir kuşak bağlayıp içine bıçak sokarlardı.

Sebilci

Cuma günleri camiye giderlerken yeniçeri ağasının arkasından bir sebilci gidip rastgelenlerden isteyenlere su dağıtmak kuraldandı.

Bu sebilci yandaki resimde görüldüğü gibi başına yeniçeri zabitanına özgü ve fakat başkaca bir tarzda yapılmış bir «eskuf» ve arkasına kırmızı bir haftan ve bunun altına bir entari ve ve bacağına mavi bir şalvar ve ayağına kırmızı yemeni giyer ve omuzlarına meşinden yapılmış ve pirinc levhalarla süslü bir örtü ve göğsüne gezlik meşinden bir göğüslük koyup su kırbasını sol omuzundan geçirdiği kayış ile sağ tarafında taşır ve bir zincir ile kırabaya bağlı olan madeni bir tas ile su dağıtıp ve bu esnada «sebil! sabil! dest-i kerbela ervahlarçün sebil!» diyerek bağırırdı.

İstanbul'un Aynası

Mir'at-ı İstanbul

Yazan: Mehmed Raif

Günümüz Türkçesine Çeviren ve Fotograflar: H.Veyssel Güteryüz

(Geçen Sayıdan Devam)

Tophâne-i Amirei

Fındıklı'dan başlayarak kuzey-doğu yönünde bulunmak üzere Galata'ya kadar uzanan kıyı üzerindeki yerin tümüne [Tophâne] adı verilmektedir. Bu isimlendirmenin nedeni ise bu kıyı üzerinde Tophâne-i Âmire dairesinin yerleşimi ile fabrikasının mükemmel görkemli binasının bulunmasıdır.

Tophâne-i Âmire bir çok bölümden meydana gelmiş olup genel olarak iki kısma ayrılmış bulunmaktadır. Birinci kısım; deniz kenarında bulunandır ki fabrikalardan ve bir çok ek bölümlerden ibarettir. İkinci kısım ise kontrol dairesi ile işçilerin ve sanayi alaylarının koğuşturduğu. Bu kısım Tophâne caddesiyle birinci kısımdan ayrılmıştır.

Tophâne'nin yapım ve oluşturulması hakkındaki tarihi bilgiler çok çeşitlidir. Günden güne ulaşan gelişim devirleri bir dereceye kadar anlaşılmakta idiyse de gene de doğru bilgiye ulaşılamamaktadır. Şu kadar var ki:

Sultan Selim îmar edip ne sağlam yaptı Tophâne'yi

Mısrası bu büyük binanın [1790] tarihinde ve Sultan Selim Han zamanında inşa edildiğini göstermektedir. Fakat, bunun da oluşturulma tarihi olup olmadığı şüphelidir. Çünkü Tophâne-i Âmire'nin, bir rivâyete göre İstanbul'un fethi zamanında mevcut olduğu ve diğer bir rivâyete göre de fetihden sonra yapıldığı söylenmektedir. Bundan dolayı eski eserlerden olduğu kırk çeşit mimarisinden ve kırk farklı eserinden anlaşılmaktadır.

Tophâne-i Âmine, yüce sultan hazretlerinin himmetiyle genişletilerek daha mükemmel duruma getirilmiştir. Sanayi ürünlerinin her türlü süsünü imal edecek tezgahlarla dolu fabrikalar oluşturulmuş ve topçuluğa ait her türlü ihtiyacı karşılanmıştır. Hele Sultan İkinci Abdülhamid

Han hazretlerinin uğurlu sözü ile bütün eksikliklerinin tamamlandığı bu gün, büyük, küçük her tür top yenilenip donanımı hazır olunmaktadır.

Tophâne'nin deniz tarafından manzarası pek güzeldir. İki tarafı fabrikalarla kuşatılmış, bir tarafı demir parmaklıklı yüksekliği az bir duvarla ayrılmış bulunduğu cadde ile sınırlı, dikdörtgen şeklinde geniş bir meydan oluşturmaktadır. Meydanın ortasına yakın bir yerinde yükselen saat kulesi, bir zafer ve kahramanlık sütunu şeklinde göze çarpar.

Caddeye yakın bulunan yerin inşadaki zarıflığı ve mükemmelliği ile bu meydanın güzelliğini bir kat daha arttıran köşk, Osmanlı-Türk mimarisine en mükemmel bir örnektir. Meydanda ihtisamiyle ortaya çıkan toparlaklar ve top arabalarıyla toparlar, dost ve düşman nazarında Osmanlı'nın ezici kuvvet ve azametini göstermektedir.

Fabrikaların kapıları üzerlerinde yazılı olan tarih aşağıdadır:

*Ma'ârif ehlini etmektedir ihsân ile taltif
İnâyet-ü pîşe Hân Abdülaziz ma'delet
mu'tad*

*Tutar âfâka nur-ü mahtâb şânı ser'atle
Peyâpı dökürüb şeşhâne toprakla ve bulad*

*Cihâda himmeti şâyeste-i tahsindir el-hâk
Zülâl-i gayreti ervâh-ı islâfı eder dilşâd
Sezâdır topçılar bin yaşa çağrı hemîşe asker*

*Râyı imtidâd ömr-ü ikbâlin edüb evrâd
Bu elzem dâr-ü imâlât-ı topdan eyledi
îmâr*

1281

Anlamı:

*Eğitilenleri lütuf ile ödüllendirmektedir
Yardıma alışık Abdülaziz Han her zaman-
ki adaletiyle*

*Ufukları hızla tutar nurla ışıldayan şânı
Bir biri ardınca dökürüb, şeşhâne (*) top-*

la kale ve ülkeleri

Cihada gayreti gerçekten övülmeye değerdir

*Temiz gayreti eskilerin ruhunu şâd eder
Her zaman asker "topçular bin yaşa" bağır-
ırsa uygundur*

*Ömrünü ve bahtını uzatsın duasını edip,
anarak*

*Bu gerekli top imâlât yerini imar etti
1864*

(*) Şeş-hâne: Nablusunda 6 yiv bulunan top.

Diğer kapıdaki kitabe:

*Eder sâ'i ve fer imâl envâ-ı mühimmâta
Zamânından olur âlât-ı harbe cümle nev
icâd*

*Alaylar eyleyüb tertib-ü tahsîl sanâyîcûn
Devâdır yaptı ol sultân-ı sâhib dâd
Neferler eyleyüb kesb-i mahâret zıl-ı lüt-
funda*

*Olurlar az vakitte fen-nü cinân-ü harbde
üstâd*

*Mevlâ bünyenin tevsî-ü tecdîd içün ey
Safvet*

*Becâdır şu iki târih olunsa bâbına inşâd
Eder dünyâyı böyle hükm-ü hân Abdü-
maziz âbâd*

1281

Anlamı:

*Güçlü, bol mühimmat çeşitlerini imal eder
Devrinde, harp aletlerinin tamamı baştan
yapılır*

*Sanayi için alaylar eğitilip hazırlanır
Daireler yaptı o adalet sahibi sultan
Lütfunun gölgesinde askerlere beceri ka-
zandırdı*

*Az zamanda muharebe ve savaş bilimin-
de üstat olurlar*

*Allah için kuruluşun genişletilme ve yeni-
lenmesi için ey Seffet*

*Uygundur şu iki tarih kapısına yazılsa
Abdülaziz Han hükmü ile dünyayı böyle
mâmur eder*

1864

Kordon kapısı üzerinde yazılı olan tarih aşağıdadır:

*Hân Mahmûd elbeşir şâh-ı kerrûbî seyr
Dâver-i gerdûn eser âli-hamam hurşîd-ü şân*

Teyh-ü kahrından geçüb bir-bir plânın buldular

*Dağyan ve bağyan serhıran ve revmeyan
Yapdı ezcümle bu vâlâ kışlayı gerdûn mişâl*

Oldular devrinde ihyâ cünd-ü gerdüne nişân

Cenneti dünyâda seyretsün gazâ-ti müslimîn

Dâhil oldukca sengizdâr kapusundan hemân

Ayni-yâ bin künzem tab'ımdan istimzâc edüb

*Bu iki târih-i güher bâr mi etdim beyân
Müşter-i dâli' Utarid menkibet behram cennin*

Mühr-ü fermah gubbe-i encâm çerâğ âşiyân

Câmi ve tekve kela' ve çeşmeler bünyâd edüb

*Kıldı zühâd-ü cünûd teşnegânı şâdumân
İşte bu dergâha ref'at destgâha reşk eder*

Âsumândan seyr edüb tâk-ı belinden kudsîyân

*Bir iclâli versün şark-ü garba şaşma
Mühr-ü mahla rûz-ü şeb dündükce çarh-ı âmiyan*

*Müjde gerdüne nişânın bitdi âli kışlası
Tâk-ü âlâ-keşle yaptı Hân Mahmûd ül-zamân*

1239

Yesrârî-zâde Mustafa İzzet

Anlamı:
Mahmud Han herşeyi gören meleklerin

*yolunda giden şah
İnsaflı, Felek'e nisbet himmetli, güneş gibi şanlı*

Şaşkınlık ve kahrından geçip bir bir planı buldular

*Ayan-beyan, her an ve amacı açık olarak
Sonunda bu yüce kışlayı yaptı Felek'e nisbet*

*Devrinde askeri ihya oldu, Felek'e nisbet
Cennet'i dünyada seyretsin müslüman gâziler*

*Kapısından içeri girdikçe sekizi hemen
Yâ Avni hazine gibi tabiyatımdan öğrene rek*

*Bu iki tarihi cevner gibi mi ettim beyan
Yazılmış talihi, Utarit ile Merih'in savaş destanı*

Parlak mühürü, sonucu kazanmış, Felek'in yuvası

Câmi ve tekke külliyesi ve çeşmeler inşa edip

Dindarlar ile askerlerden susamışlarını sevindirdi

İşte bu dergaha sunduğun yüksek kudreti ni kıskanırlar

Gökyüzünden seyir edip melekler şaşkınlıktan

*Bir kudreti doğu ve batıya versin debdebe
Güneş ve ay ile, gece ve gündüz döndükçe gökyüzünde*

*Müjde Felek'e nisbet bitti yüce kışlası
Yüksek kemer ile yaptı devrin padişahı*

Mahmud Han

1823

Yesrârî-zâde Mustafa İzzet

Tophâne Ocağı Mescidi

Bu mescit Tophâne Sanâyesinde çalışanlara özgü kışla içerisinde. Yapım-

cısı mekânı cennet olsun Sultan Süleyman Han hazretleridir. Bu civarda oluşan bir yangında yanmış ve Sultan Üçüncü Mustafa Han zamanında yenilenerek tekrar yapılmıştır. Minaresi, otuz yıl kadar topçu-başılıkta bulunan Hacı Mahmud Ağa isminde bir kişi tarafından güzel bir tarzda yapılmış ve Sultan Üçüncü Selim Han zamanında bu kışlalar genişletilip yenilenmiştir. Minaresinin duvarında aşağıdaki beyitler yazılıdır:

*Bu ocağ-ı topcıyân içre Mahmud kethüdâ
Hayr ile gitdi velî-nîmetin yâd-et duâ*

*Âsaf İbrâhim Paşa'nın çırağı idiler
Bir eser etdiğim âlem-i âna tahsîn etdiler*

*Ânda o çâr yediler kırklar beraber idiler
Bir minâre yaptı kim Allâh-ü ekber dediler*

1183

Anlamı:
Bu ocakta topçular içinden kethüda Mahmud Kethüda

Hayır ile gitti, nimetini vereni an, et dua
Âsaf İbrâhim Paşa'nın çırağıydılar

Aleme bir eser yaptım onu takdir ettiler
Orada o dört yediler, kırklar beraber diler

Bir minare yaptı ki Allah-ü Ekber dediler
1769

Aralık Mescidi

Çöpçü Limanı yakınında olan bu mescidi yaptıran, İstanbul'da Büyük Gümrük civarında bulunan Yeni Camii yaptıran Valde Sultan'ın kardeşi olan Yusuf Ağa'dır. Vakfının tarihi 1679'dur. Bu mescit set kenarında bulunduğundan bir tarafı zeminden yüksek olup diğer tarafı kayıkhanedir. 1770 yılında oluşan büyük yangında mescid tamamen yanmış ve bir süre sonra Sultan Abdülhamid Han zamanında Tophâne Nâzırı bulunan Ahmed Ağa tarafından yenilenerek inşa edilmiş ise de günümüzde mescit mevcut değildir.

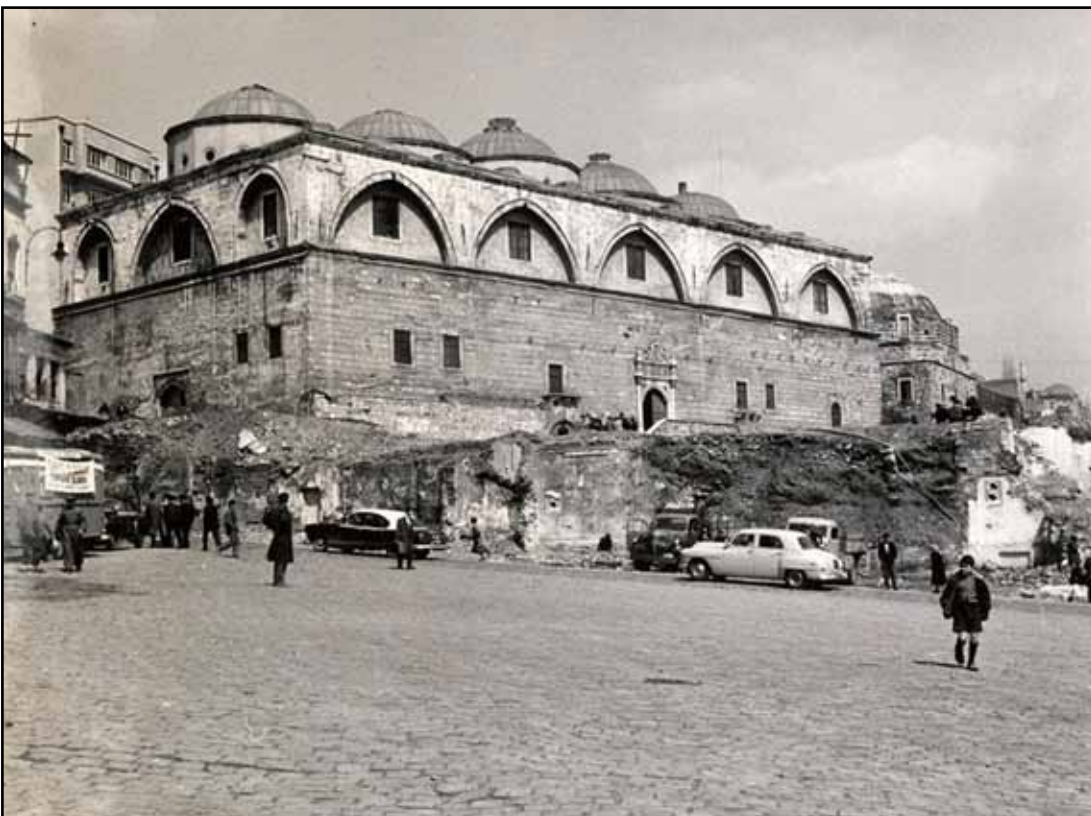
Tophâne Odaları Mescidi

Cihangir'e yakın olan bu mescit topçubaşı Hacı Ali Ağa tarafından 1675 yılında yaptırılmıştır. Kendisi Rumeli seferlerinden birinde ölmüştür. Bu mescit günümüzde mevcut değildir. Cihangir'de terk edilmiş Füyûzat isminde bir özel okulu ile yanı başında tarihsiz büyük bir çeşmesi vardır.

Kadı Mescidi

Fındıklı yakını ve civârında olan bu mescit, İstanbul kadılığını kazanan Kâtip İbrâhim Efendi tarafından yaptırılmıştır. Mezar taşında olan tarih [mağlûb – 1667] dir. Mescidin minberini Hacı Abdi Efendi isminde bir kişi koydurmuştur.

Yeni Mahalle Mescidi

Tophane-i Amire'nin eski bir fotoğrafı.

Tophâne yakını ve civârında olan bu mescit, Kâtib Mustafa Efendi tarafından yaptırılmıştır. Yakınında bulunan Şeyh-ül-harem (79) Hüseyin Ağa Câmîi'nin yapımı sırasında yazıların yazılması için kullanılmıştır. Mustafa Efendi, Firuz Ağa Câmîi karşısındaki köşede kendi hayır eseri olan zeminden yüksek okulunun altında gömülmüştür.

(79) Şeyh-ül-harem : Medîne şehri ve civârının muhafızı. Osmanlı İmparatorluğu'nda halife tarafından Mekke'ye görevli olarak gönderilen memur.

Hendek Mescidi

Tophâne yakını ve civârında olan bu mescidi yaptıran Hoca Ali Kaptan isimli kişidir. Bu kişinin kabri de oradadır. Mescidin ön tarafında bulunan çeşme üzerinde aşağıdaki tarih yazılıdır:

Mühterem birûc ma'delet hurşîd evc-i saltanat
Zillî hak Mahmud Hân şehinşâha âlem penâh
Eyleyüb Tophâne'yi ihyâ nevâl himmeti
Sâye-i sâlda burc-u âyede mesâl Mihr-ü-mâh
Himmetle mülk-ü âsârına sâlik olub
Sâhib-ül hayr bânûyân ismet destgâh
Mihrişâh Kadın dahî Allah bu ayn-ı dilgûşu
Kıldı ihyâ etdi râh-ü hakda icrâ meyâh
Geldi bir leb-i teşne ây-ü-hây dedi târihini
Oldu bu ayn-ü sâfa ihyâ berâ-yı Mihrişâh
1125

Anlamı:

Hurşit'in adalet burcunun mühürü, yüce saltanatı
Allah'ın gölgesi, şahlar şahı Mahmud Han, âlemin koruyucusu,
Himmet bahş ederek Tophâne'yi canlandırdı
O yıl, burcu ile güneşle ay misali
Mülkü ve eserlerine himmet yolunu tutmuş olup
Hayır sahibi dürüst şehzadenin kudreti ile
Mihrişâh Kadın da Allah için bu cazip yeri
Canlandırdı, Allah yolunda suları akıttı
Geldi bir susamış dudak ah-vah ile tarihini dedi
Bu saf suyu canlandırdı faziletli Mihrişâh
1713

Hendek mahallesindeki namazgâha bitişik çeşme üzerinde yazılı olan tarih aşağıdadır:

Înâyet menba'ı Sultan Selim'in safvet tab'ı
Âbâd-ı dergâhın cümle rızâ-cûyü Hüdâ kıldı
Husûsa kim Ali Paşa âb-ı himmet-ü Bilâl Ağa
Emründe imâm-ül müselmâna iktidâ etdi
Vekîl-i mesa'det mend hazîne ol atâ perver

Nukûd-u genc-ü lutfu su gibi sarf rızâ kıldı
Revâne edüb Hendek Başından âb-ı dilcû-yu

Bu râna çeşmeyi Tophâne suyunda binâ kıldı

Akub zîr-ü nâdân Ka'be âsa lüle-i feyz
Gümüş suyun bu vâdide bî-kadr-ü behâ kıldı

Okuyanın ezânıyla güherveş Vehbi-yâ târih

Bilâl Ağa gel iç Zemzem deyib nâsa selâ kıldı

1211

Anlamı:

İyilik kaynağı Sultan Selim'in temiz huyu
Dergâhın kullarının hepsi Allah'ın rızasını amaç edindi

Özellikle ki Ali Paşa, Bilâl Ağa'ya yaptığı himmetle

Emrinde müslümanların imamından örnek aldı

Hazinesinden o bağışlayıcı saadet sahibi vekili

Nakitlerini su gibi sarfetmeye razı oldu
Yürüterek Hendek Başından gönül açan suyu

Bu güzel çeşmeyi Tophâne suyunda yaptı
Akıp altın kaba, Kâbe gibi lülesinden akararak

Gümüş suyunu bu vâdide değerli ve güzel kıldı

Yâ Vehbi okuyanın davetiyle cevher (80) gibi tarihi

Bilâl Ağa'ya gel iç Zemzem deyip insanlara salâ (81) oku

1796

(80) Cevher: Yalnız noktalı harfler hesap edilmekle ve "eb-ced" hesabıyla yazılan, çok defa manzum olan târih,

(81) Salâ: Ezandan önce, Hz. Muhammed'e dua maksadıyla okunan naat. Daha çok cuma ve sabah ezanlarıyla, cenaze olduğu zaman okunur.

Yakınında bulunan harap durumdaki bir çeşme üzerinde yazılı tarih aşağıdadır:

Yapub bu çeşme-i pâkı vihâna
Seâlar bahş etdün teşnegâna
Aceb Sarı Mahal menba'ından
Getürdü azine-veş hem kâmurân
Bunun şarablardan kılsun duâlar
Ki şâyeste olubdur şâgerdâne
Edüb sa'i Kalpağcı sâhibi Ahmed
Ki hasbi eyledi bir nişâna
Acâyib bir eser koydu cihâna
Refik hâver-ü gülmandır cinâna

Anlamı:

Cihana bu temiz çeşmeyi yapıp
Susamışlara rahatlık verdin
Sarıyer kaynağından herkezi şaşırtarak
Getirdi bayram gibi hem de sürekli

Bunun suyundan dua etsinler

Bu kabire bitişik olarak Saraylı Şâkir Paşa'nın hanımının çeşmesi vardır ki üzerinde şu beyit yazılıdır:

Geçme iç âb-ı zülâlden
Şifâdır yâr-ü ağıyâre

Anlamı:

Geçme, iç temiz sudan
Şifadır dostu düşmana

Kadîrîhâne Mescidi

Tophâne civârında Kadîrîhâne denilmekle bilinen yerin yapımcısı Şeyh İsmâil Rûmî hazretleri, aslen Tosya civârında [Badin] isimli yerdendir. Çağırılarak Bağdat'a gidip, daha önce çağırıldığı Geylânî makamında irşâd sahibi bulunan Şeyh Feyzullah Efendi hazretleriyle buluştuğunda [pîr-ü sâni] künyesiyle doğru yolu göstermeye memur edilerek bir çok şehri gezip tozarak Tosya'da, Kastamonu'da, Tekfur dağında, Bursa'da, Mısır'da, Sirez'de ve diğer tüm kırk yerde birer tekke açtıktan sonra 1611 tarihinde İstanbul'a gelerek ve hâlen gömülü oldukları makam,ı Hacı Pîrî isimli bir hayır sahibi tarafından terk ve bağışlanarak bina yaptırıp, önce bu yerde Kadîriye tekkesi

Ki şeker tanesi olması uygundur
Çalışarak kalpakçı sahibi Ahmed
Ki bir nişan için bedava yaptı
Acayip bir eser yaptı cihana
Refik, hûri ve Cennet uşaklarıdır

Gene bu çeşme yakınında diğer bir harap çeşme üzerinde yazılı olan metin şudur:

[Hayır ve hasenat sâhibi eski topçubaşı merhum ve Allah'ın günahlarını bağışlamasına muhtaç Hacı Mehmed Ağa'nın rûhuna Allah rızası için rica ederek fâtihâ 1774]

Çubukçular caddesinde Hacı Mehmed Ağa tarafından yaptırılmış bir ilkokul ile yanında büyük bir kabir vardır. Burada gömülü olan Hasan ismindeki kişinin mezar taşında aşağıdaki tarih yazılıdır:

Eyle Hasan Ağa'ya ihsân her ân
Merkadin beyt-i ravza-i dâr-ü cinân
Rahmet-i deryâsına ola garîk
Nûr-ü zâtın eyleme ândan nihân
Kasr-ı izzile dinledi târihi
Cennet-i firdevsde kıl âna mekân
1106

Anlamı:

Hasan Ağa'ya her an ihsan eyle
Kabrinin yeri Cennet bahçeleri olsun
Merhamet denizine batsın
O kişinin nurunu ondan gizleme
Kısa sözle dinledi tarihini
Cennet'in altıncı katında ona yer yap
1694

Bu kabire bitişik olarak Saraylı Şâkir Paşa'nın hanımının çeşmesi vardır ki üzerinde şu beyit yazılıdır:

Geçme iç âb-ı zülâlden
Şifâdır yâr-ü ağıyâre

Anlamı:

Geçme, iç temiz sudan
Şifadır dostu düşmana

Kadîrîhâne Mescidi

Tophâne civârında Kadîrîhâne denilmekle bilinen yerin yapımcısı Şeyh İsmâil Rûmî hazretleri, aslen Tosya civârında [Badin] isimli yerdendir. Çağırılarak Bağdat'a gidip, daha önce çağırıldığı Geylânî makamında irşâd sahibi bulunan Şeyh Feyzullah Efendi hazretleriyle buluştuğunda [pîr-ü sâni] künyesiyle doğru yolu göstermeye memur edilerek bir çok şehri gezip tozarak Tosya'da, Kastamonu'da, Tekfur dağında, Bursa'da, Mısır'da, Sirez'de ve diğer tüm kırk yerde birer tekke açtıktan sonra 1611 tarihinde İstanbul'a gelerek ve hâlen gömülü oldukları makam,ı Hacı Pîrî isimli bir hayır sahibi tarafından terk ve bağışlanarak bina yaptırıp, önce bu yerde Kadîriye tekkesi

Aylık Tarih

temelini yaymayı başardıkları için [Rûmî] lakabını almışlardır. Piri'nin ölümüne şu tarih söylenilmiştir:

*Dediler târih-i nakli Pîr sâhib-i izzete
Bu ân İsmâil-i Rûmî göçdü bezm-i vahdete*
1041

Anlamı:
Kudret sahibi şeyhe söylenen tarihini dediler

Bu zaman Rûmî İsmâil göçtü yalnızlık meclisine
1631

Bu tekkedeki üstü açık, çevresi parmaklıklı olan türbesi ziyaret yeridir. Türbenin kapısında şu beyit yazılıdır:
Bilürsün rûh-i ehl-ullâhı kim sâhib-i tasarrufdur
Bu İsmâil Rûmî meşhedîdir eyle istimdâd

Anlamı:
Evliyanın ruhunu bilirsin ki tasarruf sahibidir

Bu Meşhedli İsmâil Rûmî'dir, yardımını iste
Kabristan duvarında taş üzerine kazınmış şu beyit vardır:

Müdâvâdır bahri ber zerresi bin derde bî-şübhe

Ziyâret kıl gel İsmâil Rûmî merkadin âşık
Anlamı:

İlaçtır deniz gibi, damlası bin derde deva şüphesiz

Ziyaret et gel, aşk ile İsmâil Rûmî'nin kabirini

Tekkenin içerisindeki çeşme için vak'a-nüvîs (82) Seyit Mehmed Efendi'nin söylediği kendi tarihi aşağıdadır:

Âb-ı bî-renk olmağıyla mezhar sırrı hâyat
Oldu bu mecrâya menbâ' ism-i hay lâ-yüzâl

Olduğu çün heb zâtından tecellî alma
Döndü aklım suyunu ser-â-ser nur-u cemîl
Reşha-i âbın atâya-i zülâl himmeti

Teşnegân-ü vuslata bahr-i mu'âtî nevâl
Çeşme-i feyzdir atşâna ser kaderi

Haşre dek sîrâb olur feyz ile erbâb-ı hâl
Su gibi ezberledim bu çeşme-i dîlcûsuna

Bir mücevher beyt geldi tab'-ı hâkkım bî-şal

Ayn-ı Zemzem gibi cârî oldu emr-ü hak ile
Hangâh-ı Kadîrî'de mâh-ü sâfî-i zülâl
1177

Anlamı:
Renksiz su olmakla hayatın sırrına sahip
Bu su yolu kaynağının ismi tükenmez oldu

Âleme hep kendinden meydana çıktığı için

Aklım durdu, tamamen Allah'ın nûrunu dağıttı

Suyunun damlası, lutf ettiği temiz suyun hediyesidir

Susamışları, deniz gibi bağışlayarak isteğine kavuşturur

Çeşme, susamışların en değerli feyz kapı-

sıdır

Mahşere kadar akarak suya doyurur kötü durumdakileri

Su gibi ezberledim bu gönülleri çeken çeşmenin

Bir mücevher beyit geldi aklıma yıl olarak
Allah'ın emri ile Zemzem gibi aktı

Kadîrî dergâhında ay gibi temiz su
1763

(82) Vak'a-nüvîs Osmanlı İmparatorluğu devrinde, zamanın olaylarını kaydetmekle görevli olan resmi devlet tarihçisi.

Sonra bu yaşlı kişinin halîfesi Medîne halkından Şerif Arab Halil Efendi'ye 1625 yılında hizmet şeyhliği verilmiştir. Ölümüne Câvidî Efendi aşağıdaki tarihi söylemiştir:

Zamân-ı fevtine târih târih için dedi
Câvidî

Şerîf Efendi göçüb Cennet-i hakda kıldı muhal

1069

Anlamı:
Ey Câvit ölüm zamanının tarihi için dedi

Şerîf Efendi göçüp Cennet'e yerleşti
1658

Sonra oğlu Seyit Fâzıl Mehmed Efendi şeyh olup 1687 yılında ölmüştür.

Sonra Şerif Abdurrahman Efendi postnişin (Şeyh) olup hazreti Ümmî Sinanzâde soyundan Hasan Efendi hazretlerine dâmat olmuş ve 1711 yılında ölmüştür. Ölümüne merhum Nahîfî (83) aşağıdaki tarihi söylemiştir:

İntikâlin nakl edüb Hatîf dedi târihini
Eyledi azm-i bekâya hû deyub rûh-u şerîf
1123

Anlamı:
Göçtüğünü söyleyip tarihini seslendirdi

Allah diyerek şerefli rûhu gitti sonsuzluğa
1711

(83) Nahîfî: Süleyman Nahîfî İstanbul'da doğmuştur. Çeşitli devlet hizmetlerinde bulunmuş 1738 de İstanbul'da ölmüştür. Nahîfî iyi bir gazel şâiri olmakla beraber, ona ün kazandıran asıl eseri Mesnevî Tercümesi'dir. Mevlânâ'nın 6 ciltlik bu büyük eserini 1712 de aynen ve manzum olarak tercümeye başlamış, 1730 da tamamlamıştır. Bundan başka bir dîvânı ile birkaç eseri daha vardır.

Onun hanımı ve Hasan Efendi'nin kızı olan Asiye Hanım'ın ölümüne söylenen tarih şudur:

Târih-i sâl fevtini hâfız bu resme sen de yaz
Sûretinden Asiye bula sefâ-yı Cenneti
1131

Anlamı:
Hâfız, yıl olarak ölümünü buraya sen de

yaz

Peygamberin bereketinden Asiye Cennet rahatlığı bulsun

1718

İkisi de bu mezarlıkta gömülüdürler. Daha sonra oğlu Şeyh Hüseyin Efendi şeyh vekili peder olup 1714 yılında ölmüştür.

Nâvek âh ile târihin du'â edüb dedim
Cennet-ül âlâ-vî ola yâ-rab Hüseyin'in makâmı
1162

Anlamı:
Ah oh ile dua ederek tarihini dedim

Allah'ım Hüseyin'in yeri yüce Cennet olsun
1714

Daha sonra kardeşi Şeyh Halil Efendi şeyh olmuştur 1732 yılında Kadîriye tarikatı büyük şeyhlerinden Şeyh Ali Vâhdî Efendi'yi vekil bırakarak hacca gidip Medîne-i Münevvere'de ölümü için söylenilen tarih aşağıdadır:

Olub mısra' ol sâde âhir Cevherî Hâfız
İki mısra'larını eyledim târih-i nev inşâ

Göcüb nûh-u şerîf bâ-ser-ü rûy-i şehri bedhâde

Halil bin el-şerîf'e hicret-ü firdevs ola mevâ'
1145

Anlamı:
Sonunda Cevherî Hâfız mısra olup

Tarihinin iki mısrasını yeni yazdım
İyi huylu şerefli ruhunu görüp sevinerek

Soyu temiz Halil Cennet'e göçsün Allah'ım
1732

Yerine oğlu Şeyh Mehmed Efendi şeyh olduktan sonra hacca niyet edip babasını ziyaret amacıyla hacca gitmiş ve sonra dönüşünde Şam'da 1612 tarihinde ölmüştür. Müstakimzâde'nin söylediği tarih aşağıdadır:

Kıldı çün Şam behşeti ceddi cay-i mezâr
Rızâ-ullah âna okuna târih-i vefat
1021

Anlamı:
Şam'a gitti cesedinin mezar yeri Cennet olsun

Allah rızası için ona ölüm tarihi okunsun
1612

Bu sırada âriflerin en yücresi Eşrefzâde Şeyh Abdullah Rûmî'nin çocuklarından Bursa'da Eşrefiye zâviyesinde şeyhlikte bulunan Şeyh İzzeddin Efendi İstanbul'a gelip Kadîrîhâne dergâhında misafir bulunurken 1740 yılında ölmüş ve şair Şirin Zebân Rahmi Efendi'nin söylediği tarih mezar taşına yazılmıştır:

Göçdü Eşref-zâde İzzeddin Efendi kutb iken

1153

Anlamı:

Eşrefzâde İzzeddin Efendi şeyh iken göçtü
1740

Onun [İnâs ül cihan] isminde derlemesiyle [müşvik-ül meşak] isimli iftirası ve [izzî] mahlâsıyla bazı önemli sözleri vardır. Bu dergâhda özel kabrinde gömülüdür. Hâlâ bazen meydana çıkmaktadır. Müridlerinden Tenvirîzâde Mustafa Efendi, aziz şeyhin kerâmetlerini [hedîye-tül fukara] ismindeki risâlesinde yazmıştır. Dolmabahçe sebilinde gömülü sipâhiler ağası Mehmed Emin Ağa bu dergâhı yenilemiş ve bir minâre de eklemiştir.

Daha sonra Şeyh Mehmed Efendi'nin kardeşi Şeyh Şerif Ahmed Efendi postnişin olmuştur. Onun tasavvuf ile ilgili basılı dîvânı ve bestelenmiş "nâtık-ül hayât"ı vardır. Şeyh Şerif Efendi'nin makamının şeyhlik olduğuna dair Arap Câmii imamı Seyit İhyâ Efendi'nin söylediği tarih aşağıdadır:

Cihânın gavsî İsmâil Rûmî hezreti ol kim
Gül-i destâr pîrâ-yı şerîfdir ehl-i ârifâne
Tarîk-i Kadîrî'de rahnumâ-yı âlem lâhûd
Fezâ-yı âlem rebânîde hâdî-i köy-i ayıkâne
Dil-i gencüne pîr-i güher esrâr-ı sübhân
Ki olur andan gînâ-yı tas' hâsıl müsta'dına
Şifâ-hâne olduun görmedi ânın gibi âlem
Tabîb çâre-sâz âlet-i kalb mürîrine
Çıkub şevk ile bürûc-u evliyâdan ol velî-ullah

Cihânı devr edüb döndü felekde mühr-ü rahşâna

Tevcih eyledi bâ-emr-ü hak kebd etdi âfâkı
Kadümiyle ser-ü fabhüşa olub emsâr-ü buldâna

Anadolu, Rumeli her suya oldu makam-ı revân oldu

Meşâl ebr-i rahmet feyz-ü bârân oldu yârâna

Edüb icrâ Tarîk-i Kadîrî'yi cûyibâr-ı âsa
Akıtdı çok senedir Rûm'a nehr-ü feyz merdâne

Derûnu kaşf olundukca mahallinde binâ kıldı

Bir dergâh-ı âli bakmadı babana ümrâna
Tamâmen kırk sekiz nev hangâhı yapıp himmetle

Ki ânın her biri sermâye-i fahr oldu devrâna

Münevver her biri nûr-i zikr-ullah ile hakka kim

Mutâf-ı kusiyân olmakda devrinde arş-ı rahmâna

Vermiş âna şeref bünyâdı ref'et semt-i Tophâne

Akâmet eylerken anda emr-ü ircâ-ı geldi
Heman Allâh-ü Ekber secde-i fikr etdi yezdâna

Kemend-ü cezbe-i aşk ile ol kutb-u cihân

âhir

Çekildi suyu hâkisârı bâkî kaldı ihvâna
Mübârek merkadi hâlâ ziyâretgâh-ı âlemdir

Erir dermân-ı feyz anda dem-â-dem müstahdâne

Değil mahfi mezîret ehline erbâb îmâna
Zamandan gelince tab-u âna câ-nişin oldu

Makâm-ı hazret-i şeyhe meşâyihden sekiz dâne

Ki ânın her biri irşâd ile rekn-ü rekîn oldu
Saray-ı dîni devlethâne-i ârifin ve îmâna

Şerif Ahmed Efendi mazhar el-lütfi yezdâna

Ki oldur pî-şemîn şeyh-ü tarîkat şimdi âlâna

Mesâm-ı cân'a sermin ârif-ü dîn bû-yi behşâdir

Lebi çok gence-i reşk-i âverdir izhâr-ü gülistâna

Şerr-i bahş-ı makâm hazret-i şeyh olduğundan hâlâ

Mahb-u kemter ihyâ-gûş edince geldi meydâna

Heman dem aldı nâmı hoş-nüvâ-yı hâna sîn-ü dosta

Bir az taksim edüb erkâm târihin lündüne
Derûna geldi birden bir mücevher mısra' târih

Şerif Anmed Efendi mürşîd oldu şimdi devrâna

1201

Anlamı:

Cihanın yardımcısı İsmâil Rûmî hazretleri ki o

Gül sariği şerefli süsüdür ariflere yakışan
Kadîrî Târikatı da mânevî aleme yol gösterendir

Allah'a ulaşmada doğru yolu gösteren sağlam mekândır

Gönül hazinesine cevher dolu Allah'ın sırrı
Ki olur, onun huyu, doğasına bolluk yakışır

Şifa veren yer oldun onun gibisini görmedi âlem

Kalp hastası dervişlerine tabiblerin çâresi yoktur

Hevesle çıkıp evliyaların kalesinden o Allah'ın dostu

Felek de cihan devr-edip döndü parıltılı mühürüne

Yöneldi Allah'ın emri ile seyretti ufukları
Ayak basmasıyla şereflendirip büyük şehirlere

Anadolu, Rumeli her tarafa makamı yürüdü

Rahmet yağdıran bulut gibi yağmur oldu dostlara

Kadîrî Tarikatını yapıp akarsu gibi
Akıttı bir çok sene istekle feyz nehrini mertçe

İçini keşf edince, yerinde bina yaptı
Bu yüce dergâh yabancı kalmadı medeni-

yetten

Himmetiyle tam kırk sekiz yeni dergâh yaptı

Ki onun her biri övünç kazancı oldu dünyaya

Aydınlanmış her biri nurla Allan'ı zikr ederek ki

Döndüğünde Allah katında tavaf eden melekler olmakta

Evliyaların sultanı ona şeref bahş etmiş
Çünkü o yüzden merhametiyle Tophâne semti canlandı

Otururken orada yap emri geldi
Hemen Allah-ü Ekber ile secde ederek Allah'tan niyet etti

Aşkın câzip kemendi ile o alimlerin yücesi sonunda

Suyu çekildi geriye sırrı kaldı dostlara
Mübârek mezarı hâlâ alemin ziyaret yeri-dir

Doğru yolda zaman zaman feyzinin kuvveti erir onda

O ihsanlar olsa bile divanhane rûhâniliği her zaman vardır

İman gözü açık olana gizli değildir
Zamanı gelince o şeyh yerine geçti

Şeyh hazretleri makamına şeyhlerden sekiz tane

Ki onun her biri doğru yolu gösteren yüksek direği oldu

Dinin sarayına, ariflerin konağı ve îmâna
Şerif Ahmed Efendi Cennet lutfuna kavuşmuş

Ki şimdi o tarîkat şeyhliğine alışkındır
Cana kokusu dinin ârifine kokusunu bahşedendir

Dudağındaki hazine gül bahçesindeki çiçekleri hasede düşürendir

Şeyh hazretleri şerefli makamda olduğundan hâlâ

Âcizleri seven canlandırınca geldi meydana

Hemen oluştu adı güzel sesli kalem destesi
Biraz çalıp tarihin rakamlarını hızla

Kalbine geldi birden bir mücevher tarih mısrası

Şerif Ahmed Efendi zamanın doğru yolu göstereni oldu

1786

Bu şeyh de 1802 yılında ölmüş ve dergâhın hazîresine gömülmüştür. Daha sonra oğlu Şeyh Mehmed Sırrı Efendi şeyh olup 1807 yılında ölmüş ve tekkeye gömülmüştür. Yerine dâmâdı Emin Efendi şeyh olmuştur. O da 1845 tarihinde ölüp kabristana gömülmüştür.

1822 yılında büyük Tophâne yangınında tekke de yanmış ve mekânı cennet olsun Âdil Sultan Mahmud hazretlerinin himmetiyle yapılmış ve şair Saffet Efendi'nin yenilenmesine söylemiş olduğu tarih dergâhın cümle kapısı üzerinde sağ tarafta duvara eklenmiş taşta yazılı-

dır:
 Mazhar-ı âdil ve mu'în-i zâ'fa hân
 Mahmûd
 Dâimâ etmekdedir celb kılıb âgâh
 Keşf edüb kıldı nice câmi ve tekve ma'mûr
 Mülkûn zâhir-ü bâtında odur şehinşâh
 Kadîrî hânîde gül gibi etdi bünyâd
 Dil-i bülbül gibi etmiş idi ihrâk-ı tebâ'
 Şeyh-ü dervişine devrân-ü sezin dinse sezâ
 Çerh-ü âlâya nazîr oldu bu âlemi dergâh
 Yazdı Safvet biri mu'cim iki Târih-i güher
 Hazret-i mürşîd-i Rûmî'den olub himmet-ü
 hâh
 Yapdı bu hankâhı kutb-ü cihân Şeyh
 Mahmûd
 Kıldı hâna yapıldı ne güzel eyvallah
 1239
 Anlamı:
 Adaletli ve zayıflara yardımcı Mahmud
 Han
 Daima haberdardır durumlarından
 Öğrenip birçok câmi ve tekkeyi onardı
 Memleketin görünen ve iç yüzünü bilen
 şahlar şâhı
 Kadîrî dargâhını gül gibi yaptı
 Bülbülün kalbi gibi yanmış ve yıkılmıştı
 Şeyh ve dervişlerine devrin yanıkları denil-
 se uygundur
 Bu büyük dergâh yüce çarka örnek oldu
 Safvet yazdı biri noktalı harflerle iki cevher
 gibi tarih
 Himmet isteyen hazret, Rûmî'nin yolunda
 gitmektedir
 Bu dergâhı, cihanın şâhı Şeyh Mahmud
 yaptı
 Dergâh ne güzel yapıldı, eyvallah
 1823

Daha sonra Şeyh ve Şerîf Ahmed Efendi'nin torunu Şeyh Abdülşâkir Efendi post-nişin olmuştur. Bunlar da 1860 yılında ölmüş ve oğlu Mehmed Şerâfettin Efendi şeyh vekili olmuştur. Bu kişi Ayazma Câmii'nde hutbe ve mevlûd okur ve Kasımpaşa Büyüyük Câmii'nde cemaate vâizlik yaparken 1874 yılında mevlevîlik pâyesıyla padişah imamı hizmeti makâmına geldiğinde şeyhlik hizmeti oğlu Şeyh ve Şerîf Ahmed Muhittin Efendi'ye verilmiş ve Şair Şirin Gühernebil Bey Efendi aşağıdaki tarihi söylemiştir:
 Şeyh üs-Şerîf-ül-dîn Efendi-i velâyet-ü rüt-
 betin
 İlmîne irfânına teslim eder pâ-yü gedâ
 Mürşîd-i âlemdir el-hâk kendisi bî-iştîyâk
 Pîr-ü İsmâîl-ü Rûmî dergâhında sîmâ
 Şimdi mahdûmu necâbet-ü sîretin taltif
 için
 Giderüb tâc-ı hilâfet eyledi hayır du'a
 Gonca-i gülizâr-ı vahdetden konulmuş
 gül deyû
 Zînet ârâ-yı hüviyetdir baş üzere dâimâ

Bâ-zülâl-i şehb bendesi inmez hazîz-i en-
 fese
 Çün hümâveş kâf-ı tesellümden olurlar
 pürkeşâ
 Vâlid-ü hûşân ile kılsun sübh-u haşre dek
 Puset irşâdında devran vasul evliya
 Çıkdı bir er söyledi iclâsına târih-i nebîl
 Vâkf-ı pîrân ede Ahmed Efendi'yi Hüdâ
 1292
 Anlamı:
 Şeyh ve Şerîf Efendi rütbenin velâyeti ile
 İlmîne ve kûltürüne teslim edilir âşıklar
 Kendisi özlemle âlemi aydınlatandır hak-
 kıyla
 Koca İsmâîl Rûmî dergâhında izi
 Şimdi oğlu asil tavrını ödüllendirmek için
 Hilâfet tacını bıraktı hayır dua ile
 Gül yanaklı gonca ve yalnız kalmış gül diye
 Süsle bezenen kişiliği daima baş üzeredir
 Değişmeyen kulu inmez güzel saadetlilik-
 ten
 Çünkü mutlulukla teslim olmaktan gönül-
 leri açılır
 Babası şanlı huyu ile sabahtan haşre ka-
 dar gitsin
 Postu aldığı zaman evliyaya ulaşır
 Çıktı bir kişi, tahta ulaştığında söyledi ta-
 rihi
 Allah, Ahmed Efendi'ye ermişlerin vakfını
 yapmayı nasib etti
 1875

Babası Şerâfettin Efendi daha sonda Mekke-i Mükerrreme kadısı olduğu halde Ekim 1884'de orada ölmüş ve Cennet-ül-Muallâ'da (Kâbe) gömülmüştür.

Geçen zaman içerisinde bu dergah tamire muhtaç olduğundan alemin velî-nîmeti Sultanların en büyüğü Gâzî İkinci Abdülhamid Han Efendimiz hazretleri-nin sayesinde çok güzel bir şekilde tamir olmuş ve yenilenmesine padişah ferma-nı çıkartılarak önce mutfak ile çok geniş bir yemekhane yaptırmıştır. Kefevî tek-kesi şeyhi Edib Şeyh Vasfi Efendi'nin söy-lediği güzel tarih yemekhane kapısına asılmıştır:

Hüdâ edüb ey bendegân-ı evliyân
 Eyleyin sultâna hayır ile du'a
 Yapdı bu dâr-ül-ta'mî bî-bedel
 Ol şehinşâh-ı kerâmet intimâ
 Pîr İsmâîl Rûmî'nin dahî
 Rûhunu takdîs eden subh-ü mesâ
 Zikr-ü Hak'la nûr eden her lokmayı
 Gönünüz olsun dem-â-dem pür sefâ
 Yazdı bir târih-ü sâf cevherin
 Hevan-ı ihsân Hüdâ'ya hâsıla
 1311

Anlamı:
 Hamd edip ey evliya kulları
 Hayır ile sultâna dua edin
 Allah için bu yemekhâneyi yaptı
 O şahlar şâhı keramet sahibi

Pir İsmâîl Rûmî'nin de
 Sabah-akşam rûhunu kutsayan
 Allah'ı zikr ederek her lokmayla nur saçan
 Gönünüz sık sık neşe ile dolsun
 Yazdı bir tarih noktalı harflerle
 Allah'a hû diyerek hor görülenlere lutf etti
 1893

Beylerbeyi Hamdi Efendi'nin söyle-miş olduğu diğer güzel tarih aşağıdadır:
 Gelince fikre târih-i rânâ yazdım Hamdi
 Ta'amhâne yaptı aç selâ kıl lokmaya yâhû
 1311

Anlamı:
 Akla gelince hoş bir tarih, yazdım Hamid
 Yemekhane yaptı aç, sala et lokmaya yâhu
 1893

Bu dergahın tamiri ve yenilenmesi-ne de Şeyh Vasfi Efendi'nin söylemiş ol-duğu güzel tarih dergahın cümle kapısı üzerinde yazılıdır:

Hazret-i Abdülhamid Hân-ı kerâmet-ü
 pîşânın
 Sâyesinde olmadı ma'mur pek çok hânkâh
 Dergâh-ı vâlâsını ez cümle tecdîd eyledi
 Şeyh İsmâîl Rûmî'nin evsâh-ı dîn penâh
 Sâligânı eyleyüb dilsîr envâh-ı nâm
 Eyledi hoşnud gûş azmi bî-iştibâh
 Feyz-ü bahş-ü saltanat olsun vücûd-u
 ikdâmı
 Hâlika-i tevhîde fer verdikce ezkâr-ü âle
 Şeyh Anmed Kadîrî'yi yâ-Rab kâmurân
 Celb-ü dâvet eyleyür şehinşâha ol
 merdûrân
 Cevherin târih yazdım Vasfi-yâ itmâmına
 Âsitân-ı Kadîrî'ye etdi ihyâ pâdişâh
 1312

Anlamı:
 Cömertliğe alışık Abdülhamid Han haz-retlerinin
 Sâyesinde pek çok dergâh tamir edildi
 Yüce dergâhı özellikle yeniledi
 Şeyh İsmâîl Rûmî'nin o dine sığınan şah
 Tarikata uyanları doyurur çeşitli güzelli-k-
 lerle
 Memnun etti büyük yardımı ile şüphesiz
 Çabasının sonucunda saltanatının akan
 bağışları
 Yaradanın bilriğine inanmaya zikirlerle
 güç verdikçe
 Şeyh Ahmed Kadîrî'yi yâ Allah bahtiyar et
 O mertlik yolundaki şahlar şâhını davet
 ederek
 Yâ Vasfî noktalı harflerle tarihini yazdım
 Kadîrî dergâhını canlandırdı padişah
 1894

Mâliye kâtiplerinden Ahmed Bahâyî Efendi'nin Kadîrîhâne'nin yenilenmesi-ne yazdığı tarih semâhâne kapısı duva-rına asılmıştır:
 Saye-i feyz-i Hüdâ hazret-i kutbu âlî

Ser ferâz hülefâ şâh-ı diyânet pîrâ
Ya'ni hâkân-ı cihân hazret-i Sultan Hamîd
Etdi eltâf-ü inâyet ile mülkü ihyâ
Bâ-husus işte bu dergâh-ı celîl-ül Kadîrî
Pek harab olmuş iken kıldı mücedded inşâ
Mühtâr-ı sırî Hüdâ hazret-i İsmâil'in
Ravza-i pâkını da yaptı alıyyül-âlâ
Pîr-ü sâni-yü tarîkatdır o zât-ı ikdas
Kutb-ü rûmî diye yâd eyler âni heb ârifâ
Hazretinrûhun şâd eyledi sultân-ı zamân
Ömr-ü ikbâlîni tezyîd ede rabb-ü yektâ
Tâ ki zâkirler ede hazret-i Hakk-i tevhîd
Pâyidâr eyleye tahtında cenâb-ı Mevlâ
Pîr-ü rûşen dil ede ba'îs-i inşâsı olan
Şeyh-ül dergâh-ı şerîf Ahmed Efendi bî-
Hüdâ
Şevk ile yazdı Bahâ-yi kulu târih-i güher
Kadîrîhâneyi Sultan Hamid etdi binâ
1312

Anlamı:

Allan'ın yardımını ile alemin başı hazretleri
Halifelerin en yükseği, dîni süsleyen şah
Yâni cihan pâdişâhı Sultan Hamit hazret-
leri
Güzel yardımlarıyla memleketi ihya etti
Özellikle bu yüce Kadîrî dergâhını
Çok harap durumda iken yenileyerek inşâ
etti
Allah'ın sırrına eren hazret'i İsmâil'in
Cennet'de yerini de yaptı en yüksekte
Tarîkatın ünlü büyüğüdür o en kutlu kişi
Kutb-i Rûmî (84) diye anarlar hep irfan sa-
hipleri
Hazretin rûhnu şâd etti devrin pâdişâhı
Ömrünü ve bahtını arttırsın yegâne Allah
Hazret'i Allah'ı tevhid (85) ile zikr edene
kadar
Tahtında kalıcı eylesin cenâb-ı Allah
Gönülünü aydınlat yapımına sebep olan o
pîrin
Dergâhın şeyhi Ahmed Efendi'yi Allah
Bahâ kulu şevk ile cevherle tarihini yazdı
Kadîrîhâneyi Sultan Hamid yaptırdı
1894

(84) Kutb-i Rûmî: Rumeli'nin en büyü-
ğü.

(85) Tevhid: "lâilâhe-ill-Allah" sözünü
tekrarlama.

Dergâh İçerisinde Gömülü Tananmış Kişiler

**Kazasker Mustafa İzzet – Yesârî-
zâde** – Yesâri Mehmed Esad Efendi'nin
oğludur. Molla olmuş, 1826'da Mek-
ke pâyesi ve 1829'da İstanbul pâyesi
1837'de Anadolu pâyesi Eylül 1839'da
Anadolu veziri ve 1840'da Rumeli pâyesi
ve Aralık 1842'de takvimhâne nâzırı olup
1843'de azl olundu. Ocak 1846'da Rume-
li kazaskeri oldu. Azl edildikten sonra 5
Ekim 1872'de öldü.

O usta ve sanatkârlardan ve önem-

li hattâtlardan olup müzikte de devrinin
hocası, sülüs hatda ikinci şeyh ve ta'lik
hatda İran üslubundaydı. Yalanı hak-
kında [Yemin etse Yesârîzâde gerçek-
dir yalan söyler] denilmiştir. On bir kıt'a
mushaf-ı şerif yazmıştır. On kadar delil-
ler (86), 200 hilye-i şerîf, 30 kadar enam
ile bir kaç kıta murakka' (87) ve Ayasof-
ya Câmii'ndeki büyük çar-yar-ı güzîn
islâmiyesi (88) ve kubbesinde Nur âyeti
ve Atik Ali Paşa semtinde bulunan Hırka-i
Sa'adet Câmii (Hırka-i Şerif câmisi) ve
çevre kapılarındaki hatlarla Beşiktaş
semtindeki Yahyâ Efendi Câmii kapısın-
da yine Nur âyeti ve Mısır'da Mehmed
Ali Paşa türbesinde Dehr sûresi ile ta'lik
tarih ve Bursa Câmii'nde iki adet levha,
İstanbul'da Serasker Kapısı içerisinde-
ki ta'lik hatlar ile bu kapının tarihi bu ki-
şinindir. Bu beyit yeteneğinin gösterge-
sidir:

Çeşm-i ibretle nigâh et zâhidâ eşyâya sen
Ma'nî-i senh elhiyâda ne sen varsın ne ben

Anlamı:

İbret gözü ile bak oradaki eşyaya sen
Yalan dünyada, geride ne sen varsın ne de
ben

(86) Deliller: Hz. Peygamberlerle ilgili
salavat-ı şerifelerin toplandığı kitaplar bu
adla anılmıştır.

(87) Murakka'. Kıt'a denilen küçük
hüsn-ü hat örneklerinin yapılandırılmasıyla
elde edilen bir tür güzel yazı mecmuası.

(88) Çar-yar-ı güzîn islâmiyesi: Dört
dost, ilk dört islâm halifesi, çaryar-ı güzîn:
Hz. Ebubekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz.
Ali.

Rif'at Paşa – Taşralıdır. Uzun bir süre
Tophâne mareşallerine yâver olmuş ve
sonra albay ve tuğgeneral olarak bir süre
Karadeniz Boğazı muhafızlığında bulun-
muş ve sonra korgenarallık ile Karadeniz
muhafızı olup fahrî baş komutan yâveri
de olmuş ve 1887'de azl olunarak ölmüş-
tür. Yaşı yetmiş beşe ulaşmış değerli ve
gayretli biri idi.

Ali Nâmık Paşa – Aslen Atinalı'dır ve
Şeyh Mısri hazretleri halîfesinden olup
1253 tarihinde ölmüştür.

Es-Şeyh Ali Baba – Bu kişi Kadîriye
tarîkatinin Zinciri kolundan olup 1767
tarihinde ölmüştür.

Abdullah Efendi – Elbistanlı Süley-
man Paşazâdedir. 1795 yılında ölmüştür.

Mehmed Şâkir Dede – Trablus
Mevlevîhânesi şeyhi Mustafazâdedir.
1816 yılında ölmüştür.

Ekmekci Baş Mescidi

Kadirihâne dergâhı karşısındaki so-
kağın içerisinde bulunan bu mescit Ek-
mekci Baş Ali Ağa tarafından yaptırıl-
mıştır. Mescidin ahşap bir minaresi ve
yanı başında küçük bir kabristanı vardır.
Kapının sağ tarafında bir kuyusu bulun-
maktadır.

Karabaş Mahallesi'ndeki bir çeşme
üzerinde kayıtlı olan tarih aşağıdadır:

Hazret-i Sultan Mahmûd hân-ı Âdil kim
odur

Âb-ı rûy-i saltanat-ı şâhân dehrin mefhârı
Hasvî seyr (şîr) etdi revân ma'mûr

Eyleyüb me'mur âna merdum dânişveri
Hacı-i beyt-ül Şerîf Ahmed Ağa'yı pîr-ü he-
mim

Kemrin şehr-ü İztanbul'un emîn-ü dâveri
İmtisâl emr-ül fermân eyleyüb Allâh için

Siddikle etdi âna bu hidmet-ü müşkülteri
Çünkü tekmi etdi mâ-i müritin ihlâs ile

Yapdı bu nev çeşme sâf-ü letâfet-güşârı
Bârek-Allâh çeşme-sâr-ı dîlkûşa kim sâhib

Eylesün bâri Hüdâ sabr-ı cezîlin mazharı
Gelse bir leb-ü nesne Rahmi lüledir târih

içün
Menbâ-ı dîlcû-yu Ahmed'den al iç mâ-i

Kevser'i
1135

Anlamı:

Âdil Sultan Mahmud Han hazleri ki odur
Saltanatın yüz suyu padişah, devrinin ifti-
harı

Yiğit huylu, her tarafı imar etti
Ona bilgin insanları görevlendirip

Hacı Şerif Ahmed Ağa ki himmeti bol
Gümrük şehri İstanbul'un güvenli veziri

Ferman emri ile yerinden ayrılıp, Allah için
Ona sadakatle çok zor hizmeti yaptı

Çünkü tamamladı akan suyu gönülden
Yaptı bu temiz, hoşluk yayan yeni çeşmeyi

Allah mübarek etsin gönül açan çeşmenin
sahibini

Allah zorluğa dayanması için bol sevap
versin

Gelse dudağına bir belirti Rahmi lüledir
tarih için

Bu gönül açan kaynaktan al, iç Kevser su-
yunu

1722

Gelecek Sayıda: Tomtom Mescidi

Eski İstanbul Abideleri ve Binaları

Şehrin Kuruluşundan Osmanlı Fethine Kadar

Yazan: Prof. Dr. Celal Esat Arseven
Günümüz Türkçesine Çeviren: H.Veysel Güteryüz

(Geçen Sayıdan Devam)

Bizans Evleri

Bizans şehri Roma imparatorluğun başkenti olunca İstanbul'a gelen Romalılar ve zenginler hemen kendilerine konutlar yaptırmaya başladılar.

İlk yapılan evler Roma evlerine benzer olmakla beraber, doğal olarak Bizans'da o zaman var olan yapıım yöntemlerinden de çok farklı değildi. Öte yandan Roma'dan gelen işçiler ve kalfalar kendi bildikleri ve Roma halkının alıştığı şekillerde konutlar yapıyorlarsa da yapıımında yerli dülgerler ve işçilerin de etkisi oldu.

Zenginlerin evleri direkli gölgelikli ve sütunlu olarak süslenildiği gibi evlerin içerlerinde de duvarlar mozaik resimler, işlemeler ve mermer kaplamalarla süslenildi.

Zengin evlerinde birer hamam ve sarnıç bile vardı. Fakat çok hızlı olarak yapılan bu yapılardan bir kısmı çok sürmeden deprem ve bir kısmı da yangınlarla harap oldu.

Altıncı yüzyıla doğru yani Bizans sanatı özel bir şekilde kendini göstermeye başladığı zamanlarda Bizans halkının gerek hayatı ve gerekse sanatsal zevkleri Roma'ninkinden farklılaşmıştı ve bu ayrıcalık evlerin yapıım biçimleri ve düzenlerinde de görünmeye başlamıştı. Roma evleri, Suriye'nin yapıım tarzından etkilenecek yeni bir şekil almıştı.

Bu nedenle bir taraftan doğunun sürekli etkisi, diğer taraftan ilerlemekte olan Bizans dini mi-

marlığının etkileri altında meskenlerin mimarisini özel bir şekle dönüştürmüştü. Öteyandan şehrin bir sur ile çevrili olması nedeniyle arsaların sınırlı bulunması, sokakların dar olmasını ve ev arsalarının küçüklüğünü gerektirdiğinden

her zaman evlerin üst katı temelden dışarıya çıkmalı olarak yapılma zorunluğunda olduğunda, bindirme konsollar üstünde cumbalar yapılmaya başlanılmıştı. Bu tür cumbalar «Pompe'i»nin milattan önce ikinci yüzyılda yapılan

Fener'de Bizans Evleri.

evlerinde bile görülmektedir. Mösyö de Vogüe bu cumbaların dördüncü yüzyıldaki Suriye evlerinde bile var olduğunu söylüyor. [120]

[120] Roma'da olduğu gibi İstanbul'da da orta sınıf halkı ve esnaf takımı kendilerinin bir eve sahip olmasına çok çalışırlardı. Kiracılık sanki ayıp olarak düşünülürdü. Hatta bu nedenle aynı binanın çeşitli katlarının çeşitli sahipleri bile vardı ki bu tür durumlar şehrimizde halen görülmektedir.

Pencereden sokağa bakmak İstanbul'da o zamanlardan beri, kadın erkek, herkesin bir eğlencesiydi. İşte bu nedenle cumbaların bir gerekliliğini de bu durum oluştuyordu. Özellikle her zaman ayaklanmalara, kargaşalığa uğrayan bir şehirde kendi kapısı önünde geçen olayları görmek ve bir dereceye kadar kapısını savunmak zorunluluğu da vardı ki bu cumbalar o görevi de yapıyorlardı. Yani sanmki kalelerin birer küngüreleri (121) durumundaydı.

(121) Küngüre. Kubbenin en yüksek yeri, tepesi.

Pencerelerin önüne genellikle saksılar ya da kutular içinde çiçekler konulurdu. Şehire yakın büyük taş ocakları bulunması, mimarları küçük tuğlalarla çalışmaya zorladığından, kubbe ve kemerler bu mimarinin en birinci işlemleri sırasındaydı. Depremler ve yangınlar o zamanki evlerin hemen tümünü harap duruma soktuğundan, günümüzde Bizans devrinden kalma bir eve rastlamak zordur. Bu evlerin şekli hakkında, ancak el yazısı Bizans kitaplarındaki minyatür resimlerden bir fikir almak olasıdır.

Günümüzde İstanbul'da bulunan evler içinde fetihten önce yapılmış belki bir iki eve rastlanılabilir. Fakat daha sonra yapılan evlerin, on üçüncü yüzyıl evlerinden o derece farklı olmamaları gerekir. Çünkü Rum mimar ve duvarcılar fetihten sonra da inşaata devam ettikleri ve bildikleri yöntemle inşa ettikleri kuşkusuzdur. Bu evleri bugün bindirme konsollar üstündeki cumbalarından, taş kuşakları arasındaki birkaç sıra ince hatıllarından (122), yuvarlak tablalı pencerelerinden, tesdere dişi gibi kirpi saçak denilen ve tuğlaların köşeleme konulmasından oluşan saçaklarından tanımak olasıdır.

(122) Hatıl: Duvarları sağlam tutmak, yukarıdan gelecek ağırlığı her tarafa bölmek için ara ara konulan kereste tuğla veya beton tabakası.

Stini yani sivri kemerli olan pence-

reler daha sonraki bir zamana özgüdür. Asıl Bizans evlerinde pencerelerin üstü tam yay şekilli kemerlidir.

Kuşkusuz ki bu yapı türü Türkler'in mimarlığına geçmiş ve daha sonra yapılan Türk yapılarının ve evlerinin birçoğu bu tarzda yapıldığı gibi ahşap olarak yapılan evlerde de bu tür mimarlık şeklini biraz takit etmişlerdir.

İstanbul'da dokuzuncu yüzyıldan itibaren yapılan Bizans evlerinin genel şekilleri şunlardır:

1-Evler çok ender olarak iki ve üç katlıdır.

2-Her kat birbiri üstüne cumbalarla dışarıya taşkın bulunur.

3-Genellikle her kat arasında ya kenger (123) yapraklarıyla süslü veya tuğlalarla birbirlerine kutren konulmuş tesdere dişi şeklinde salkımlar vardır.

(123) Kenger: Birleşikgillerden, dikenli yapraklı, sütünden sakız yapılan bitki, yaban enginarı, eşek diken (oyun cardunculus).

4-Evin ön duvarları her iki sıra taş arasında birkaç sıra ince tğla tabakasıyla ayrılmış ve araları kabarma olarak harçla doldurulmuştur.

5-Pencereler ya bağımsız ya da yukarı tarafları yarım çember şeklindedir. Pencerelerin üst kısmındaki tablaları üzerinde tarih veya yazılar bulunur.

Evlerin içine ışık pencerelerden girer. Bu pencerelerdeki çerçeveler camilerde olduğu gibi genellikle alçıdan olup aralarına küçük cam parçaları konularak yapılmışlardır.

6-Damlar ya kemer üstüne tera veya iki tarafa akıntılı çatı şeklinde olup üzerleri bildiğimiz İstanbul kiremiti ile örtülüdür. Bu kiremitler evin duvarında dışarıya taşkın bulunan ve tuğlaların çaprazında olarak birbiri üzerlerine bindirilmelerinden oluşan saçaklar üstüne gelir ve oradan sular damla damla sokağa dökülür.

7-İç tarafta odalar genelde geniş bir sofa üstüne olup bu sofaya da bir koridor ile girilir.

8-Pencere ve kapı kanatları genelde demirdendir ve üzerlerinde iri başlı çiviler vardır. İçerideki kapılar ise tahtadan ve zengin evlerinde oymalıdır. Bazı evlerde kapı yerine perde kullanılır.

9-Çatının ağırlığını azaltmak için bazen kubbe ile çatı arasına boş küpler yerleştirilir. Bu yöntem yapıyı sıcak ve soğuktan bile korur.

10-Döşemeler ya mermer veya kırmızı tuğladandır.

11-Merdivenler genelde yapının dışında ve bahçe tarafından birin-

ci kata çıkar ve birçok sahanlıkları olup kârgirdir. Bugün Kumkapı istasyonu civarında bu şekilde eski bir ev vardır ki bazı eski eser uzmanları bunu Bizans zamanlarına özgü olarak düşünmektedirler.

Tekfur Sarayı'nda görülen cumbaların aynısı da bu evde vardır. Her katta dört metre elli santim ile elli metrelik kemerli birer sofa bulunur. Tam yay şeklinde devirli pencereleri cumbalı bir cepheye açılır.

İstanbul'un fethinden sonra Rumlar'ın bugüne kadar oturmaya devam ettikleri Fener tarafında bile bazı eski evler görülür. Bunlara, şekillerine göre Bizans zamanında yapılmış denilse bile, herhalde o tür yapıma çok benzer olduklarından önemli oldukları açıktır.

Bunlar arasında Venedik Balyosunun (124) evi izlenmeye değerdir. Evin genişliği tümüyle kemerli bir odadır. Dışarıdan ve merdiven başında üç sütunlu bir sofa vardır. Evin döşemeleri altı köşe kırmızı tuğladandır ki bu tür döşemeler «Sent İren (Saint İrene)» Askeri Müze'sinin döşemelerinde bile görülmektedir. Yukarıda anlatılan Tekfur Sarayı bile mimarlık yönünden çok değerli bir yapıdır. Kuşkusuz ki o devirde yapılan evlerde imparatora özgü olan bu ikametgâhın daha küçük ve doğal olarak daha basit bir şekile ve özellikle yapımı yönünden benzerdi.

(124) Balyos: Osmanlı İmparatorluğu döneminde Frenk ve özellikle Venedik elçilerine verilen ad.

Eskiden Cenevizler'in oturduğu Galata tarafında da Bizans mimarlığına özgü birçok evler ve dükkânlar görülmektedir. Bunlar arasında on üçüncü ve on dördüncü yüzyıllardan kalanlar bile vardır. Sen Piyer (Saint Pierre) hanı karşısında ve Voyvoda caddesi üzerinde bulunan Podesta'nın oturduğu ev bile dikkate değerdi. Bu ev birkaç yıl önce yıkılarak yerine bir han yapılmıştır.

Galata'nın dar sokakları arasında ve ötede beride kalan bu bir kaç evin gerek plân ve resimlerini ve gerek açıklamalarını Eski Galata kitabımıza vereceğiz.

Bizans evleri hakkında «General Belie (Beylié)» "L'habitation civile byzantine" adıyla bir eser yazmıştır. Bu eserde Bizans mimarlık yapılarına dair geniş bilgi olduğu gibi Mösyö Dil'in (Diehl) "Manuel de l'art byzantin" kitabında da geniş bilgi vardır.

Gelecek Sayıda:

Bizans Zamanına Ait Yapılar ve Saraylar